

Istoria economiei

Prelegeri, teme, texte și bibliografie

Coordonator:
Ioan Lumperdean

Autori:
Rudolf Gräf
Ioan Lumperdean
Ioana Mihuț
Marius Mihuț
Mihaela Rovinaru

Presa Universitară Clujeană

ISTORIA ECONOMIEI

Prelegeri, teme, texte și bibliografie

Coordonator:

Ioan Lumperdean

Autori:

Rudolf Gräf

Ioan Lumperdean

Ioana Mihuț

Marius Mihuț

Mihaela Rovinaru

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2015

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ioan Bolovan

Prof. univ. dr. Gheorghe Ciobanu

ISBN 978-973-595-882-4

© 2015 Autorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cuprins

Cuvânt înainte.....	7
Istoria economică în sistemul științelor istorice și economice	11
Delimitări conceptuale	11
Începuturile și evoluția preocupărilor pentru trecutul economic	12
Preocupări românești privind cercetarea trecutului economic	14
Școli, curente și direcții de cercetare a trecutului economic	17
<i>Repere bibliografice</i>	23
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	24
Antropogeneza și începuturile vieții economice.....	25
Pământul și viața în „epoca Lucy”	25
Începuturile vieții economice.....	25
<i>Repere bibliografice</i>	32
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	33
Apariția monedei și începuturile economiei monetare	35
Necesitatea economică a unor etaloane de schimb.....	35
Obiectele sau etaloanele premonetare	35
Utilizarea instrumentelor monetare de metal și apariția monedei lenticulare.....	38
Începuturile fraudelor monetare și ale comerțului cu bani.....	41
<i>Repere bibliografice</i>	46
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	46
Economia în antichitatea clasică.....	47
Realități și inovații economice la fenicieni și greci.....	47
Realități și inovații economice la Roma și în Imperiul Roman	50
<i>Repere bibliografice</i>	52
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	53

Economia în evul mediu	55
De la antichitate la evul mediu.....	55
Trăsături și caracteristici generale ale economiei bizantine	56
Civilizația, comerțul și inovațiile economice la arabi în secolele VII-XIII.....	58
Caracteristici generale ale economiei medievale. Comerțul cu bani și inovațiile economice în Europa Occidentală	59
Cruciadele și consecințele lor economice.....	63
Liga Hanseatică: prima reuniune economică euroregională	67
<i>Repere bibliografice</i>	68
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	69
Nașterea capitalismului și influența sa asupra economiei.....	71
Capitalismul: definiție și caracteristici generale.....	71
Primele forme de activitate economică de tip capitalist: secolele XI-XIII.....	73
Primele instituții financiar-bancare. De la plutocrația financiară medievală la sistemele bancare premoderne	74
Forme moderne, capitaliste, de organizare a contabilității și a dreptului comercial.....	83
Comerțul terestru și maritim internațional. Activitățile și inovațiile economice în secolele XIV-XVI	85
Marile descoperiri geografice, expansiunea capitalismului și începuturile mondializării vieții economice	88
Apariția sistemului bursier și bancar modern. Primele bănci comerciale și centrale.....	95
Primele întreprinderi productive de tip capitalist	98
<i>Repere bibliografice</i>	102
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	103
Revoluția industrială și impactul său asupra vieții economice.....	105
Revoluția industrială: concept și repere cronologice.....	105
Revoluția industrială: desfășurare, caracteristici și urmări	106
<i>Repere bibliografice</i>	114
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	115
Economia în secolul XX.....	117
Caracteristici generale ale economiei la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX.....	117
Primul Război Mondial și consecințele sale asupra vieții economice.....	119

Realități și inovații economice între anii 1920 și 1929.....	122
Criza economică din anii 1929-1933.	
De la Marea Criză la Cel de al Doilea Război Mondial	127
Al Doilea Război Mondial și consecințele sale economice	130
Organizarea economică și politică postbelică. Instituții economice internationale. Repere economice ale războiului rece	132
Planul Marshall	
și începuturile colaborării economice vest-europene interstatale.....	136
Treizeci de ani glorioși de economie de piață: 1945-1973	138
Economia de piață între recesiune, dezvoltare încetinită, avânt și criză: 1973-2014.....	139
<i>Repere bibliografice</i>	146
<i>Întrebări și teme de analiză</i>	148
Texte esențiale	149
Propuneri de teme pentru referate, proiecte științifice, lucrări de licență și disertație	169
Întrebări tip grilă	173
Bibliografie generală	185

Cuvânt înainte

*Înțelegerea realității și a istoriei îl definesc,
în ultimă instanță, pe un economist bun.*

Joseph Schumpeter

Lucrarea de față este un *curs* sau *manual universitar*. Scopul urmărit de autori a fost prezentarea faptelor, fenomenelor și proceselor economice în dinamica lor istorică, prin relevarea celor mai importante invenții și inovații, economice care au marcat, de-a lungul timpului, societatea umană. S-a avut în vedere, în special, rolul și importanța economiei de piață, care a apărut din cele mai vechi timpuri, a funcționat, în ponderi și forme specifice, în toate epocile istorice, a contribuit la eliminarea autarhismului economic și a asigurat modernizarea și modernitatea societății umane. Fiind o lucrare destinată formării și pregătirii viitorilor economiști, am urmărit înțelegerea, de către studenți a realizărilor, performanțelor și eșecurilor economice înregistrate de societate de-a lungul timpului. Am încercat să dăm o *dimensiune pragmatică*, discursului didactic, prin stabilirea unei relații funcționale între trecutul, prezentul și viitorul economiei mai ales, prin explicarea *actualității* și *repetabilității* unor fapte și fenomene economice. În același timp am urmărit *complementaritatea* cu celelalte discipline teoretice și aplicativ-practice care contribuie la pregătirea performantă a viitorilor economiști.

Tematica lucrării a fost stabilită în funcție de tradițiile școlii economice superioare românești, cerințele economiei contemporane și *curriculele* celor mai prestigioase și performante instituții universitare cu profil economic din lume. De asemenea, am avut în vedere preocupările actuale din câmpul cercetărilor științifice românești și euro-americane în domeniul științelor economice și istorice. Actuala structură a lucrării a fost impusă și de realitățile economice și politice ale lumii contemporane: triumful economiei de piață, eșecul sistemelor economice planificate, restrângerea numerică a regimurilor totalitare și extinderea democrației etc. Nu am au fost ocolite faptele și fenomene economice, din ultimii ani marcate de poziționări și repositionări

economice, politice, sociale, demografice și instituționale la scară națională, continentală și globală. Nu suntem la prima încercare, din acest punct de vedere. Asemenea altor discipline socio-economice și istoria economiei a trebuit și trebuie să se adapteze, să se modernizeze și să răspundă impulsurilor și cerințelor venite dinspre societatea civilă, dinspre economia reală.

Lucrarea noastră cuprinde, într-o formă sintetică și sistematizată, discursul tematic referitor la trecutul economiei. Ediția de acum continuă eforturile demarate, de autori, cu ani în urmă prin mai multe articole și studii, în reviste și volume de specialitate. A urmat apoi un subcapitol, semnat de Ioan Lumperdean, intitulat: *Piața: repere istorice*, din cursul de *Economie politică* editat în 1998 sub egida Facultății de Științe Economice din Cluj-Napoca și lucrarea aceluiași autor publicată în anul 2002 în prestigioasa editură Presa Universitară Clujeană, intitulată *Introducere în istoria economiei de piață*. În anii 2003 și 2004 textul completat al lucrării a apărut sub forma unui manual didactic, semnat de profesorul Ioan Lumperdean și Mihaela Salanță-Rovinaru, iar în 2006, o nouă ediție, de data aceasta în limba germană: *Wirtschaftsgeschichte eine einfuhrung*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2006, care s-a bucurat de contribuția profesorului universitar doctor Rudolf Gräf. În 2009 a fost editată ultima varianta, retipărită în anii următori.

Prezenta ediție, în format electronic a fost gândită în funcție de noile impulsuri și realități din câmpul vieții științifice și economice. Opțiunea pentru interactivitate, pentru dezbatere și interogație creativă ne-au determinat să renunțăm la unele pasaje, la unele subcapitole și capitole. Renunțarea a fost simultană cu completarea și sistematizarea. Prin efortul asist. univ. dr. Ioana Mihuț și asist. univ. dr. Marius Mihuț, textul a fost revăzut și reactualizat. În urma experiențelor acumulate prin asistența la cursuri și prin activități didactice la seminarile de istoria economiei cei doi au procedat la revizuirea materialului didactic și completarea acestuia. Au adus în câmpul expunerii și analizei didactice informații și analize novatoare, desprinse din arealul cercetărilor în domeniul istoriei și teoriei economice, dar și din propriile cercetări științifice. Opiniile și sugestiile studenților au primat în această activitate.

În organizarea materialului didactic s-a procedat la o sistematizare a textului prin *reprezentări sintetice*, mult mai sugestive și relativ ușor de receptat de către cititori. În același timp a avut loc o revizuire a **bibliografiei generale** și a bibliografiei tematice, prin secțiunea intitulată **reper bibliografice**. De asemenea am îmbunătățit secțiunea de **întrebări și teme de analiză și teste**, iar la finalul volumului am adăugat o secțiune cu **teme pentru referate, proiecte, lucrări de licență și disertație** cu scopul dezvoltării dialogului didactic. Incursiunile realizate, pe această cale, pot să se constituie în suport, cu bibliografie și consultanță, pentru lucrărilor din câmpul

științelor și studiilor economice, mai ales că unele din acestea încorporează și pagini despre trecutul economic. La finalul lucrării am reprodus câteva **texte esențiale** vizând istoria economiei. Am încercat astfel să dăm lucrării o înfățișare, modernă, unitară, atractivă, funcțional-didactică și cât mai utilă pregătirii studenților. Ne-am călăuzit în realizarea acestei structuri după manualele și lucrările, de profil, publicate sub egida celor mai prestigioase universități, cu profil economic, din lume.

Realitățile economice, politice și socio-demografice din ultima vreme, și mai ales, criza economică mondială au reactualizat cercetările de teorie și istorie economică. Îndemnul spre studierea trecutului economic nu este nou. Exemple sunt numeroase în acest sens. Cuvintele lui Joseph Schumpeter, așezate în deschiderea acestui text sunt sugestive și deosebit de relevante. Lor le putem adăuga multe altele, dar ne mărginim a consemna numai încă trei texte. Astfel Ion N. Angelescu, cunoscut economist și om politic român din perioada interbelică și rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, spunea că „omul practic are nevoie să cunoască activitatea economică a trecutului”, în timp ce marele savant Nicolae Iorga considera că *„Nu este nimic mai trist decât un economist care nu știe istorie”*. Mai aproape de zilele noastre cunoscutul economist american Paul Samuelson îndemna un tânăr care dorea să devină student în economie *„să trateze cu respect foarte sănătos studiul istoriei economice, fiindcă aceasta este materia primă din care vor ieși toate deducțiile sau testările sale”*.

*

Studenții sunt primii care trebuie să beneficieze de această lucrare, dar, și să fie cei mai responsabili în critica și evaluarea ei. De aceea, ca și în alte situații, așteptăm opiniile lor sincere și directe. Acestea pot fi exprimate cu ocazia orelor de curs și seminar, a orelor de consultații sau în scris la secretariatul Departamentului de economie politică. Pot fi accesate și următoarele adrese de mail:

ioan.lumperdean@econ.ubbcluj.ro sau ioanlumperdean@yahoo.com,
 graf_l@yahoo.com sau rudolfgraf@staff.ubbcluj.ro,
 ioana.mihut@econ.ubbcluj.ro,
 marius.mihut@econ.ubbcluj.ro,
 mihaela.rovinaru@econ.ubbcluj.ro sau mihaela_salanta@yahoo.com

Prof. univ. dr. **Ioan Lumperdean**
 Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor
 Universitatea Babeș-Bolyai

Istoria economică

în sistemul științelor istorice și economice

Delimitări conceptuale

Termenul de *istorie* a apărut, mai întâi, în greaca veche, având înțelesul de povestire, anchetare, cercetare, expunere a unor evenimente sau fapte. De-a lungul timpului, sensurile, înțelesurile termenului sau ale noțiunii de istorie s-au multiplicat. În sens mai larg, prin istorie înțelegem realitatea istorică, adică apariția și desfășurarea, în timp, a oricărui fenomen natural și uman, precum și totalitatea acestor procese. Într-un alt sens, mai restrâns, mai special, prin noțiunea de istorie înțelegem știința istorică sau opera de reconstituire de către specialiști, pe baza izvoarelor istorice, prin metode științifice, a trecutului sau a realității istorice. Din perspectiva acestor aspecte, putem defini **istoria ca știința socio-umană care se ocupă cu cercetarea societății umane, din cele mai vechi timpuri, de la apariția omului pe pământ și până în zilele noastre, având ca obiectiv principal de analiză realitățile și schimbările succesive care au avut loc, de-a lungul timpului, în domeniile economic, social, politic, instituțional, juridic, spiritual etc.**

Reconstituirea trecutului implică cercetarea și prezentarea faptelor, evenimentelor, fenomenelor și proceselor istorice din următoarele perspective:

a) *a spațiului*

- ceea ce a contribuit la demarcarea științei istorice în istorie universală, continentală, zonală, națională, regională și locală;

b) *a timpului*

- ceea ce a contribuit la demarcarea științei istorice în istorie străveche și veche, medie, modernă și contemporană;

c) *a domeniului activității umane*

- ceea ce a contribuit la demarcarea științei istorice în istorie economică, socială, politică, instituțională, militară, ecleziastică, culturală etc;

Conceptualizare

Istoria economică sau istoria economiei este disciplina care s-a constituit prin cooperarea fertilă și funcțională dintre știința istorică și cea economică, având ca obiect de studiu și analiză evoluția în timp a realităților economice trecute, precum și influențele și implicațiile pe care aceste realități le-au avut asupra tuturor componentelor vieții sociale. În funcție de activitățile economice desfășurate, istoria economică s-a specializat în istoria agriculturii, meșteșugurilor, industriilor, comerțului, băncilor, turismului etc.

Începuturile și evoluția preocupărilor pentru trecutul economic

Aprecieri privind trecutul economic întâlnim încă în lucrările autorilor antici: Herodot, Platon, Xenofon, Aristotel. Ele erau însă incluse îndeosebi în lucrări cu caracter general, erau empirice și nesistematizate. Aceste caracteristici le întâlnim și în lucrările autorilor din evul mediu.

Nașterea capitalismului, începând cu secolul al XI-lea în Italia a marcat creșterea interesului pentru trecutul economic. Acest interes s-a dezvoltat și multiplicat pe măsură ce noile realități economice, sociale, politico-instituționale, juridice și spirituale s-au extins și consolidat. Negustorii orașelor-state italiene, iar apoi cei din nordul continentului european erau interesați, pentru reușita în activitățile economice, în cunoașterea aritmeticii comerciale, a geografiei economice, a limbilor străine, dar și a istoriei. Studiarea și prezentarea trecutului, în general, și a trecutului economic, în special, a fost realizată în lucrările și manualele de comerț redactate de purtătorii capitalismului comercial. Literatura istorico-economică ce se naște în orașele și zonele unde capitalismul își face simțită prezența se întemeiază pe date reale, deoarece autorii, preocupați și implicați în activități economice, doresc să-și extindă și să-și consolideze pozițiile, doresc să transmită contemporanilor și urmașilor cele mai prețioase informații economice, care să asigure perpetuarea activităților meșteșugărești și negustorești și, mai ales, să asigure pentru ei, familiile și urmașii lor statutul social dobândit cu atâta trudă și sânguință. Din aceste motive, lucrările cu tematică economică și istorico-economică se multiplică și se diversifică în Renaștere, iar prin înființarea, începând cu secolul al XII-lea, în orașele Gant, Ypres, Bruges, Lille, Veneția,

Florența, Genova etc., a primelor școli comerciale trecutul economic începe să fie studiat sistematic, alături de problemele de aritmetică comercială, contabilitate și calcul economic. Progresul economic, desfășurat în sfera producției și a schimbului, impunea adaptarea metodelor de muncă la noile cerințe ale economiei de piață capitaliste.

Expansiunea economiei capitaliste a contribuit la apariția și afirmarea în secolele XVI-XVIII a doctrinelor economice moderne: mercantilismul, fiziocratismul și liberalismul. Prin analizele întreprinse și opiniile exprimate asupra vieții economice, reprezentanții acestor curente economice se referă și fac apel, inevitabil, la trecutul economic. În același timp, o dată cu afirmarea științelor economice și cu introducerea, în 1615, de către Antoine de Montchrestien, a noțiunii de „economie politică”, trecutul economic este tot mai mult cultivat și își găsește un binemeritat loc în scrierile economice. Fr. Quesnay în Franța și Adam Smith în Anglia sunt promotorii ideii de *homo oeconomicus*, iar în arsenalul trecutului economic întâlnesc cea mai ușoară, dar și cea mai concretă cale de argumentare a acesteia. Relevant este faptul că de atunci și până astăzi, în aproape toate lucrările de economie întâlnim referiri la trecutul economic.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea și întregul secol al XIX-lea au fost dominate, în planul vieții economice și sociale, de uriașe transformări, datorită „revoluției industriale”. Trecerea de la munca manuală la mașinism, puternica explozie demografică, urbanizarea, dinamizarea și mondializarea schimburilor comerciale au contribuit la creșterea interesului pentru științele economice și pentru trecutul economic. Istoria ramurilor (industrie, agricultură, silvicultură, comerț, comunicații, operațiuni bancare și bursiere etc.) și istoria subramurilor economice (industria petrolului, cărbunelui, oțelului, legumiculturii, viticulturii etc.) sunt subiectul predilect al celor implicați în cercetarea și prezentarea trecutului economic. Implicarea și afirmarea unor noi forțe și categorii sociale în viața economică (industriași, bancheri, oameni de afaceri, comercianți, muncitori, țărani și fermieri etc.) au condus la dezvoltarea cercetărilor de istorie socială, unde inevitabil întâlnim și referiri, mai ample sau mai lapidare, la trecutul economic. În același timp, în condițiile afirmării națiunilor, precum și în situația în care economiile unor state (Marea Britanie, Franța, Germania, S.U.A.) se afirmă, devin performante și competitive, se observă o lărgire a preocupărilor pentru istoria economiilor naționale. Dezvoltarea și afirmarea în viața economică a unor localități și regiuni cu un anumit specific sau cu o anumită tradiție și celebritate în producerea și desfacerea unui produs au condus la apariția și dezvoltarea cercetărilor de istorie economică locală și regională. Desigur, o dată cu creșterea schimburilor internaționale, cu amplificarea interdependențelor dintre economiile naționale, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea întâlnim și primele cercetări sistematice de istorie a comerțului internațional și a economiei mondiale.

La finele veacului al XIX-lea și la începutul celui următor, istoria economică dobândește un statut special prin acceptarea, recunoașterea și aprecierea ei ca disciplină obligatorie de învățământ în facultățile europene și americane cu profil economic. Prima catedră de istoria economiei a fost înființată, în 1892, la Harvard, pentru profesorul William Ashley. Alături de economie politică, statistică, contabilitate, matematică economică, sociologie etc., ea este chemată să contribuie la formarea viitorilor economiști, să deslușească numeroase taine ale trecutului, să explice mersul ideilor și faptelor economice.

Complexitatea și dinamica vieții economice și mai ales provocările care au stat și stau în fața științelor sociale, inclusiv a științelor istorice și economice, au contribuit la dezvoltarea și diversificarea, în secolul XX, a cercetărilor privind trecutul economic. Astăzi, îndeosebi în țările vest-europene și în S.U.A., cercetările privind trecutul economic sunt inițiate din motive pragmatice, cu scopul cunoașterii rezultatelor economice din anumite perioade istorice, a creșterilor și crizelor economice, a activității unor agenți economici, a situației unor regiuni și țări etc. Complexitatea și importanța problemelor cercetate au impus publicarea, în perioada interbelică și mai ales în cea postbelică, a unor colecții de documente, monografii, sinteze, culegeri de texte, dicționare, enciclopedii etc. cu tematică istorico-economică. Au fost editate reviste de specialitate și au fost organizate mai multe conferințe și congrese internaționale de istorie economică. Au fost realizate filme documentare pe teme de istorie economică, difuzate apoi de marile rețele de televiziune din întreaga lume. O dată cu apariția și boom-ul Internetului, tot mai multe date și informații privind realitățile economice trecute și prezente au putut fi cunoscute de un număr tot mai mare de persoane, de pe toate meridianele globului.

Preocupări românești privind cercetarea trecutului economic

Primele referiri, pasagere, privind trecutul economic le întâlnim în lucrările cronicarilor în lucrările lui Dimitrie Cantemir, apoi în cele ale reprezentanților Școlii Ardelene, pentru a se dezvolta în secolul al XIX-lea, datorită deschiderilor spre problematica socială și revoluționară, în lucrări semnate de Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Papiu Ilarian, Ioan Pușcariu și alții. Tot în secolul al XIX-lea apar primele scrieri românești cu tematică economică, care vestesc începutul literaturii și gândirii economice românești moderne. La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX apar, în cultura românească, primele lucrări cu tematică pură

sau propriu-zisă de istorie economică. Ele sunt rezultatul eforturilor întreprinse atât de către economiști, cât și de către istorici. De remarcat, în această ordine de idei, apariția, între 1889 și 1893, a monumentalei lucrări în cinci volume, semnată de A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, în care trecutul economic și istoria ideilor economice sunt privite ca părți sau componente de bază ale istoriei naționale românești, precum și cea semnată de reputatul economist C.I. Băicoianu, *Istoria politicii comerciale românești 1859-1876*, susținută ca teză de doctorat, la München, în 1894. Printre primii istorici români care se ocupă, la începutul secolului al XX-lea, de problematica trecutului economic trebuie să-l amintim pe Nicolae Iorga. Astfel, în 1906 vede lumina tiparului, la București, lucrarea marelui istoric *Negoțurile și meșteșugurile în trecutul românesc*, prin care se înregistrează debutul istoricilor în câmpul cercetărilor privind trecutul economic. În anii următori, Nicolae Iorga a mai publicat și alte lucrări de istorie economică, dintre care merită să le amintim pe cele dedicate istoriei comerțului (*Istoria comerțului românesc*, ediția I, 1915, ediția a II-a, 1925, ediția a III-a, 1937; *Istoria comerțului cu Orientul*, 1939) și istoriei industriilor (*Istoria industriilor la români*, 1927), prin care istoria economică începe să se individualizeze, în peisajul științelor sociale românești, ca disciplină de sine stătătoare, ca disciplină de graniță cu caracter interdisciplinar.

În câmpul cercetărilor românești de istorie economică anul 1913 are o dublă semnificație. În primul rând, în acel an un grup de economiști, format din Ion Răducanu, Constant Georgescu, Ion N. Angelescu, Virgil Madgearu și alții, preocupându-se de pregătirea și convocarea unui congres al economiștilor din România, lansa o invitație istoricilor, cu scopul înființării unui colectiv mixt, constituit din economiști și istorici, care să cerceteze în comun și să elaboreze lucrări reprezentative privind trecutul economic românesc. Chiar dacă generoasa inițiativă nu s-a transpus în fapte concrete, ea are totuși meritul de-a fi impulsionat, în anii următori, cercetările și acțiunile individuale atât ale istoricilor, cât și ale economiștilor. În al doilea rând, tot în anul 1913, se înființa la București prima și cea mai importantă instituție de învățământ economic superior din România: Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Organizată în funcție de cerințele economiei românești și pe baza tradițiilor europene, noua instituție de învățământ și cercetare introducea, în programele sale, istoria comerțului ca disciplină obligatorie de studiu. După Marea Unire din 1918 au fost înființate instituții similare de învățământ economic și în alte centre universitare, iar istoria comerțului și-a găsit și aici un loc pe măsură.

În perioada interbelică, istoria economică a intrat în câmpul de preocupări al unor economiști de marcă, precum Virgil Madgearu, Victor Slăvescu, Ion Răducanu,

Gr. Mladenatz, Mihail Manoilescu, Dumitru Z. Furnică, Gheorghe Zane, Gheron Netta, Victor Jinga, Gheorghe Dragoș, al unor istorici, ca Nicolae Iorga, P.P. Panaitescu, Gheorghe Brătianu, C.C. Giurescu, Ioan Moga, al unor sociologi, ca Ștefan Zeletin, Dimitrie Gusti, Henri H. Stahl, George Em. Marica și alții. Toți aceștia elaborează studii, monografii, editează colecții de documente, întocmesc dicționare și enciclopedii în care trecutul economic se regăsește cu generozitate. Implicarea specialiștilor din domenii diferite, dar și apropiate în același timp, se realiza în contextul preocupărilor de modernizare a civilizației și economiei românești după Marea Unire din 1918.

Unii dintre aceștia își vor continua activitatea și după instaurarea comunismului în România, chiar dacă au trebuit să suporte, vremelnice, privațiunile și rigiditatea regimului totalitar. Datorită lor s-a reușit să se păstreze și să se valorifice valorile perene ale științelor istorice și economice din perioada interbelică. Mai mult, istoria economică, prin problematica abordată, a intrat mai puțin în coliziune cu direcțiile oficiale și teziste la care au fost supuse științele economice și istorice. Reprezentativi pentru cercetările lor în perioada postbelică sunt Andrei Oțetea, David Prodan, Ștefan Pascu, Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, Radu Manolescu, Paul Cernovodeanu, Victor Axenciuc, N.N. Constantinescu, Costin Murgescu, Ilie Puia, Vasile Bozga, Vladimir Diculescu, Gheorghe Dobre, Maria Mureșan, Radu Vasile și alții. Astăzi, istoriografia economică românească se află, încă, în faza căutărilor și adaptărilor la noile exigențe ce stau în fața științelor sociale și a societății românești. Izolarea științifică la care am fost supuși și-a pus amprenta și asupra cercetărilor din acest domeniu, iar descătușările și bulversările de după 1990 nu au reușit să-i asigure și un statut normal în peisajul științelor economice și istorice și mai ales un rol esențial în implementarea economiei de piață în țara noastră. Paradoxul este cu atât mai mare, cu cât aproape zilnic economiști, istorici, oameni politici și chiar oameni obișnuiți fac referiri la un trecut economic mai apropiat sau mai îndepărtat. Paradoxul se menține și datorită abuzului de explicații și soluții economice oferite și argumentate cu numeroase fapte și exemple din trecut. Paradoxul se menține și pentru că în țările cu tradiție în economia de piață istoria economică își păstrează rolul și importanța firească, fiind adesea „apelată” pentru a oferi soluții la multiple probleme care stau în fața omenirii la început de secol și de mileniu

Școli, curente și direcții de cercetare a trecutului economic

Dezvoltarea și consolidarea capitalismului în secolele XIX-XX, în Europa Occidentală și S.U.A., a favorizat și stimulat cercetările de istorie economică. În acest context se conturează și apoi se afirmă mai multe școli, curente și direcții de cercetare a trecutului economic.

Cele mai reprezentative școli și curente de gândire

Școala istoriei economice tradiționale

Materialismul istoric

Școala sintezei istorice

Școala franceză de istorie economică din jurul revistei „Annales

Școala americană de istoria afacerilor

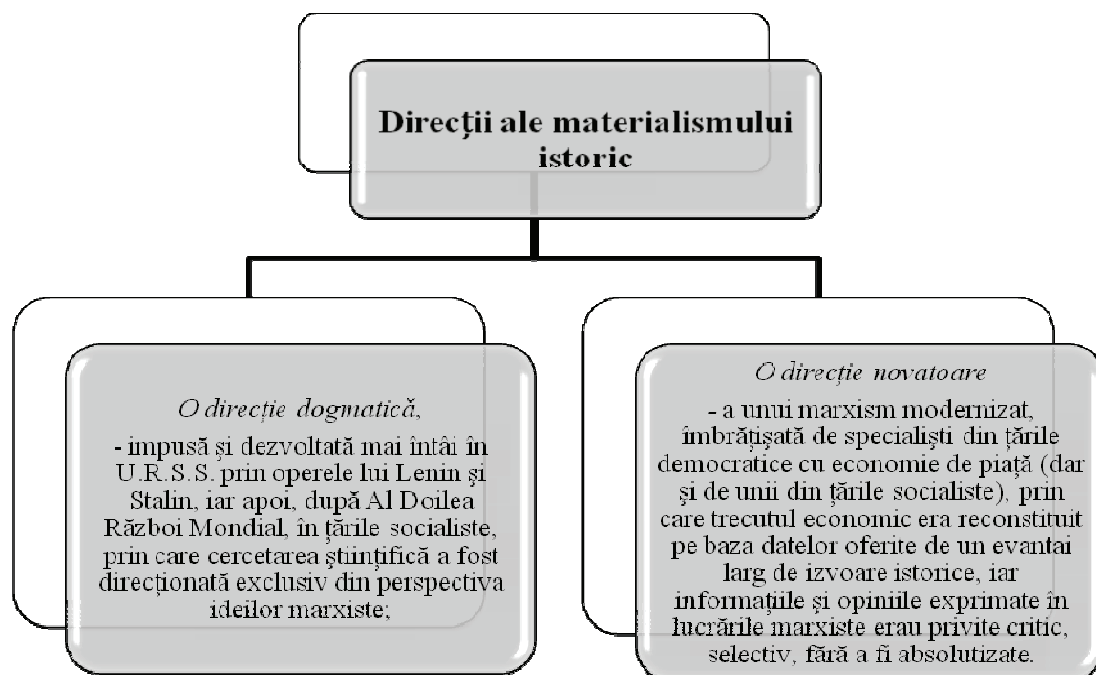
Noua istorie economică

Istoria economică orală

1. *Școala istoriei economice tradiționale*: a apărut aproape simultan în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX în Germania, Marea Britanie, Franța și S.U.A., țări în care se desfășurase și devenise victorioasă „revoluția industrială”, fenomen care asigurase economiei de piață capitaliste consistență, viabilitate și funcționalitate. Era, așadar, normală și chiar obligatorie cercetarea și din perspectiva trecutului a fenomenelor care au asigurat capitalismului o poziție dominantă în peisajul economic universal. *Pozitivismul*, curent istoriografic care a avut o influență deosebită asupra scrisului istoric în aceeași perioadă, reclama o prezentare strictă, „pozitivistă” a faptelor și în primul rând a celor confirmate de realitatea prezentă, iar capitalismul era o realitate de necontestat. În istoriografia economică *linia tradițională* a fost inaugurată și reprezentată de Gustav Schmoller, Georg von Below și Karl Lamprecht în Germania, Sir John Clapham în Marea Britanie, Emile Levasseur, Henri Hauser, Henri Sée și Marc Bloch în Franța.

Reprezentanții acestei școli prezentau trecutul economic printr-o narare a faptelor și fenomenelor economice, detașat de problemele teoriei economice, iar industria, comerțul, finanțele, agricultura și alte ramuri ale economiei erau tratate din punct de vedere al formelor și manifestărilor exterioare. Prezentarea empirică, pozitivistă a faptelor și fenomenelor economice trecute a fost consolidată prin legăturile cu *școala economică instituționalistă*, prin care se exprimau idei și opinii împotriva teoriei neoclasice. De aceea această direcție de cercetare e numită și *școala instituționalistă de istorie economică*. Adepții și susținătorii acesteia își întemeiau concluziile pe fructificarea mai atentă și cât mai amănunțită a datelor și informațiilor economice statistice, referitoare la evoluțiile din domeniile producției, importului și exportului, venitului național etc. Se considera că prin aceasta se poate realiza o imagine cât mai cuprinzătoare despre structura, dezvoltarea sau dinamica generală a economiei unei țări. În S.U.A. această direcție s-a impus cu destulă putere datorită aderenței, în perioada interbelică, a unor economiști și istorici ai economiei la *instituționalismul economic*. Exista, de asemenea, un curent extrem de favorabil pentru prezentarea și explicarea realităților economice, trecute și prezente, prin apelul stăruitor la datele și informațiile statistice. Mai mult, înființarea și funcționarea, după Primul Război Mondial, a unor instituții speciale, ca *Bureau of Census* (*Biroul pentru Recensământ*), cu atribuții speciale în adunarea datelor economice referitoare la evoluția producției, a forței de muncă, a prețurilor, a capitalului etc., și a *National Bureau of Economic Research* (*Biroul Național al Cercetării Economice*), menit să sintetizeze și să analizeze datele și informațiile economice, a contribuit la creșterea interesului pentru trecutul și prezentul economic din perspectiva *instituționalismului economic*. În fruntea acestor instituții s-au aflat economiști de prestigiu, cu preocupări speciale pentru trecutul economic: Wesley Clair Mitchell, Simon Kuznets, Milton Friedman.

2. *Materialismul istoric*: a apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Europa Occidentală, datorită activității și lucrărilor lui Marx și Engels. În secolul al XX-lea *materialismul istoric* a fost îmbrățișat de istorici, sociologi și economiști de pe toate meridianele globului.

3. *Școala sintezei istorice*: a apărut în Franța la finele secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, datorită criticului literar și filosofului Henri Berr (1872-1954). Acesta s-a ridicat cu tărie împotriva istoriei mărunte, ne semnificative, pozitivistă, propunând, în schimb, o reconstituire atotcuprinzătoare, sub formă de *sinteză*, a trecutului. Preocupările lui Henri Berr pentru o astfel de istorie s-au materializat într-o remarcabilă teză de doctorat: *La Synthèse des connaissances et l'histoire*, precum și în întemeierea, în 1900, a *Centrului Internațional de Sinteze* de la Paris, care a editat publicația „*Revue de synthèse historique*”. Prin toate acestea, Henri Berr și adepții săi militau pentru o nouă direcție de cercetare a trecutului, cea a *sintzei istorice*, care să fructifice informațiile și opiniile venite dinspre alte științe socio-umane. Rezultatul a fost găzduirea în paginile revistei lui Berr a unor ample dezbateri la care au participat specialiști din diferite domenii (istorie, filosofie, sociologie, psihologie, economie, statistică etc.), precum și publicarea unor lucrări științifice semnificative, cum au fost cele ale sociologului François Simiand. Adept și susținător al lui Emile Durkheim, unul dintre cei mai mari sociologi ai timpului său, François Simiand a văzut în *sociologismul* profestat de acesta o cale de analiză și înțelegere a fenomenelor sociale și economice. Plecând de la aceste idei, Simiand propunea, încă din 1903, cercetarea trecutului prin renunțarea la prezentările cronologice și accentuarea laturilor analitice. În 1912, în lucrarea *La méthode positive en science économique*, el vedea reconstituirea trecutului economic prin deschiderile spre statistica și sociologia economică. *Școala sintezei istorice* a reușit astfel să determine o deschidere a cercetătorilor spre problematica socială și economică. Problemele economice nu au

fost totuși o prioritate pentru reprezentanții acestei școli. Ele au fost abordate din perspectiva transformărilor prin care a trecut societatea occidentală după *revoluția industrială*, precum și din perspectiva impactului și influenței pe care le-au avut cuceririle științifice și tehnice, progresele sau crizele economice asupra claselor sociale. Trebuie, de asemenea, să amintim că în urma preocupărilor pentru *sinteza istorică*, trecutul economic, ca o componentă esențială a istoriei umanității, este abordat și integrat în acest ansamblu general. Totodată, în urma acestor demersuri, s-au creat condițiile pentru afirmarea unor noi și substanțiale deschideri spre istoria civilizației.

4. *Școala franceză de istorie economică din jurul revistei „Annales”*: a apărut în 1929, o dată cu înființarea, la Strasbourg, de către Lucien Febvre și Marc Bloch, a revistei „Annales d’histoire économique et sociale”. Reacționând împotriva istoriei evenimențiale și militând pentru o istorie globală care să cuprindă întregul tablou al civilizației umane, istoricii de la „Annales” erau preocupați de reconstituirea trecutului istoric prin apelul stăruitor la datele oferite de antropologie, sociologie, psihologie socială, economie politică, geografie și demografie. În locul unei istorii axate și orientate spre cercetarea elitelor și personalităților era propusă o istorie în care obiectul principal de studiu și analiză erau oamenii. Modul în care aceștia au trăit, cum au locuit, cum s-au hrănit, cum au făcut față intemperiilor, cum au creat bunuri materiale, cum au circulat, cum au utilizat banii, sursele de energie etc., acestea erau subiectele preferate ale istoricilor de la „Annales”. Este, de fapt, o opțiune clară pentru *istoria civilizației, în care trecutul economic și istoria ideilor economice ocupă un loc privilegiat*. De altfel, modificarea denumirii revistei, după Al Doilea Război Mondial, în „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations”, exprimă pe deplin acest lucru.

Dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii de la „Annales” amintim pe Fernand Braudel și Jacques Le Goff, autori ai unor lucrări de referință în domeniul istoriei civilizației și a trecutului economic, unele din ele traduse și în limba română. Amintim, în această ordine de idei, monumentală lucrare semnată de Braudel despre istoria economiei de piață capitaliste: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe*, tradusă în limba română în șase volume și publicată la Editura Meridiane cu titlurile: *Structurile cotidianului: posibil și imposibil* (1984), *Jocurile schimbului* (1985), *Timpul lumii* (1989). Lucrările lui Jacques Le Goff au fost traduse și s-au bucurat, de asemenea, de o largă audiență în țara noastră. Pentru istoria economică merită să fie amintite: *Banii și viața* (București, Ed. Erasmus, 1993), *Negustori și bancheri în evul mediu* (București, Ed. Meridiane, 1994).

5. *Școala americană de istoria afacerilor*: a apărut în S.U.A. la finele veacului al XIX-lea și începutul celui următor, fiind o expresie specifică a *pragmatismului* societății și civilizației americane. *Istoria afacerilor* sau *business history* a dobândit căutare și interes în condițiile în care economia capitalistă americană se dezvoltă, cuprindea noi teritorii o dată cu mutarea frontierei teritoriale, lingvistice, culturale și economice spre vest, o dată cu inițierea unor ample lucrări de exploatare a resurselor naturale și mai ales o dată cu implicarea economiei americane în economia mondială. În acest context, crește rolul capitalului privat, al agenților economici mici și mijlocii, dar și al marilor trusturi și corporații economice. Datorită influențelor venite de pe continentul european întâlnim preocuparea de studiere a istoriei economiei unor regiuni sau a ramurilor economice, dar și aplecarea spre cercetarea trecutului economic al întreprinderilor sau agenților economici. Se avea în vedere, *în primul rând*, reconstituirea, pe baza unor monografii substanțiale, a realităților economice din diferite teritorii sau ramuri economice, iar *în al doilea rând* se urmărea cunoașterea amănunțită a istoriei agenților economici, a strategiilor abordate pentru reușita în afaceri, pentru perfecționarea permanentă a activității economice. Sursele utilizate pentru îndeplinirea acestor obiective erau: legislația economică, statutele și regulamentele de organizare a întreprinderilor, memoriile și scrisorile oamenilor de afaceri, registrele notariale și vamale, bilanțurile contabile, precum și toate documentele care se refereau la activitatea unor agenți economici.

Lucrările consacrate istoriei agenților economici au condus la rezultate importante despre:

- a) volumul, valoarea și dinamica producției;
- b) dinamica populației;
- c) gradul de pregătire și prețul (în anumite perioade) al forței de muncă;
- d) nivelul și dinamica prețurilor;
- e) orientările și direcțiile principale în schimburile comerciale interne și internaționale etc.

După Al Doilea Război Mondial, în condițiile reconstrucției economice și ale creșterii importanței S.U.A. în economia mondială, istoriografia economică europeană și asiatică (îndeosebi cea japoneză) au fost influențate nemijlocit de *business history*. Dorind să-și regăsească rolul și importanța pe piața internațională, marile firme europene și japoneze au cercetat cu migală miracolul economic american și succesul în afaceri al celor mai prestigioase firme americane.

6. *Noua istorie economică*: apare tot în S.U.A., după Al Doilea Război Mondial, ca o prelungire a cercetărilor anterioare. Un rol important i-a revenit lui Joseph Schumpeter, care, în lucrarea sa *Istoria analizei economice*, a evidențiat contribuția esențială a economiei politice, istoriei și statisticii în fundamentarea *analizei economice*. Utilizând din plin instrumentarul modern și *metodele econometrice*, reprezentanții *noii istorii economice* au continuat și dezvoltat cercetările în domeniul *istoriei cantitative* sau *cliometriei*. Prin astfel de demersuri, istoriografia economică americană a contribuit la dezvoltarea și impulsivarea cercetărilor în științele economice contemporane. Reprezentanții cei mai de seamă ai *noii istorii economice* sunt Robert W. Fogel și Douglass C. North, laureați ai Premiului Nobel pentru economie în anul 1993. În urma acestor demersuri, s-a creat pentru cercetătorii din domeniul trecutului economic (istorici și economiști) posibilitatea *implementării în cadrul cercetării istorice a conceptelor, metodelor și modelelor proprii științei economice*.

7. *Istoria economică orală*: s-a impus în câmpul cercetărilor istorice și economice, în ultimii 30-50 de ani, în Statele Unite și în Europa occidentală, făcând parte din ansamblul cercetărilor de *istorie orală* și *istorie imediată* sau *apropiată*. Tradiția orală în prezentarea trecutului nu este o noutate. Încă din antichitate istoricii au făcut apel la numeroase mărturii și surse narrative pentru reconstituirea acestuia. În evul mediu și epoca modernă aceste preocupări au continuat și s-au amplificat. Desigur, prioritatea o aveau faptele și evenimentele politice. La finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, o dată cu afirmarea cercetărilor de istorie socială și sociologie a apărut și interesul (e adevărat, destul de timid) pentru reconstituirea și prezentarea, cu ajutorul mărturiilor orale, a unor segmente ale trecutului economic. Foarte cunoscute sunt cercetările de istorie economică orală, întreprinse în S.U.A., după 1970, privitoare la comportamentul social și individual al oamenilor în timpul Marii Crize din anii 1929-1933. Rezultatele acestor investigații au fost inserate, atât în lucrările de istorie economică, cât și în cele de economie generală, sau în cele despre șomaj, piața muncii, protecție socială, inflație, politicii bancare și fiscale, comerț exterior și relații economice internaționale etc.

În ultimii anii, după căderea regimurilor totalitar-comuniste în țările din Europa Centrală și de Est, inclusiv în România, istoria orală s-a impus ca o direcție de cercetare a trecutului și în aceste țări. Deși preocuparea pentru trecutul economic este încă modestă, au fost realizate studii și lucrări despre realitățile economice din anii anteriori instaurării comunismului, despre economia centralizat-comunistă, despre anumite fenomene și procese specifice ale acesteia, despre nivelul de trai și comportamentul economico-social și profesional al oamenilor, despre tranziția spre economia de piață etc.

Repere bibliografice:

1. Bozga Vasile, *Trecut și actualitate. Studii, articole, personalități, comunicări*, București, Ed. AGER – Economistul, 2005.
2. Constantinescu, N.N., *Istoria economică*, în *Tratat de economie contemporană*, vol. I, București, Ed. politică, 1986, p. 109-111.
3. Denis, Henri, *La formation de la science économique*, Paris, 1967.
4. Dobrescu, E.M., Mureșan, M., Bodea, G. Mureșan, D. (coord), *Dicționar de istorie economică și istoria gândirii economice*, București, Ed. All Beck, 2005
5. Febvre, Lucien, *Histoire, économie et statistique*, în „Annales d’histoire économique et sociale”, II, 1930, p. 581-590.
6. Fogel, Robert W., *The Reunification of Economic History and Economic Theory*, în „American Economic Review”, mai 1965, p. 642-656.
7. Grawitz, Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Paris, 1993.
8. *La nouvelle histoire économique*, Exposés de méthodologie sous la direction de Ralph Andreano, Traduit de l’anglais par Roger Gilles, précédé de *Le dossier de la question* par Jean Heffer, Paris, Gallimard, 1977.
9. Lévy-Leboyer, Maurice și Verley, Patrik, *Istorie economică*, în *Dicționar de științe economice*, Sub direcția: Claude Jessua, Christian Labrousse, Daniel Vitry, Redactor științific pentru versiunea românească Rodica Levițchi, Chișinău, Ed.Arc, 2006, p.451-453.
10. Mewes, Eugen, *Cu privire la conținutul noțiunii de „istorie economică”*, în „Terra Nostra”, nr. 4, 1981, p. 31-41.
11. Mladenatz, Gromoslav, *Cunoaștere și metodă în știința economică*, București, f.a.
12. Mommsen, J. W., *Istoria*, în vol. *Interdisciplinaritate și științele sociale*, Studiu introductiv: prof. univ. dr. Ion Drăgan, Traducere din limba franceză: Vasile Tonoiu și Ilie Bădescu, București, Ed. Politică, 1986, p. 349-373.
13. Morazé, Charles, *Introduction a l’histoire économique*, Paris, 1948.
14. Soulet, Jean-François, *Istoria imediată*, Traducere și note Mircea Platon, Prefață Florin Constantiniu, București, Ed. Polirom, 2000.
15. Suchianu, D.I., *Introducere în economia politică*, Craiova, Scrisul Românesc, f.a.
16. Tătaru, Augustin, *Considerații asupra scrisului economic în România*, Brașov, 1946.
17. Zane, Gh., *Chestiuni de economie politică*, Iași, 1939.

Întrebări și teme de analiză

1. Ce este istoria economică?
2. Puteți da exemple de realități economice trecute, care credeți că vor fi studiate?
3. În ce context economic și social au apărut preocupările pentru studierea trecutului economic?
4. Ce știți despre lucrările cu caracter economic apărute în literatura românească?
5. Când și unde apare prima catedră universitară de istoria economiei?
6. Ce semnificație are anul 1913 în câmpul cercetărilor românești referitoare la trecutul economic?
7. Care au fost cele mai reprezentative școli și curente de cercetare a trecutului istoric?
8. Ce știți despre școala istorie economice tradiționale?
9. Ce știți despre școala sintezei istorice?
10. Ce știți despre școala franceză de istoria economiei din jurul revistei „Annales”?
11. Ce știți despre școala americană de istoria afacerilor și noua istorie economică?
12. Ce știți despre istoria economică orală?
13. Analizați comparativ trăsăturile și caracteristicile școlilor și direcțiilor de cercetare a trecutului economic.

Antropogeneza și începuturile vieții economice

Pământul și viața în „epoca Lucy”

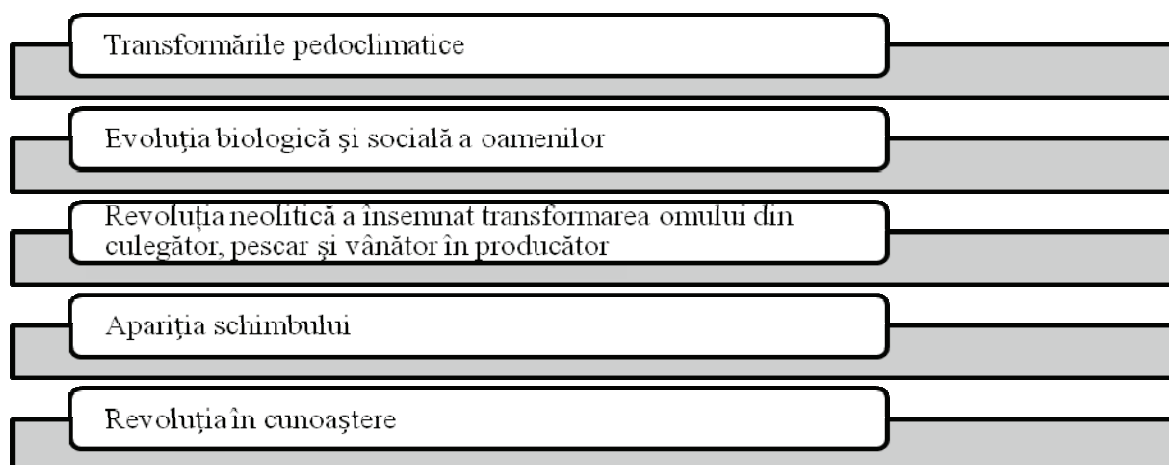
În 1974, un grup de arheologi au descoperit în Etiopia, la o distanță de aproximativ 200 km de plajele Mării Roșii, un schelet uman aparținând unei tinere femei, care, după numele unei celebre melodii a grupului Beatles, a fost numită „Lucy”. Scheletul reprezintă, de fapt, o combinație între animal și om și constituie o mărturie certă a procesului de antropogeneză început, se pare, acum 3.100.000 de ani. „Lucy” are, așadar, cea mai venerabilă vârstă din istoria omenirii. De aceea, preistoricienii consideră că *omenirea își are începuturile o dată cu „epoca Lucy”*. Acest proces dificil și de lungă durată își are originea în evoluția generală a planetei noastre, în transformările geologice și climaterice care au condus, mai întâi, la apariția vieții și apoi a omului.

A urmat o la fel de îndelungată perioadă istorică în care omul, în luptă cu intemperiiile, cu animalele mari și chiar cu semenii săi, a evoluat biologic (de la *homo australopithecus* la *homo habilis*, *homo erectus* și *homo sapiens*), a perceput, treptat, activitățile pe care le făcea și a început să-și desprindă conștient anumite obiecte din mediul natural, să le utilizeze, mai întâi în formă naturală, iar mai apoi să le adapteze nevoilor sale de consum, folosință și viață.

Începuturile vieții economice

Apariția OMULUI, existența și dezvoltarea sa s-au bazat și se bazează pe schimbul permanent pe care acesta îl întreține cu mediul natural și social din care face parte. În și prin relațiile pe care omul le statornicește cu aceste medii, se nasc și se dezvoltă *activități* care asigură bunurile necesare satisfacerii nevoilor de ordin economic și social, de fapt, cele necesare perpetuării vieții și activității umane. Specialiștii (istorici și economiști) au stabilit că aceste activități sunt *activități economice*. Este foarte greu să stabilim însă când și mai ales unde au apărut primele

activități care se circumscriu vieții economice. În geneza și perpetuarea acestor activități, un rol esențial l-au avut următoarele fenomene:

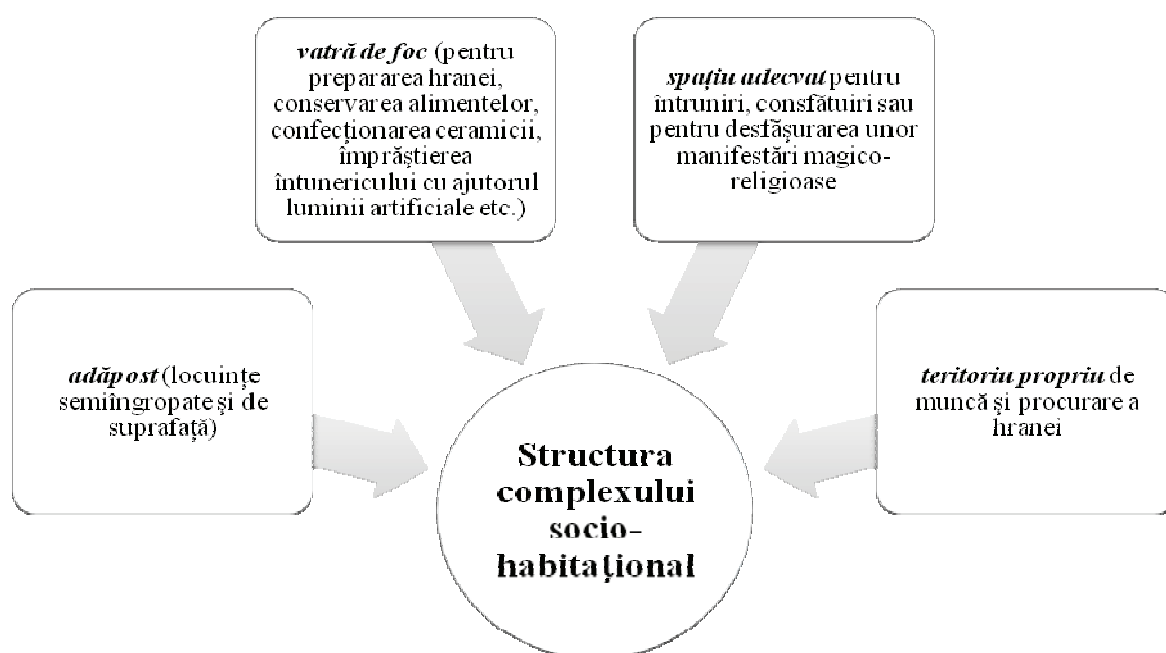
a) *Transformările pedoclimatice*, adică transformările în evoluția geologică a pământului și a climei de pe suprafața lui. În perioada când au apărut oamenii pe Pământ, au avut loc o serie de modificări climatice, concretizate într-o succesiune de înghețuri și dezghețuri. Ele, se pare, au fost însoțite de o serie de fenomene cosmice, iar mai apoi de ploi abundente și de lungă durată. Aceste fenomene au influențat nemijlocit toate formele de viață de pe Terra, inclusiv viața și evoluția biologică a omului. Oamenii timpurilor preistorice depindeau de plantele oferite de natură și de animalele pe care le vânau, iar acestea, la rândul lor, depindeau de climat. Cum variațiile climatice erau, mai mult sau mai puțin, ritmice, a avut loc o adaptare a oamenilor, plantelor și animalelor pe de-o parte la intemperii, iar pe de altă parte, la dispariția unor specii de plante și animale și la deplasarea unor comunități umane spre teritorii cu structură geologică și climaterică mai prielnică. Aceste situații i-au obligat pe oameni să-și mobilizeze toate forțele de care dispuneau, să se ajute reciproc, dar și să se lupte între ei pentru a supraviețui. Au rămas cei care au știut să fie mai *inventivi* și mai *creativi*, cei care au găsit cele mai dibace forme de supraviețuire. Are astfel loc, sub influența factorilor naturali, o adevărată selecție biologică, care a fost benefică pentru evoluția speciei umane și cristalizarea vieții economice.

b) *Evoluția biologică și socială a oamenilor* a fost simultană cu transformările din structura geologică și climaterică a Pământului. Pentru a-și procura cele necesare traiului, pentru a face față provocărilor și ostilităților naturii, oamenii au descoperit încă de timpuriu, așa cum demonstrează descoperirile arheologice, *uneltele*, *armele* și *focul*. Desigur, este vorba de unelte și arme rudimentare (sulițe, cuțite, răzuitoare, harpune pentru pescuit, ace etc.) cioplite grosolan, și care au fost încadrate, de

specialiști, în *paleolitic* sau *epoca veche a pietrei*. Cu ajutorul acestor unelte și arme, omul reușește să-și procure mai ușor hrana, prin *cules*, *vânătoare* și *pescuit*, iar cu ajutorul focului reușește să-și prepare cele oferite de natură. *Inventarea uneltelor*, a *armelor* și *utilizarea focului* au reprezentat o adevărată *revoluție* sau *prima accelerare a istoriei umanității*, prin care omul a reușit să se desprindă și să se deosebească radical de animalitate, deoarece uneltelor și folosirea focului sunt activități exclusiv umane. Fiind rezultatul transformărilor biologice ale omului, ele, la rândul lor, au asigurat, indubitabil, continuitatea acestor transformări.

Mersul biped, prin verticalitate, a contribuit considerabil la eliberarea și dezvoltarea membrelor superioare, la folosirea lor pentru cules, vânătoare și pescuit. Cu ajutorul mâinilor a fost posibilă, în timp, munca mijlocită de unelte din piatră, lemn și os. Prin folosirea focului s-a asigurat hrana friptă, coaptă sau prăjită, iar mai apoi fiartă. Aceasta a condus la diminuarea eforturilor pentru masticatie, iar treptat la modificarea mușchilor faciali, mai ales în zona tâmpelor, ceea ce a permis o altă dezvoltare a creierului și a cutiei craniene. Prin noua arhitectură cerebrală s-a ajuns la o creștere considerabilă a inteligenței, a puterii de percepție, reținere, învățare, creație, inovație și comunicare a oamenilor. Creierul devine astfel, datorită acestui salt biologic calitativ, centrul de comandă, cu rol esențial în conceperea, organizarea și desfășurarea vieții economice.

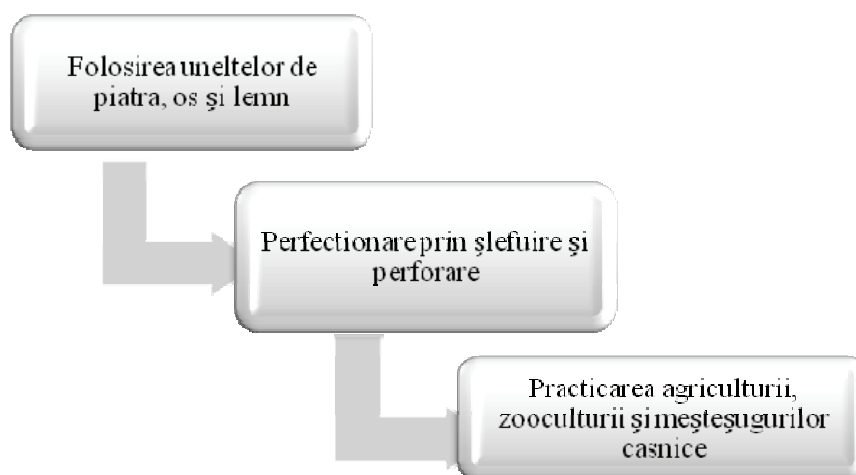
Inventarea și utilizarea uneltelor, a armelor și a focului au contribuit și la trecerea de la sistemul animalic de locuire la unul exclusiv uman, la apariția unor noi forme de comunitate și viață socială. Oamenii își construiesc și întrețin, cu ajutorul uneltelor și al focului, un *complex socio-habitațional*.

Toate acestea au contribuit la *apropierea și acceptarea conviețuirii* oamenilor într-un cadru comunitar diferit de cel animalic, care presupune: *instituirea de norme mai precise de conviețuire* (solidaritate umană, acceptarea unui lider sau conducător, prohibiția incestului etc.); *dezvoltarea comunicării interumane*, mai întâi prin *limbajul gesturilor*, iar mai apoi prin *cuvinte sau limbajul articulat* (transmiterea ideilor și cunoștințelor de la un om la altul, de la o comunitate la alta, de la o generație la alta); *restrângerea nomadismului și dezvoltarea sedentarismului*.

c) *Revoluția neolitică* înseamnă transformarea omului din culegător, pescar și vânător în producător. Este cel mai mare salt de până atunci din istoria umanității, care a contribuit decisiv la nașterea vieții economice. Pentru că acesta a avut loc în *neolitic* sau epoca nouă a pietrei, specialiștii l-au asimilat unei adevărate „revoluții neolitice” (V. Gordon Childe). În literatura de specialitate întâlnim și sintagma „al doilea val (după inventarea uneltelor) de accelerare a istoriei omenirii” (Lester R. Brown).

După folosirea îndelungată a uneltelor rudimentare de piatră, os și lemn, oamenii au ajuns, în *mezolitic* (epoca mijlocie a pietrei) și mai ales în *neolitic*, să le perfecționeze prin șlefuire și perforare. Aceste procedee contribuie la utilizarea mai îndelungată a uneltelor, dar mai ales la creșterea productivității lor. În consecință, oamenii încep să practice *agricultura și zoocultura*, să dezvolte anumite *meșteșuguri casnice*: împletit, tors, țesut, olărit.

Implementarea acestor activități productive s-a făcut treptat, progresiv și într-un timp extrem de îndelungat. De aceea specialiștii vorbesc, mai întâi, de o „protoagricultură” și de „protocreștere”, caracterizate prin recoltarea sezonieră a gramineelor sălbatice și prin domesticirea treptată a animalelor. Oamenii nu au renunțat niciodată la cules, pescuit și vânătoare, însă după descoperirea primelor forme de agricultură și zoocultură centrul de greutate în procurarea hranei și asigurarea celor necesare

traului se deplasează dinspre „economia de pradă” spre activitatea productivă organizată. Omul învață, treptat, să lucreze pământul cu ajutorul uneltelor din piatră, lemn și corn de animal și să cultive plantele comestibile și textile. Omul domesticește aproape toate animalele cunoscute astăzi, iar prin confecționarea în cantități îndestulătoare a ceramicii (uscata la soare, iar apoi arsă în gropi speciale și în cuptoare) poate să-și prepare mai bine hrana și să o păstreze în condiții mai bune și în cantități mai mari.

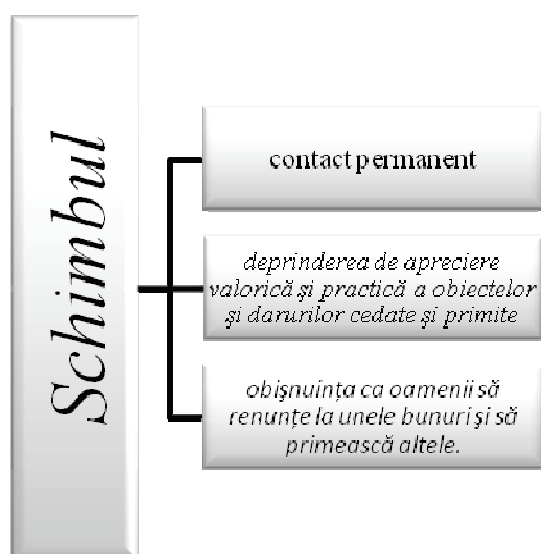
„Inventarea” producției a contribuit la transformări radicale în societate, la apariția unor noi structuri sociale, economice și de proprietate. Oamenii își unesc eforturile și munca sub formă asociativ-colectivă, pentru a face față provocărilor naturii, pentru a reuși în activitățile agricole, pastorale și meșteșugărești. Se pun, astfel, bazele primelor forme de organizare a muncii și a producției sub forma obștilor, mai întâi gentilice și apoi teritoriale, sătești. În perimetrul acestora sau în afara lor apare însă și *proprietatea individuală*, asupra uneltelor și rezultatelor muncii, dar și *proprietatea privată asupra solului*, care se va dezvolta substanțial în epoca metalelor și a antichității clasice. Pentru a se apăra de dușmani sau pentru a-și proteja cele dobândite prin activitățile productive desfășurate, oamenii își construiesc locuri speciale de depozitare și păstrare, prin ridicarea primelor așezări rurale și urbane, prin înălțarea de cetăți și turnuri de apărare. Aceste așezări au și o funcționalitate economică, prin concentrarea unor activități meșteșugărești, dar mai ales prin dezvoltarea celor de schimb și negoț. Localitatea Ierihon îndeplinește, așa cum ne-o dovedesc cercetările arheologice, și acest rol.

d) *Apariția schimbului* a reprezentat și reprezintă o pârghe esențială în existența și funcționalitatea vieții și activității economice, prin care se asigură legătura dintre producători și consumatori. O dată cu apariția producției și a schimbului, s-a eliminat autarhismul economic și s-a asigurat triumful definitiv al specializării economice. Oamenii, ca indivizi izolați sau organizați în comunități umane, au intrat în contact unii cu alții din cele mai vechi timpuri. Alternanțele climaterice, modificările și „migrațiile” florei și faunei, adică ale principalelor surse de hrană, au determinat, în epocile preistorice, deplasarea oamenilor dintr-o regiune geografică spre alta, ceea ce a condus la apariția și statornicirea unor raporturi, pașnice, dar și conflictuale, între diferitele grupuri umane de pe suprafața Terrei. În urma acestor contacte au apărut și primele relații de *schimb*. Acestea au avut, la început, un caracter incidental, deoarece nevoile de existență ale oamenilor erau restrânse și puteau fi satisfăcute în cadrul unor unități economice limitate teritorial și productiv. Pe măsură ce omul a evoluat și s-a maturizat biologic și social, pe măsură ce au fost inventate și consacrate o serie de

activități productive, oamenii au înțeles că nu pot să producă toate bunurile necesare traiului. Mai mult, pe măsura specializărilor economice, ei au ajuns la concluzia că este mai eficient și chiar mai comod să schimbe între ei produsele sau rezultatele muncii lor.

La început schimburile au avut la bază motivații cu caracter magico-religios și militaro-războinic. Schimburile inițiate cu ocazia unor comemorări sau sărbători religioase au fost numite de specialiști *schimburi de ritual* sau *de ceremonial*. Ele aveau loc cu prilejul unor sărbători sau evenimente deosebite din viața sau activitatea unor persoane ori comunități umane și constau în primirea sau transmiterea de daruri, care, apreciate valoric de primitori, erau recompensate în contrapartidă. Deși *schimbul de ritual* sau *de ceremonial* a avut mai mult un caracter simbolic, el a făcut posibilă, pentru prima dată în istorie, *circulația* obiectelor de la o persoană la alta, de la o comunitate la alta, dintr-o zonă geografică în alta. Totodată, prin această formă de schimb s-a asigurat *contactul permanent* între oameni și comunități, s-a creat *deprinderea de apreciere valorică și practică a obiectelor și darurilor cedate și primite* și, aspectul cel mai important, s-a format *obișnuința ca oamenii să renunțe la unele bunuri și să primească altele*.

Schimburile au apărut și în urma unor conflicte militare și dispute teritoriale. În timpul, dar mai ales după stingerea acestora, combatanții procedau uneori la transferul de arme, bunuri, teritorii și prizonieri, deschizându-se astfel calea *negocierilor*, precum și a *acceptărilor tacite* sau *declerate* de o parte și de alta.

Încă de la începuturile istoriei umane, bunurile și obiectele s-au transmis de la o persoană sau de la o comunitate la alta și prin *acțiuni violente*. Practicarea *comerțului de brigandaj* și a *pirateriei* a apărut din dorința de însușire și deținere a bogăției altuia. Conjugate cu navigația și pescuitul, aceste activități au mărit aria schimburilor maritime și au amplificat relațiile intercomunitare între insule și teritorii mai îndepărtate și mai izolate.

O formă importantă de schimb a fost și *comerțul mut* sau *trocul silențios*, prin care, în mod tacit, avea loc aprecierea reciprocă a produselor destinate schimbului, de către două sau mai multe comunități sociale, după care se realiza transferul de bunuri care satisfăceau, astfel, o parte din necesitățile curente de viață. *Comerțul mut* sau *trocul silențios* a apărut, după opinia unor specialiști, din lipsa unor interpreți. După părerea altor cercetători, *trocul silențios* era în practica popoarelor pașnice, iubitoare de liniște, care apreciau, pe tăcute, „din ochi” mărfurile depuse de-a lungul malurilor unui râu sau în locuri cunoscute de ambele părți. Indiferent din ce motive a apărut și s-a practicat această formă de schimb, este aproape sigur că a fost o cale de afirmare a echității și egalității între participanții la schimb. Nici unul dintre participanții la schimbul de mărfuri nu îndrăznește să-l înșele pe celălalt.

În preistorie, schimbul se făcea în natură, prin transferul nemijlocit al unor bunuri sau contra altora. Această formă de schimb a fost numită de specialiști *troc* sau *trampă*. În neolitic, la începuturile sale, schimbul a îndeplinit o funcție economică redusă, deoarece bunurile dobândite cu ajutorul sau prin intermediul său nu satisfăceau nevoile vitale ale oamenilor. Cu toate acestea, legăturile de schimb aveau o extindere teritorială largă, cuprinzând părți însemnate din Europa, Asia și America. Ele au putut fi detectate în procurarea de hrană, dar mai ales de materii prime necesare confecționării uneltelor, armelor și podoabelor. Pe măsură ce societatea umană evoluează spre epoca metalelor (aramă, bronz, fier), schimburile se amplifică și se diversifică, astfel încât dobândesc un caracter organizat și permanent, devin o necesitate în angrenajul vieții economice. În condițiile separării consumului de producție și ale restrângerii în unele zone geografice, din Orient, a *economiei naturale* și ale înfiripării *economiei de schimb*, apare și se impune definitiv în peisajul economic *piața*. Considerată, de mulți specialiști, o mare invenție a colectivității umane, piața este rezultatul unui îndelungat și firesc proces istoric, iar la rândul ei a generat și a impus noi și relevante instrumente și mecanisme economice, fără de care nu ar fi existat, în forma pe care o cunoaștem astăzi, economia și poate chiar societatea umană. Ea a creat posibilitatea de deschidere și eliberare a surplusurilor realizate de oameni și trecerea acestora de la un om la altul, de la o comunitate socială la alta.

e) *Revoluția în cunoaștere* a contribuit și contribuie nemijlocit la structurarea și continuitatea vieții economice. La începuturile existenței sale omul a acceptat, multă vreme, ceea ce i-a oferit natură, iar atitudinea sa față de mediul înconjurător n-a înregistrat transformări fundamentale. O dată cu evoluția sa biologică, cu progresele pe care le face în dobândirea celor necesare vieții, omul începe să discearnă și să-și îmbunătățească tehnicile de cules, vânătoare și pescuit. Treptat, oamenii devin producători activi și conștienți, stăpâni pe rezultatele muncii și activității lor. Experiințele și cunoștințele respective au fost transmise, pe cale orală sau prin exemplul

personal, de la o persoană la alta sau de la o generație la alta, dezvoltându-se dorința de cunoaștere, percepție și înțelegere a practicilor și activităților desfășurate. Dezvoltarea *cunoașterii* a permis, pe parcursul unei îndelungate perioade de timp, plasată, cu aproximație, între anii 6000 și 3000 î.Hr., punerea în evidență și folosirea de către oameni în activitățile cotidiene a forței focului, vântului, apei și animalelor. Se inventează roata, plugul, corabia cu vâsle și pânze, se pătrunde în tainele metalurgiei. Pentru măsurarea timpului oamenii inventează calendarul solar, necesar în stabilirea activităților economice, sociale și magico-religioase. Apariția calendarului a fost un pas uriaș în cunoaștere, care a permis omului să-și planifice activitățile agricole, pastorale, meșteșugărești și comerciale, i-a permis să facă diferența dintre anotimpuri, dintre sărbători și zile de muncă, dintre obiectivele propuse și rezultatele îndeplinite. Astfel apar *primele elemente, primitive, de organizare conștientă a muncii și a activităților economice*. Nevoiți să comunice și să stocheze informațiile și cunoștințele dobândite, oamenii au inventat scrierea și tehnicile de calcul. Cu ajutorul acestora oamenii au putut indica și ține evidența, mai întâi oral, apoi în scris, a cantităților de produse realizate sau schimbate, întinderea suprafețelor cultivate, mărimea averii etc. Cu timpul, aceste evidențe se permanentizează și sunt încredințate unor persoane cu aptitudini și pregătire în domeniul respectiv. Scribii, din Mesopotamia și Egiptul antic, devin astfel cei mai vechi „contabili” din istoria omenirii. Ei sunt cei care impun, în urmă cu aproximativ 5000 de ani, pentru prima dată în istorie, o anumită *tehnică contabilă* în activitățile economice. Mai târziu, în incinta marilor temple, apar primele *birouri de contabilitate*, unde scribii-contabili consemnau, în *conturi sintetice* și *analitice*, asemănătoare cu cele moderne, impozitele în natură, produsele vândute și cumpărate, numele părților participante la schimburile comerciale etc.

Repere bibliografice:

1. Barrow, D. John, *Originea universului*, Traducere de B. Merticaru, București, Ed. Humanitas, 1999.
2. Childe, Gordon V., *De la preistorie la istorie*, Prefață și îngrijirea științifică Em. Condurachi, Traducerea Florica-Eugenia Condurachi, București, Ed. Științifică, 1967.
3. Childe, Gordon V., *Făurirea civilizației*, Prefață și îngrijirea științifică Em. Condurachi, Traducerea Florica-Eugenia Condurachi, București, Ed. Științifică, 1966.
4. Kramer, N.S., *Istoria începe la Sumer*, București, Ed. Științifică, 1962.
5. Leakey, Richard, *Originea omului*, Traducere de Ion Oprescu și Ana Maria Glavace, București, Ed. Humanitas, 1995.
6. Mansuelli, Guido, A., *Civilizațiile Europei vechi*, vol. I-II, Traducere de Alexandra Slavu, Prefață și control științific de Radu Florescu, București, Ed. Meridiane, 1978.

Întrebări și teme de analiză

1. Care ar putea fi considerat “punctul de plecare” al omenirii?
2. Cunoașteți principalele teorii privind apariția umanității? Care ar fi acestea și ce presupune fiecare?
3. Care sunt principalele fenomene care au avut un rol esențial în perpetuarea activităților ce se circumscriu apariției vieții economice?
4. Care credeți că a fost efectul cel mai important al transformărilor pedoclimatice?
5. Ce este “revoluția neolitică”?
6. Care au fost principalele forme de schimb practicate?
7. Ce puteți spune despre prima revoluție în cunoaștere?
8. Cunoașteți și alte asemenea fenomene care au influențat geneza vieții economice?
9. Există o ierarhie sau o simultanitate în apariția și desfășurarea fenomenelor economice?
10. Prezentați continuitatea și actualitatea unor fenomene naturale și sociale cu influențe asupra economiei.

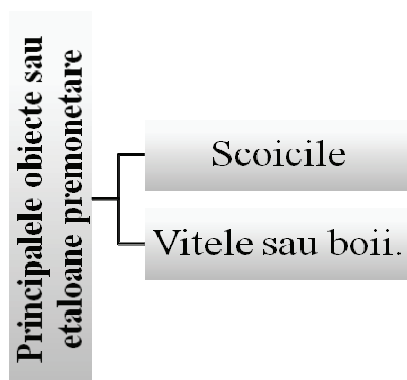
Apariția monedei și începuturile economiei monetare

Necesitatea economică a unor etaloane de schimb

Agricultura, zoocultura și meșteșugurile au pus bazele vieții economice, iar schimbul de produse a asigurat existența și funcționalitatea acestora. La început schimbul era, predominant, în natură, adică marfă contra marfă. Această formă de schimb poartă denumirea de *troc* sau *trampă*. Pe măsura evoluției societății omenești și mai ales a progreselor realizate în câmpul vieții economice, *trocul* s-a restrâns ca activitate economică, dar nu a dispărut, în totalitate, niciodată din perimetrul economic. În antichitatea clasică, în evul mediu și chiar în epoca modernă, pe spații geografice întinse, *trocul* rămâne forma de schimb cea mai larg cunoscută, acceptată și răspândită. Chiar și astăzi, în societățile arhaice sau cu un grad scăzut de dezvoltare, precum și în mediile rurale din anumite zone ale globului, *trocul* este încă o prezență de necontestat în relațiile de schimb. „Inventarea” schimbului a condus, inevitabil, la depășirea limitelor teritorial-geografice ale vieții economice, determinând trecerea de la *economia naturală*, de subzistență, la *economia de schimb*. O componentă de bază a economiei de schimb a fost și rămâne *economia bănească* sau *monetară*.

Obiectele sau etaloanele premonetare

După cum am putut constata, *trocul* nu putea să asigure schimbul regulat și normal de produse și nu mai răspundea necesităților comerțului în expansiune. Din aceste motive, s-a simțit nevoia unor *obiecte* sau *etaloane* care să intermedieze schimbul și să asigure fluenta necesară în viața economică. Specialiștii au identificat între 100 și 200 de *obiecte* sau *etaloane premonetare*. Iată câteva exemple: argila și ceramica, dinții de delfin, carapacea de broască-țestoasă, uleiul de măsline, dinții de mistreț, vitele, porcii, ceaiul, tutunul, sarea, porumbul, grâul, vinul, scoicile, peștele uscat, blănurile etc.

Scoicile au fost utilizate ca obiecte premonetare de popoarele care și-au întemeiat existența în apropierea mărilor și oceanelor: așa-numitele „popoare ale mărilor”. Motivele pentru care scoicile au avut o largă arie de răspândire și un timp îndelungat de utilizare au fost următoarele:

- a) erau folositoare, putând fi oricând transformate în obiecte de utilitate personală: cuțite, lame, ace, cârlige etc.;
- b) erau frumoase, putând fi oricând transformate în obiecte de podoabă: inele, cercei, coliere, brățări, broșe etc.;
- c) erau relativ stabile și durabile, putând fi oricând ușor de transportat, de păstrat, teaurizat și schimbat;
- d) erau ușor de transformat, modificat și falsificat, înșelându-se astfel vigilența vânzătorilor și a cumpărătorilor.

În astfel de condiții, *scoicile* sunt folosite de populațiile din insulele Oceanului Pacific, de pe coastele africane, asiatice și americane ale Oceanului Atlantic, de către populațiile din apropierea Oceanului Indian, cucerind aproape în întregime Peninsula Indiană și China. Cercetările de etnologie, întreprinse la începutul secolului al XX-lea, au dovedit că pe spații geografice destul de întinse de pe continentul african se utilizau, în calitate de etaloane de schimb, niște scoici mici, numite *cauris*. Și tot la începutul secolului XX, în Sudan, se ofereau 20.000 de astfel de scoici pentru 20 de franci europeni. Din aceste motive, *scoica a fost considerată de specialiști ca prima „monedă internațională” cu cea mai largă răspândire teritorială, cu cea mai mare utilitate și cu cea mai îndelungată existență temporală.*

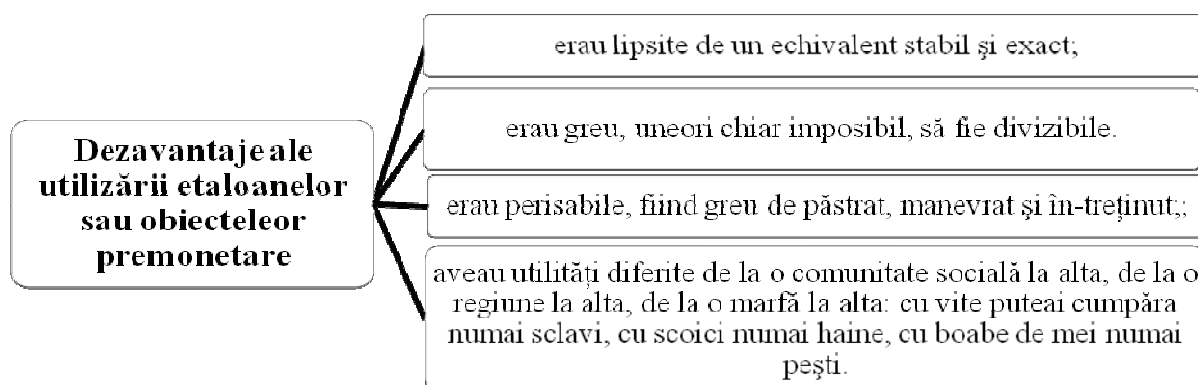
Vitele sau boii au fost utilizate, ca etaloane de schimb, de popoarele care și-au întemeiat existența terestru: indienii, mesopotamienii, grecii, romanii și alții. Folosirea animalelor în relații de schimb a fost dovedită cu argumente de ordin istoric, lingvistic și etnografic.

Izvoarele istorice ne indică că în Grecia homerică un trepied de bronz era vândut pe 12 boi, iar un sclav pe 4 boi. La Roma, în jurul anului 450 î.Hr., amenda maximă pe care un judecător o putea stabili pentru un răufăcător era de 30 de boi.

Izvoarele lingvistice vin să susțină aceste informații de ordin istoric, deoarece terminologia monetară a fost indisolubil legată de folosirea animalelor în relațiile de schimb. Astfel, de la latinescul *pecus*, care înseamnă *animal*, au derivat, în limbile moderne, cuvintele *pecunia*, în înțelesul de *bani*, și *pecuniar*, în sensul de deținător de bani, privitor la bani. Tot de la un cuvânt de origine latină, *caput*, însemnând *cap de animal*, și de la *capita*, însemnând *turmă de animale*, au derivat și s-au impus în limbajul modern cuvintele *capital*, *capitalism*, *capitaliști*. Denumirea de astăzi a însemnelor monetare ale unor state din Asia: India, Indonezia, Mauritius, Nepal, Pakistan, Sri Lanka, este *rupie*. Cuvântul a derivat din limba sanscrită, unde *rupa* însemna *turmă de animale*.

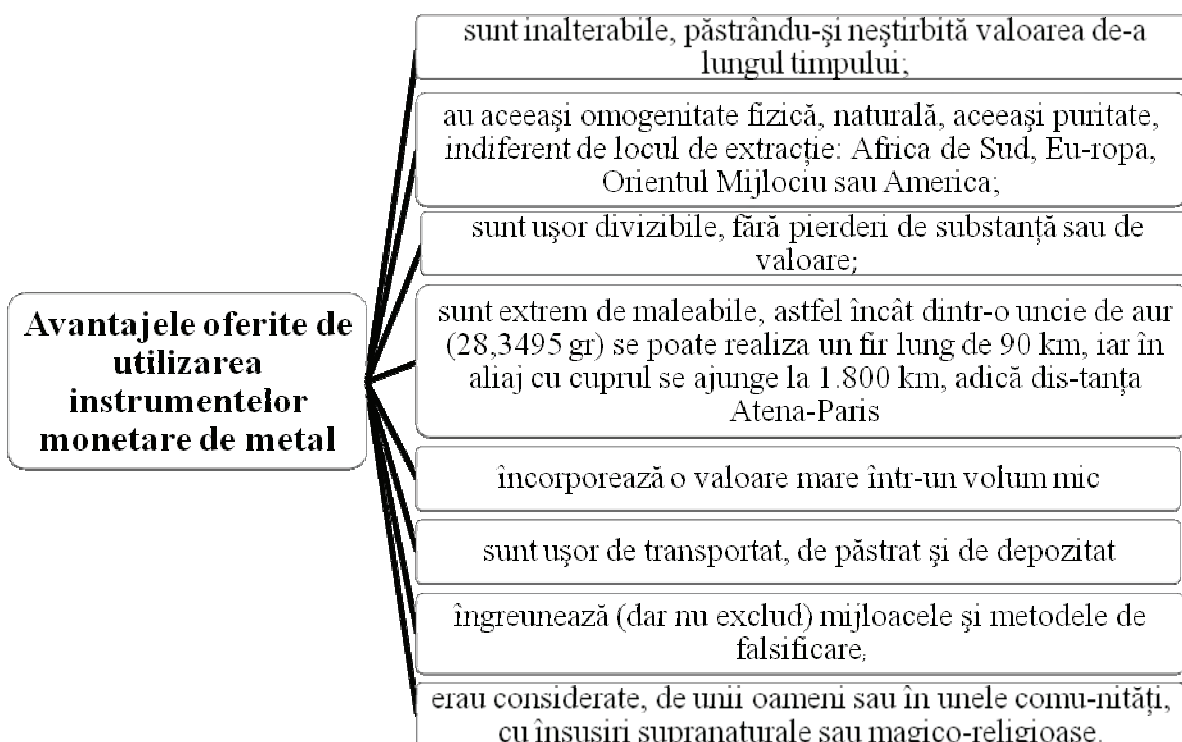
Izvoarele etnografice ne indică faptul că în unele teritorii din Africa, la populații și grupuri de populații aflate și astăzi încă într-un stadiu arhaic de dezvoltare, *animalele*, în special *vitele*, sunt principalul instrument prin care se măsoară bogăția, se asigură prestigiul în cadrul comunității și se intermediază schimburile.

În istoria economiei, *etaloanele* sau *obiectele premonetare* au jucat un rol deosebit de important, deoarece au intermediat tranziția de la *troc* la *monedă*. Această trecere a fost îndelungată și nu lipsită de „peripeții”. Numai faptul că trocul și unele obiecte premonetare au fost și sunt folosite până în zilele noastre ne arată, pe deplin, acest lucru. Treptat, a avut loc un proces de renunțare sau de restrângere a utilizării obiectelor premonetare.

Utilizarea instrumentelor monetare de metal și apariția monedei lenticulare

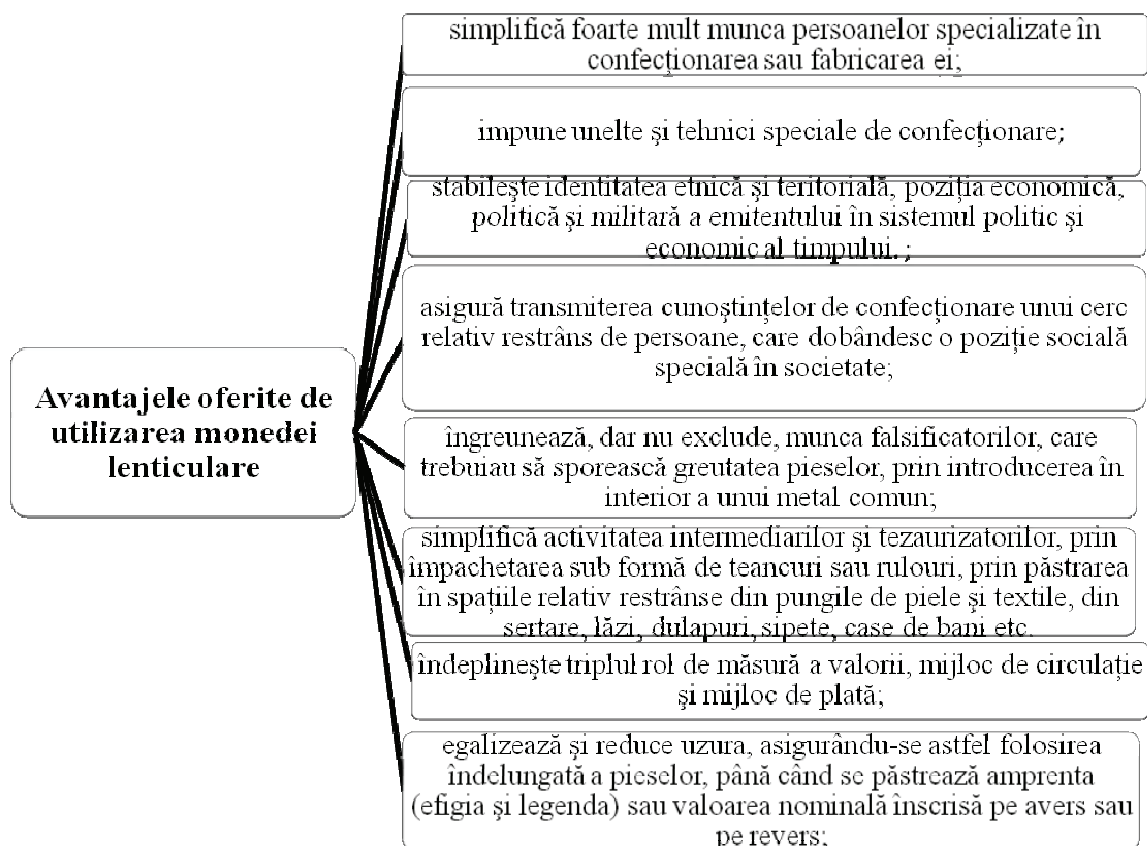
Imperfecțiunile și disfuncționalitățile generate de obiectele premonetare i-au obligat pe oameni să-și îndrepte atenția spre metale. Dar și alegerea acestora s-a dovedit a fi extrem de dificilă. În dispută s-au aflat, pe de-o parte, cuprul, bronzul, fierul, plumbul, zincul, iar pe de altă parte, metalele prețioase: aurul și argintul.

Circulând, mai întâi, în stare naturală sau sub formă de bijuterii, paiete, cuțite, praf de aur, etaloanele de schimb din metalele prețioase au contribuit la implemen-tarea în viața economică, în mentalitatea oamenilor a unor reguli și norme noi, cum au fost: responsabilitatea sporită în relațiile de schimb și asigurarea protecției în fața răufăcătorilor, dar și tentația însușirii frauduloase a acestor obiecte.

Momentul decisiv, care a însemnat o adevărată *revoluție economică* în istoria uma-nității, l-a constituit *apariția monedei lenticulare, sub formă de disc, plată și bățută*. Când și unde a apărut aceasta, este greu de stabilit. După părerea multor specialiști, moneda, la fel ca și focul, roata sau schimbul, nu are un inventator anume. La crearea ei au acționat generații după generații, iar istoria sa se confundă și se împletește cu istoria schimburilor, fiind, de fapt, încununarea și victoria schimbului în viața economică.

Datorită monedei piața și-a asigurat o lungă și neîntreruptă existență până în zilele noastre. Avantajele și implicațiile economice, sociale și politice ale monedei lenticulare au fost și sunt majore:

Potrivit lui Herodot, prima monedă a fost bătută în micul regat elen, din Asia Mică, Lydia, de către regele Gyges (687-650 î.Hr.), în jurul anului 670 î.Hr. Este posibil ca primatul monedelor de metal, sub formă de disc, să fi aparținut altor orașe grecești din Asia Mică sau din Grecia continentală și insulară. În fapt, poate că este mai puțin important care din așezările grecești a inventat însemnul monetar ce a făcut o îndelungată și necontestată carieră din antichitate până în zilele noastre. Relevant este faptul că în această zonă geografică s-au creat, în secolul al VII-lea, o dată cu înflorirea și expansiunea economiei și civilizației grecești, condițiile pentru nașterea monedei. Relevant este faptul că oamenii acestor locuri au înțeles utilitatea și importanța unui echivalent monetar universal, stabil, bun la toate, ușor de transportat, de manevrat și păstrat. Monedele regelui Gyges aveau o greutate de 14,5 gr și erau confecționate dintr-un aliaj, *electrum*, format din aur (73%) și argint (27%).

În timpul regelui Croesus (560-546 î.e.n.), urmașul lui Gyges, într-o vreme de apogeu economic, politic și teritorial al Lydiei, au fost bătute primele monede de aur și de argint. Aceste emisiuni au avut o dublă semnificație. În primul rând, se puneau

bazele *primului sistem bimetalist din istoria economiei universale* și se deschidea calea *schimburilor monetare* printr-o paritate de 1:13, 33 între monedele de aur și cele de argint. În al doilea rând, de la denumirea de *stater* (care vine de la grecescul *stato*, însemnând *stabil, fix*) dată pieselor de aur, s-a încetățenit în conștiința și limbajul vechilor greci, iar mai târziu al altor populații, ideea puterii și stabilității sporite, în viața economică și monetară, a pieselor sau monedelor de aur.

În Europa, *prima monedă lenticulară*, sub formă de disc, plată și bătută, a fost emisă în insula Egina, în jurul anului 650 î.Hr. și a purtat denumirea de *drahmă*, însemnând „pumn de bani”. *Prima piesă europeană de aur* a fost emisă tot în lumea greacă, în insula Tasos. Cu toate acestea, grecii nu vor monetiza aurul, rămânând, în general, fideli argintului.

Cucerirea Lydiei, în 546 î.Hr., de către perși și transformarea ei într-o provincie a Imperiului Persan au avut implicații speciale în istoria economiei monetare. Fascinați de cantitățile impresionante de aur, precum și de forma lenticulară a *staterului*, autoritățile persane s-au hotărât să imite monedele lydiene. Pentru a facilita strângerea impozitelor și pentru plata mercenarilor, Darius I (522-486 î.Hr.) emite *daricul* de aur, în greutate de 8, 41 gr. Se pare că tot de numele lui Darius se leagă, pentru prima dată în istorie (cca 520 î.Hr.), *impunerea monopolului sau a dreptului regal (statal) al emisiunilor monetare*. (Unii specialiști consideră că acest procedeu a fost preluat de la regele Cresus, după cucerirea Lydiei de către perși.) Prin puterea politică și economică a Persiei, prin presiunea sa militară, *daricul* se impune ca o *primă monedă „internațională”*. Pentru că în Persia și în teritoriile controlate de aceasta circula *daricul*, iar în cele grecești *drahma*, deci în spații teritorial-geografice diferite, dar relativ apropiate, asistăm la primatul și paritatea unei monede față de alta. Astfel, în Grecia aurul se evaluează în argint, în timp ce în Persia argintul se evaluează în aur. Avem de-a face, de fapt, cu trecerea valorii dintr-o monedă străină în alta, una dintre cele mai importante *inovații economice* care a avut o strălucită și benefică evoluție, ce și-a păstrat actualitatea și importanța de-a lungul timpului și a influențat nemijlocit relațiile economice interne și mai ales internaționale.

Prin 269 î.Hr. romanii au emis prima monedă de argint destinată îndeosebi schimburilor economice cu Grecia. Prima monedă de aur, în greutate de 4, 5 gr, a fost bătută în anul 241 î.Hr., pentru ca din anul 46 î.Hr., din timpul lui Iulius Caesar, să se efectueze emisiuni regulate cu monede de aur. Deși a ajuns mai târziu în rândurile emitenților monetari, Roma a rămas cunoscută în istoria monetară prin numele dat monedei. Potrivit tradiției, în apropierea sau în subsolul templului zeiței *Junon Moneta* (soția lui Jupiter, protectoarea femeilor, îndeosebi a celor măritate, ajutându-le

în viața de familie și la naștere) se afla atelierul roman de confecționare a însemnelor monetare. De la numele acestei zeițe au apărut denumirile de *moneta* și *monetărie*, care s-au transmis, apoi, în limbile moderne de astăzi: *monedă*, *monetar*, *monetărie*, în limba română; *monnaie*, *monétaire*, *monétarisme*, în franceză; *money*, *monetary*, în engleză; *la moneta*, în italiană; *moneda*, *monetarismo*, în spaniolă.

Începuturile fraudelor monetare și ale comerțului cu bani

De la primele obiecte premonetare și până la cele mai sofisticate însemne monetare de astăzi, oamenii au fost, sunt și vor rămâne preocupați să le dobândească, să le mânuiască și să le utilizeze, pe căi și prin mijloace legale sau cinstite. În același timp, oamenii au fost, sunt și vor rămâne preocupați de însușirea lor frauduloasă, pe căi mai mult sau mai puțin legale, mai mult sau mai puțin cinstite, prin furturi, jafuri, falsuri, înșelătorii.

În epocile preistorice, aceste procedee erau la ordinea zilei, cu atât mai mult cu cât nu existau reglementări, instrumente și instituții care să acționeze împotriva falsificatorilor și răufăcătorilor. Astfel, puteau fi modificate, cu destulă ușurință, prin fasonare, șlefuire, vopsire, unele obiecte premonetare cum au fost argila, ceramica, scoicile și altele. Firește, o dată cu apariția monedei lenticulare, metodele de falsificare s-au înmulțit și s-au perfecționat.

Este imposibil să stabilim unde și când s-a produs primul sau cel mai spectaculos fals monetar din istoria antichității. Cunoaștem însă că în această activitate s-au implicat oameni cu poziții sociale, economice, politice și intelectuale diverse. Un exemplu clasic, în această ordine de idei, a rămas cel al celebrului filosof grec Diogene (412-323 î.Hr.). În tinerețe, împreună cu tatăl său, Diogene s-a aflat la conducerea monetăriei din orașul-stat Sinope. Tentați de mirajul banilor, cei doi au procedat la o serie de falsuri monetare, care s-au materializat în oscilații flagrante în greutatea și forma monedelor emise de monetăria sinopeză. Prinși și judecați, ei au trebuit să suporte rigorile legii. Se pare că tatăl filosofului a fost executat, iar Diogene s-a refugiat la Atena, unde, din celebrul său butoi, a susținut, probabil ca o ispășire a faptelor sale anterioare, punerea în practică a principiilor școlii cinice, de trăire prin reîntoarcere la „natură”, prin desființarea banilor din metal prețios și prin disprețul total față de conveniențele sociale. Mai târziu, după moartea sa, grecii din Sinope l-au iertat pe Diogene pentru faptele sale. Mai mult, l-au considerat un mare gânditor al

timpului, fapt pentru care i-au ridicat o statuie. După cucerirea orașului Sinope de către romani, au fost bătute, ca o ironie a soartei, monede cu efigia lui Diogene.

Falsurile monetare nu au început și nu s-au terminat cu marele filosof grec. De existența și practicarea lorși-au dat seama nu numai cei înșelați, ci și autoritățile emitente. De aceea, au apărut primele reglementări oficiale, prin care numai statul avea monopolul emisiunilor monetare. Astfel de hotărâri întâlnim în Orient, în Grecia și în Roma antică. Pentru că avântul falsificatorilor nu putea fi domolit, pentru că flagelul se extindea de la un teritoriu sau stat la altul, pentru că viața economică impunea reguli clare și precise în domeniul monetar, încă din acele timpuri datează *primele înțelegeri internaționale în reglementarea emisiunilor monetare și în combaterea falsurilor monetare, precum și a circulației monedelor truate*. Astfel, între orașele-state grecești Mytilene și Phocaia, intervine, cu aproape patru secole înaintea erei creștine, o înțelegere scrisă, prin care se instituia, se pare, *prima uniune monetară interstatală*, prin care părțile se angajau să emită anual, prin alternanță, același tip de monedă. Totodată, se stabileau căile de urmărire, depistare și condamnare a falsificatorilor. De asemenea, la Roma, prin *Lex Cornelia de falsis* (iar mai târziu prin alte legi și hotărâri aparținând dreptului roman), cei depistați în arta contrafacerilor monetare erau aspru pedepsiți. Dacă erau oameni liberi, luau drumul exilului și li se confisca averea, iar dacă erau sclavi, mureau în chinuri groaznice, prin tortură. Unele izvoare ne spun că pentru plăsmuirea monedelor false făptuitorul ajungea în groapa animalelor sălbatice, pentru a fi sfâșiat.

Surprinzător însă, marile fraude monetare au început să fie promovate chiar de către emitenți. Istoria monetară este plină de astfel de acțiuni. Iată câteva exemple din epoca antică. De la nașterea sa, moneda de aur sau de argint a fost apreciată prin greutatea și cantitatea de metal prețios (titlul) care era în cuprinsul său. Hippias, conducătorul Atenei între 527 și 510 î.Hr., a dat o adevărată lovitură de maestru în domeniul monetar, prin retragerea de pe piață a monedelor aflate în circulație. După topirea și reducerea la jumătate a metalului prețios, monedele au fost relansate, în cantitate sporită, pe piața ateniană. Se inaugurează, în istoria economiei, practica oficială a abuzurilor monetare, de acoperire a deficitelor prin creșterea masei banilor sau a volumului de numerar în circulație. Această politică economică a fost promovată din antichitate până astăzi, ori de câte ori economia unor state s-a aflat în perioade de criză, iar autoritățile statale s-au situat în imposibilitatea asigurării lichidităților necesare nevoilor reale ale populației și economiei. Ea conduce, inevitabil, alături de alți factori, la *inflație* și *depreciere monetară*. De asemenea, circulația simultană, pe piață, a două sau mai multe monede cu valori diferite

modifică încrederea oamenilor față de acestea și apare tendința de păstrare sau tezaurizare a celor „bune”, în timp ce monedele „rele” continuă să circule și să fie folosite în cantități sporite în relațiile de schimb. Se manifestă astfel ceea ce s-a numit, mai târziu, *legea lui Gresham*.

La Roma și în Imperiul Roman astfel de practici erau curențe. Se pare că pentru prima dată s-au efectuat, pe scară largă, astfel de acțiuni în timpul Războaielor Punico (264-241 și 218-201 î.Hr.). Pentru că Roma ajunsese să fie direct amenințată de armatele cartagineze conduse de Hanibal (au rămas celebre în conștiința contemporanilor și a posterității cuvintele „Hanibal ad portas”), statul roman, pentru a-și plăti legiunile, nu a ezitat să procedeze la un „împrumut forțat”, prin emisiuni monetare fără acoperire în realitate. Mai târziu, astfel de îndeletniciri au început să se cronicezeze, împărați precum Claudius, Nero, Caracalla procedând la fraude succesive de metal prețios din însemnele monetare aflate în circulație. De aceea, sistemul monetar roman s-a confruntat cu numeroase crize, instabilitate, modificări ale raporturilor de valoare între unitățile monetare, cursuri forțate etc. Au existat și perioade de stabilitate monetară, asigurate de prosperitatea economică, expansiunea teritorială și politica înțeleaptă a unor împărați. Dar aceste alternanțe au confirmat, încă o dată, celebra *lege a lui Gresham*, potrivit căreia moneda rea alungă din circulație moneda bună, deoarece, în perioade de criză, banii din metale prețioase erau păstrați sau tezaurizați, în timp ce pe piață circulau numeroase monede din metale comune.

O componentă esențială a economiei monetare o reprezintă *comerțul cubani* sau *cămătăria*. Apariția și extinderea împrumutului reprezintă o pârghie esențială (la fel ca și producția sau schimbul) în evoluția vieții economice. La început împrumuturile erau destinate procurării de hrană sau de produse destinate consumului. Cu timpul, împrumutul sau creditul a devenit o sursă suplimentară destinată inițierii și întreținerii unor activități economice. Încă din antichitate, împrumuturile erau însoțite de *dobândă*. Aceasta asigura venituri substanțiale creditorilor. Cu timpul, mănuiitorii de bani acumulează din *dobândă* sau *camătă* averi uriașe, desfășoară activități permanente de *cămătărie* și devin o categorie socială aparte, cea a *cămătarilor*. Sumele puse la dispoziție de cămătari erau destinate producătorilor agricoli, meșteșugarilor, negustorilor, navigatorilor, pentru finanțarea unor activități productive și negustorești, dar și aristocrației, pentru acoperirea unor cheltuieli specifice unei vieți parazitare. Cămătarii împrumutau, de asemenea, pe suveranii epocii pentru acoperirea cheltuielilor necesare conflictelor militare sau deficitelor bugetare.

Încă înaintea apariției banilor, dar cu precădere după aceea, în Babilon și în Orientul Mijlociu au început să se desfășoare activități de plăți, schimb monetar și credit de către *temple* și *cămătari*.

După cum aflăm de pe tăblițele de lut ars, *templele-bănci* aveau o activitate prosperă și foarte judicios organizată, care, în multe privințe, poate fi asemănată cu cea a unor instituții bancare moderne. Astfel, ele țineau o severă *evidență contabilă*, dispuneau de *regulamente speciale*, care prefigurează viitoarele reglementări juridice moderne în domeniul creditului, și chiar de un serviciu propriu de evidență și control, care poate fi asemănat cu ceea ce am numi astăzi „controlul financiar intern”. De asemenea, ele păstrau sub formă de *depozit* bunurile unor persoane, *facilitau plățile între părți* și acceptau să efectueze, la cererea clienților, *decontări* în afara zonei de rezidență. În acordarea de împrumuturi, templele utilizau *ipoteca* asupra bunurilor debitorului, la care se adăuga *garanția* unor persoane cu prestigiu social și economic deosebit, iar în caz de neplată se uza de *urmărirea forțată a debitorului*. De un prestigiu deosebit s-a bucurat *templul sumerian de la Uruk*, care este socotit, de către mulți specialiști, *primul edificiu bancar din istorie*, ce a funcționat cu 3.300 de ani înainte de era creștină.

Cămătarii s-au impus cu rapiditate în viața economică din Orientul antic, formând, încă din cele mai vechi timpuri, adevărate *dinastii al mânuitorilor de bani*. În Grecia, activitățile de schimb monetar, credit și plăți erau apanajul *templelor*, al *cămătarilor* și „*băncilor publice*”. În lumea antică, așezămintele religioase aveau un prestigiu deosebit, datorită activităților spirituale pe care le desfășurau. Cu timpul, la fel ca și în Orient, ele au devenit și importante centre financiare. Multe orașe-state grecești, precum și unele persoane particulare își ofereau, spre păstrare, tezaurele și bunurile de valoare unor *temple*. Acestea mai practicau cămătăria și mai ales schimbul monetar. Pelerinajele și ceremoniile religioase atrăgeau un număr impresionant de persoane. În apropierea sau chiar în incinta unor temple erau amenajate locuri speciale pentru desfășurarea operațiunilor de schimb monetar. Astfel, templele grecești devin printre primele „case de schimb” monetar din istoria omenirii.

Cămătarii au avut în Grecia antică un rol și un loc privilegiat. Ei desfășurau activități multiple: acordau împrumuturi, efectuau schimburi monetare, redactau și păstrau contractele comerciale, desfășurau activități notariale, autentificând documentele, împrumutau statul, investeau importante sume de bani în agricultură, comerț, navigație și meșteșuguri. Dintre cei mai celebri cămătari greci, merită să-i amintim pe *Pasion* și *Farmion*. Primul a dominat viața financiară din lumea greacă în primii ani ai secolului al IV-lea î.Hr. Evoluția sa socială și economică a fost de-a dreptul spectaculoasă. La început, Pasion a fost sclav și a lucrat într-o casă de cămătărie din Atena. Apreciat de stăpânul său, pentru calitățile și sânguința lui, el a fost mai întâi eliberat și apoi asociat în afaceri. În cele din urmă, devine proprietar

unic și se impune prin forța și bogăția sa în întreaga lume grecească, dar și în afara acesteia. Au rămas cunoscute relațiile pe care le-a stabilit cu principalele centre comerciale și de afaceri din lumea mediteraneană și de la Marea Neagră, precum și investițiile masive făcute în activitățile meșteșugărești, îndeosebi în cele destinate confecționării de arme. Pasion era principalul furnizor de arme pentru aproape toate orașele-state grecești, indiferent de combatanți, iar în unele situații subvenționa forțele militare și incursiunile războinice din interiorul și din afara spațiului grecesc. În perioadele de criză restabilirea, prin împrumuturi, deficitelor financiare ale unor orașe-state din lumea greacă. Își permitea să păstreze, datorită reputației sale, averea unor aristocrați bogați și chiar cea a lui Satyrus, regele Bosforului. Interesantă este și maniera în care Pasion și-a transmis, pe mai departe, uriașa sa avere. Aceasta a revenit, în cea mai mare parte, nu urmașilor săi legitimi, ci unui alt sclav eliberat și asociat în afaceri: Farmion. Prin această decizie a primat dorința de continuitate și asigurare a succesului și prestigiului firmei pe piața financiară a timpului. Cu toată strădania fiului celui mare și a unor vestiți avocați ai timpului, precum Demostene, Isocrate și Apolodor, dispozițiile testamentare au rămas, se pare, neschimbate.

„Băncile publice” au luat ființă ca o reacție față de puterea și activitatea financiară a cămătarilor, în orașe ca Atena, Delos, Sinope. Ele se ocupau de gestionarea veniturilor și cheltuielilor publice, de administrarea rezervelor monetare ale orașelor-state, de schimburi și emisiuni monetare. Create din inițiativa unor aristocrați și oameni politici, mai puțin pregătiți în domeniul financiar-monetar, „băncile publice” au reușit să facă față cu greu presiunilor și speculațiilor monetare venite din partea cămătarilor.

Numeroase practici monetare ale cămătarilor greci au fost preluate și dezvoltate de cei romani. *La Roma și în Imperiul Roman* erau două categorii ale mănuiitorilor de bani: *numularii* și *argintarii*. Primii se ocupau mai ales cu schimburile monetare și cu verificarea autenticității monedelor, în timp ce argintarii efectau plăți, încasau datorii, vindeau averi la licitație, plasau importante sume de bani în activități negustorești, navigație, meșteșuguri etc. Dintre cămătarii romani cei mai celebri, merită să-i amintim pe *Jucundus*, *Cluvius* și *Rubirius*. Toți desfășurau activități de anvergură pe piața romană, dar și în afara acesteia. Toți făceau afaceri, mai mult sau mai puțin legale, cu autoritățile centrale sau cu guvernatorii provinciilor. Toți au dobândit averi fabuloase cu care au influențat politica internă și externă a statului roman. Rubirius a devenit chiar sfetnic (consilier) în probleme financiare al unor state din afara spațiului roman, cum era Egiptul.

Repere bibliografice:

1. Dumitrescu, Ștefan I., *Tratat de monetă*, vol. I, ediția a II-a, București, 1948.
2. Lapid, Jules, *L'or*, Paris, Presses Universitaires de France, 1985.
3. Murgu, Nicolae; Isărescu, Mugur, *Aurul mit și realitate*, Iași, Ed. Junimea, 1981.
4. Nicolaescu, George, *Magia aurului*, Iași, Institutul European, 1992.
5. Rivoire, Jean, *Histoire de la monnaie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1989.
6. Slăvescu, V., *Curs de monedă, credit, schimb*, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1932.

Întrebări și teme de analiză

1. Bazându-vă pe cunoștințele acumulate până acum, care au fost principalele elemente care au îngreunau sau condiționau schimbul?
2. Care au fost principalele obiecte premonetare folosite?
3. Care au fost obiectele premonetare cel mai des utilizate?
4. Ce puteți spune despre fiecare din cele mai des și îndelung utilizate obiecte premonetare?
5. Prezentați argumentele care atestă utilizarea animalelor ca obiecte premonetare.
6. Prezentați avantajele utilizării aurului/argintului ca obiecte premonetare.
7. Care au fost avantajele monedei lenticulare?
8. Ce puteți spune despre apariția primelor monede?
9. Când pot fi detectate primele fraude monetare?
10. Ce știți despre apariția creditului sau a comerțului cu bani?

Economia în antichitatea clasică

Realități și inovații economice la fenicieni și greci

În secolele XII-VIII î.Hr. se formează în zona mediteraneană prima *piață intercontinentală*, datorită activităților economice și comerciale promovate de fenicieni. Buni navigatori și negustori, aceștia domină comerțul din Marea Mediterană și întemeiază, din motive comerciale, primul imperiu colonial din istoria umanității, înființând *factorii comerciale și puncte de sprijin comercial și naval* în Cipru, Malta, Sardinia, Sicilia, Africa de Nord, sudul Spaniei. O dată cu acest fenomen, în istoria îndelungată a pieței, sunt aduse importante *inovații*. Astfel, orașele-colonii feniciene devin centre ale *comerțului de mijlocire sau intermediere* și ale *comerțului de tranzit*, care permit și stimulează îmbinarea *comerțului maritim* cu cel *terestru*. Totodată, unele orașe, cum a fost celebra colonie feniciană Cartagina (în Africa de Nord, pe teritoriul Tunisiei de astăzi), au inițiat *explorările sau descoperirile geografice*, prin incursiuni și activități comerciale în adâncimea teritoriului african.

Civilizația, economia și cultura Greciei antice au rămas, până astăzi, în conștiința colectivă a umanității prin caracteristicile și realizările înfăptuite, dar și prin *inovații* economice transmise, peste timp.

În *primul rând*, orașele-state grecești (Atena, Milet, Corint, Siracuza, Sparta) au inițiat o politică destinată *securității alimentare a locuitorilor lor*. Pentru aceasta au fost inițiate activități agricole și au fost cultivate și adaptate plante specifice solului și condițiilor climatice din Peninsula Balcanică și din lumea mediteraneană.

În *al doilea rând*, grecii au fost preocupați de dezvoltarea meșteșugurilor. Aceste activități au fost desfășurate pentru nevoile atât ale pieței interne, cât și ale celei externe. Atelierele produceau bunuri de larg consum (îmbrăcăminte, obiecte de ceramică și metal, unelte, vase etc.) și arme. Confecționarea armelor impunea, din partea celor care se dedicau acestei activități, importante resurse financiare, materii prime și forță de muncă specializată, asigurată de sclavi, de oamenii liberi, dar și de mâna de lucru străină. În activitățile meșteșugărești se impune, treptat, o diviziune și specializare a muncii și producției.

În al treilea rând, au fost inițiate și s-au dezvoltat, în lumea greacă, activitățile miniere. Exploatarea, mai întâi sporadică, iar apoi sistematică, a zăcămintelor a fost făcută din nevoia crescândă de materii prime necesare atelierelor meșteșugărești. În cea mai mare parte, bogățiile subsolului aparțineau statului, care le *concesiona*, pentru exploatare, unor „întreprinzători” particulari, în schimbul unei cote-părți din profitul realizat. Concesionarea avea loc în urma unor licitații, organizate de „agenții de licitație” sau de funcționarii de stat specializați în astfel de activități. De multe ori acțiunile de concesionare se împleteau cu cele privitoare la închirierea forței de muncă a sclavilor mineri. În urma acestor activități se obțineau venituri substanțiale. De aceea era o adevărată luptă, pe piață, între „întreprinzători”, care conducea, uneori, la ocolirea sau încălcarea cadrului legal, pentru dobândirea și exploatarea zăcămintelor miniere. Unele persoane abuzau, chiar, de pozițiile lor economice și politice pentru obținerea sau prelungirea contractelor concesionare. Procesele și acțiunile juridice desfășurate la Atena în secolul al IV-lea î.Hr. ne dovedesc pe deplin acest lucru.

În al patrulea rând, a fost acordată o atenție specială comerțului intern. Activitățile comerciale funcționau pe baza *legii cererii și ofertei* fiind inițiate și desfășurate de negustori și meșteșugari specializați în producție de mărfuri. Unii dintre meșteșugari îmbinau activitățile productive cu cele comerciale, în timp ce alții, cum erau tăbăcarii și cizmarii, executau de obicei produsele la comandă. Cei mai mulți se luptau pentru înființarea de ateliere și prăvălii în zonele cu grad sporit de funcționalitate comercială. Obiectivul era plasarea spațiilor comerciale și meșteșugărești în jurul *agorei*, adică al pieței centrale, din orașele-state grecești. Activitățile comerciale, intense și prospere, au dus la nașterea, în unele cetăți, a unei adevărate *aristocrații negustorești*.

În al cincilea rând, moneda din metal prețios, lenticulară, plată și bătută, asemănătoare cu cea din zilele noastre, a fost emisă (așa cum am putut constata) *pentru prima oară* în orașele grecești. În al șaselea rând, orașele-state grecești au reușit, în urma marii colonizări din secolele VIII-VI, să întemeieze pe toate țărmurile Mediteranei și Mării Negre o multitudine de noi cetăți-orașe, prin care s-a îmbinat expansiunea economică cu cea culturală și s-a inaugurat, în istoria comerțului, parteneriatul economic și al interdependențelor dintre civilizații. De aceea, moneda grecească a fost acceptată și apoi copiată de populațiile cu care grecii au făcut comerț, iar o serie de practici comerciale au fost preluate și asimilate de acestea.

În al șaptelea rând, practicile comerciale au fost permanent perfecționate, prin dezvoltarea transporturilor comerciale maritime, prin organizarea activităților portuare. Desfășurarea unor activități maritime și comerciale la distanță, cu riscuri și pericole

ridicate, a facilitat apariția și perfecționarea *activităților comanditare*. Unii cetățeni bogați (proprietari de mine și ateliere, cămătari, oameni politici) garantau cu importante sume de bani pregătirea și desfășurarea unor expediții navale și comerciale. Negustorii propriu-ziși efectuau activitățile de transport și comercializare a mărfurilor, iar profitul se împărțea între parteneri în conformitate cu contractul încheiat inițial. Greutățile navigației, pericolul naufragiului și atacurilor piraterești creau numeroase probleme și dispute între parteneri. De aceea, treptat, s-a elaborat o legislație referitoare la aceste activități, prin care creditorul, sau cel care a avansat banii pentru organizarea expediției, își pierdea toate drepturile, în timp ce debitorul, sau negustorul obligat să navigheze și să comercializeze mărfurile, era absolvit de datorie. Menită să reglementeze relațiile între parteneri, legislația respectivă a dat naștere, din păcate, și unor situații nebanuite, cum au fost „naufragiile frauduloase”. Numeroase procese, unele în regim de urgență, au marcat astfel de fapte inacceptabile. Pentru a-și apăra interesele, negustorii se asociau între ei și utilizau în activitățile de schimb o serie de intermediari sau „agenți comerciali”.

Portul Pireu, din apropierea Atenei, a devenit în secolul al IV-lea î.Hr. cel mai mare centru comercial al timpului. Aici erau descărcate însemnate cantități de cereale și materii prime pentru atelierele meșteșugărești, lemnul pentru construcțiile navele, stoffe fine, parfumuri, mirodenii, vinuri etc. Unele din aceste mărfuri erau reexportate pe piețele din bazinul Mării Mediterane. Pentru buna desfășurare a activităților comerciale și navale, portul Pireu dispunea de *antrepozite, șantiere navale, birouri de informații comerciale, cămătărie și schimb monetar, birouri vamale și pentru autoritățile portuare, hanuri și locuri de popas* pentru negustori, cămătari și corăbieri. Autoritățile publice, prin funcționari speciali pregătiți, erau permanent preocupate de regularizarea intrărilor și ieșirilor din port, de corectitudinea tranzacțiilor efectuate, de încasarea taxelor pentru mărfurile importate, exportate, reexportate sau tranzitate prin portul Pireu. Din toate acestea, reiese că atenienii au fost, de fapt, printre primii în istoria economiei care au acordat o atenție deosebită *managementului portuar*.

În al optulea rând, orașele grecești au fost preocupate de crearea și dezvoltarea unei atmosfere de afaceri, prin menținerea ordinii în piețe, prin reglementarea relațiilor dintre vânzători și cumpărători, dintre autorități și negustori.

În al nouălea rând, în orașele grecești, începând cu secolul al VI-lea î.Hr., cu deosebire la Atena, apar primele embrioane ale piețelor bursiere. În *agora*, într-un loc special amenajat, numit *emporium*, la masa de schimb numită *trapeza*, negustorii negociau și realizau schimburi comerciale și monetare. Tranzacțiile comerciale și monetare aveau loc în prezență sau prin intermediul unor „bancheri” sau cămătari bogați.

Aceștia acumulasă însemnate sume de bani și erau chemați, în unele situații, să administreze finanțele *polisurilor* sau să ofere soluții, în calitate de „tehnicieni”, în diferite afaceri financiare.

În al zecelea rând, orașele grecești, contribuiau la o anumită specializare zonală în activitățile meșteșugărești și comerciale: cele din Asia Mică produceau țesături de lână, orașul Cos era renumit pentru țesăturile de mătase, iar Ciprul și Tyrul se afirmaseră în domeniul construcțiilor navale.

Realități și inovații economice la Roma și în Imperiul Roman

Potrivit tradiției, data fondării Romei a fost anul 753 î.Hr. Până în anii 510-509 î.Hr. forma de guvernământ a orașului de pe malurile fluviului Tibru a fost *regalitatea*. În urma unei răscoale populare regalitatea este abolită, fiind instaurată *republica romană*. La început orașul Roma dispunea de o suprafață restrânsă (aproximativ 180 km² la începutul republicii). Treptat au fost cucerite și au intrat sub stăpânire romană Peninsula Italică și importante teritorii de pe coastele Mării Mediterane. În timpul lui Octavianus Augustus (27 î.Hr – 14 d.Hr), republica a fost înlăturată și a început perioada *imperiului*. Expansiunea politică și teritorială a continuat, Imperiul Roman, stăpânind întinse teritorii din Europa, Africa de Nord și Asia. Perioada expansiunii maxime a statului roman a fost înlăptuită în timpul împăraților Traian (98-117 d.Hr.) și Hadrian (117-138 d.Hr.). Treptat, însă, criza economică, socială, politică și morală, la care se adaugă războaiele civile, atacurile popoarelor barbare și lipsa de fermitate a unor împărați, au condus la restrângerea teritorială a Imperiului Roman, la declinul și dispariția acestuia.

În îndelungata sa existență, de aproape o mie de ani, civilizația romană a preluat de la popoarele cu care a intrat în contact, dar și a impus, numeroase *idei, inovații și fapte economice*.

1. *Dezvoltarea economiei urbane.* Roma a devenit, (asemenea marilor orașe din zilele noastre) principalul centru economic al Italiei Centrale, iar o dată cu expansiunea și dominația asupra Italiei și asupra unor întinse teritorii din Europa, Africa de Nord și Asia, orașul de pe Tibru a fost unul dintre cele mai importante centre meșteșugărești, comerciale și monetare.

2. *Creșterea interdependențelor economice euroasiatice.* Imperiul Roman a reunit, pentru prima dată în istorie, teritorii care se întindeau de la Oceanul Atlantic până la Tigru și Eufrat, având o suprafață de aproape 6 mil. km², ceea ce a necesitat inițierea și susținerea de către stat a unei politici economice active, care să asigure fiabilitatea întregului și eterogenului organism economico-social roman. În acest sens, statul a inițiat, din motive militare, strategice și comerciale, un amplu program de amenajare a arterelor rutiere, fluviale și maritime.

3. *Preocupări pentru o politică monetară unică.* Deși a intrat mai târziu în rândurile emitenților monetari Roma a dus o politică monetară suplă și agresivă, prin care monedele romaneau devenit primele însemne monetare cu largă răspândire și circulație, acceptate, aproape unanim, de la Atlantic până în Asia Centrală.

4. La Roma și-n orașele din provinciile romane au apărut *construcții monumentale destinate exclusiv tranzacțiilor comerciale*. Celebrul arhitect Apollodor din Damasc a ridicat la Roma, în perioada de maximă înflorire, o construcție în formă de semicerc, numită „Halele lui Traian“, care avea cinci etaje și aproximativ 150 de încăperi cu destinații multiple: depozite, prăvălii, birouri fiscale, notariale și de schimb monetar, locuri de ospetie etc. Relevant este faptul că distribuirea acestor încăperi, în acest adevărat *supermarket*, era făcută după norme și principii precise, care respectau și apărau cu strictețe interesele cumpărătorilor, prin igiena și calitatea produselor, prin dirijarea circulației mărfurilor, a negustorilor și a cumpărătorilor. Avem de-a face cu *primele preocupări de protecție sau apărare a intereselor consumatorilor*.

5. *Romanii au perfecționat și tranzacțiile bursiere*, prin întemeierea unor locuri stabile în piețe, pe lângă temple și basilici, pentru negocierea și derularea afacerilor și prin elaborarea unei legislații care reglementa, cu atenție sporită, aceste activități. Unele prevederi ale acestei legislații s-au transmis până astăzi în dreptul comercial modern. Pentru realizarea unor lucrări edilitare, pentru asigurarea furniturilor necesare armatei, pentru promovarea comerțului la mare distanță sau pentru înființarea unor mari ateliere meșteșugărești, s-au format la Roma, din inițiativa unor patricieni bogați, „societăți“, care au emis *acțiuni* destinate publicului larg, negociate și schimbate pe *pieța bursieră romană*.

6. Pentru vânzarea și cumpărarea de mărfuri și bunuri, pentru arendarea unor suprafețe de pământ sau pentru închirieri era utilizată, de multe ori, după anumite reguli speciale și pe baza unor proceduri stabilite de legile romane, *licitația publică*. În operațiunile de schimb și de comercializare a produselor și banilor, romanii foloseau înscrisuri speciale: *contracte*, *polițe*, *cecuri*. Amploarea dezvoltării economice, dimensiunea uriașă a *pieței romane*, diversitatea schimburilor, gestionarea economică și financiară a provinciilor au impus folosirea pe scară largă a *contabilității*. Adepți ai ordinii și disciplinei financiare, romanii considerau o mândrie și o obligație morală ținerea de registre contabile, unde erau consemnate, la *debitor* și *creditor*, operațiunile comerciale și financiare. Se anticipează astfel *contabilitatea în partidă dublă* apărută în Europa Occidentală, mult mai târziu, o dată cu destructurarea economiei medievale și geneza celei capitaliste. Toate aceste „cuceriri” și caracteristici ale economiei romane i-au determinat pe unii autori să vorbească de existența, la Roma și în Imperiul Roman, a unui *capitalism antic*. Indiferent dacă aprecierea respectivă este concordantă sau nu cu realitatea istorică, important este faptul că antichitatea clasică romană a adus și a dezvoltat, în istoria economiei universale, practici și activități economice fără de care nu ar fi existat și funcționat economia de piață.

Repere bibliografice:

1. Bordet, Marcel, *Istoria Romei antice*, Traducere: Maria Ivănescu, București, Ed. Lider, 1998.
2. Cabanes, Pierre, *Mic atlas al Antichității grecești*, Traducere din limba franceză de Giuliano Sfichi, Iași, Ed. Polirom, 2001.
3. * * *Enciclopedia civilizației grecești*, în românește de Ioana și Sorin Stati, București, Ed. Meridiane, 1970.
4. * * *Enciclopedia civilizației romane*, coordonator științific Dumitru Tudor, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982.
5. Finley, Moses I., *Economia e società nel mondo antico*, Laterza, Roma, Bari, 1984.
6. Giardina, Andrea, *Negustorul*, în *Omul roman*, volum coordonat de Andrea Giardina, Traducere de Dragoș Cojocaru, Iași, Ed. Polirom, 2001, p. 223-244.
7. Grimal, Pierre, *Civilizația romană*, vol. I-II, Traducere, prefață și note de Eugen Cizek, București, Ed. Meridiane, 1973.
8. Grimal, Pierre, *Viața în Roma antică*, Traducere, și note de Delia Moisil, prefață de Eugen Cizek, București, Ed. Corint, 2000.
9. Lascu, Nicolae, *Cum trăiau romanii*, București, Ed. Științifică, 1965.

10. Lumperdean, Ioan, *A existat un capitalism antic?*, în vol. *Drept și management în societatea contemporană*, Cluj-Napoca, Ed. Risoprint, 1999, p. 386-393.
11. Morel, Jean-Paul, *Artizianul*, în *Omul roman*, volum coordonat de Andrea Giardina, Traducere de Dragoș Cojocaru, Iași, Ed. Polirom, 2001, p. 195-221.
12. Mossé, Claude, *Omul și economia*, în *Omul grec*, volum coordonat de Jean Pierre Vernant, Traducere de Doina Jela, Iași, Ed. Polirom, 2001, p. 27-51.
13. Toutain, Jules, *L'économie antique*, Paris, 1927.

Întrebări și teme de analiză

1. Care au fost principalele civilizații ale antichității?
2. Ce activități economice au promovat fenicienii?
3. Ce știți despre inovațiile economice ale grecilor antici?
4. Ce activități și inovații economice întâlnim la Roma și în Imperiul Roman?
5. Când și unde apar primii negustori profesioniști?
6. Care dintre inovațiile economice aduse de greci, le regăsim, într-o formă evoluată, în economia contemporană?
7. Care dintre inovațiile economice aduse de romani le găsim, într-o formă evoluată, în economia contemporană?

Economia în evul mediu

De la antichitate la evul mediu

Termenul de *ev mediu* sau *medium aevum* a fost utilizat pentru prima dată de către umaniști sau reprezentanții Renașterii, în înțelesul de epocă de mijloc, intermediară între antichitatea clasică și epoca modernă. Umaniștii aveau o admirație deosebită pentru antichitatea greco-romană și considerau că între epoca în care trăiau și cea antică se întindea o perioadă intermediară, socotită drept incultă, imobilă și barbară, căreia i-au dat numele de *evul mediu*. Cercetările mai vechi sau mai noi au dovedit însă că evul mediu, cu tot imobilismul său, a fost plin de idei, invenții și inovații economice, tehnice și culturale. În istoriografia tradițională și modernă, evul mediu a fost identificat cu *feudalismul* (de la *feud*, care era o formă fundamentală de proprietate în evul mediu).

Trecerea de la antichitate la evul mediu a avut loc diferențiat de la o țară la alta, de la un teritoriu la altul. De asemenea, nu toate popoarele au ajuns la feudalism pe aceeași cale. Din aceste motive, este greu să stabilim când începe evul mediu și când se termină. Cert este că în Europa, în primele veacuri ale erei creștine, în Imperiul Roman, criza economică, socială și politică se agrava tot mai mult. În asemenea condiții, sistemele de proprietate și relațiile sociale erau ineficiente și contraproductive. Începând din secolele II-III, Imperiul Roman, măcinat din interior de crize succesive și atacat din exterior de numeroase populații „barbare”, nu mai poate să relanseze viața economică, să promoveze o politică de stabilitate politică și teritorială. Numărul sclavilor implicați în activități productive scade, marile latifundii devin ineficiente, agricultura, comerțul și meșteșugurile sunt în reflux, produsele necesare traiului cotidian devin tot mai scumpe, iar moneda se devalorizează. Economia și civilizația urbană decad, iar populația se reduce simțitor. Încercările de revitalizarea a vieții economice și sociale, de reluare a expansiunii teritoriale sunt sortite eșecului. Imperiul Roman se împarte, așa cum am mai consemnat, în anul 395 d.Hr., în două părți distincte: Imperiul Roman de Apus (cu capitala la Roma) și Imperiul Roman de

Răsărit sau Bizantin (cu capitala la Constantinopol). Atacat tot mai mult de popoarele migratoare, Imperiul Roman de Apus nu poate face față situației. Se ajunge chiar la cucerirea Romei de către vizigoți în anul 410 d.Hr. „Orașul care biruise lumea întreagă a fost la rândul său biruit”, consemna un contemporan. Nu peste mult timp, în anul 476 d.Hr., are loc prăbușirea Imperiului Roman de Apus, prin cucerirea Romei de către mercenarii germani conduși de Odovacar și detronarea ultimului împărat roman, Romulus Augustulus. Pe teritoriul fostului imperiu vor lua naștere mai multe regate barbare, în timp ce în partea răsăriteană, Imperiul Bizantin, cuprinzând teritorii din Peninsula Balcanică, Asia Mică, Siria, Palestina și Egipt, își va continua încă multă vreme existența. Cu timpul, și acesta se restrânge teritorial, intră într-o puternică criză economică, socială și politică, iar în anul 1453 Constantinopolul este cucerit de turcii otomani.

Trăsături și caracteristici generale ale economiei bizantine

Menținerea și funcționalitatea, încă multă vreme, a Imperiului Roman de Răsărit sau Bizantin s-au datorat situației sale economice. În această zonă geografică, marea proprietate de tip latifundiar a fost mai puțin răspândită, iar implicarea sclavilor în activități economice a fost mai redusă. S-a impus cu destulă repeziciune *proprietatea țărănească mică și mijlocie*. Aceasta a contribuit la implicarea și creșterea interesului producătorilor agricoli, a țăranilor cuprinși în comunități sătești libere, în organizarea și desfășurarea activităților din agricultură. De aceea, agricultura era mai productivă și putea să asigure cantități însemnate de produse destinate consumului și schimburilor comerciale. Totodată, continuau să se mențină un număr apreciabil de orașe, care erau importante centre meșteșugărești, comerciale și culturale. Constantinopolul, prin poziția lui de oraș care făcea legătura între trei continente: Europa, Asia și Africa, a jucat un rol important în comerțul internațional, a devenit un principal centru de colectare, păstrare și redistribuire a mărfurilor și monedelor europene și internaționale.

Datorită abundenței de produse, agricole și meșteșugărești, datorită importante-
lor resurse monetare, statul bizantin a putut să ducă o politică economică, comercială și monetară activă, să întrețină o puternică armată și flotă maritimă și un uriaș aparat funcționăresc. De aceea, politica economică bizantină a stat sub semnul *etatismului*. Statul intervine masiv în economie, prin legislația promovată, prin instituții înființate, prin funcționarii și administratorii săi.

Argumente în favoarea etatismului

- asigurarea aprovizionării capitalei bizantine cu alimente;
- asigurarea cu materii prime a atelierelor meșteșugărești și în primul rând a celor imperiale;
- stăvilirea actelor de corupție ale funcționarilor publici;
- obținerea unor venituri permanente de către statul bizantin.

Implicarea statului în economie a fost deosebit de vizibilă în domeniul comercial și negustoresc. Astfel, orice inițiativă în acest domeniu trebuia să aibă acordul autorităților statale. Acestea analizau și aprobau (acordau „licența”) deschiderea și funcționarea unui atelier sau magazin. Prin funcționarii săi, statul verifica spațiile comerciale și meșteșugărești. Atunci când acestea erau necorespunzătoare, puteau fi închise temporar sau definitiv. Protecția consumatorilor se făcea și prin aprobarea sau retragerea de pe piață a produselor care se comercializau. Registrele comerciale erau periodic și cu atenție verificate. Tot autoritățile statale erau cele care stabileau:

- a) cantitatea de mărfuri care trebuia realizată și comercializată;
- b) regimul sau durata timpului de lucru;
- c) mărimea salariilor și recompenselor bănești pentru persoanele angajate;
- d) statutul și situația profesională a calfelor și ucenicilor.

Această îmbinare și alternanță între controlul firesc și etatismul exacerb a avut consecințe pozitive, dar și negative asupra economiei bizantine. Pe de o parte, au fost impuse în practica economică forme și modalități de acțiune care au fost în avantajul consumatorilor și care au stimulat viața economică, iar pe de altă parte, intervenția masivă a statului în economie a distorsionat realitatea economică, a creat o discrepanță între posibilități și realități, între cerere și ofertă. În final, această politică economică a dăunat statului bizantin, măcinându-i fundamentele. Pentru a face față acestei situații, pentru a-și asigura în continuare resursele financiare necesare, statul bizantin a acceptat așezarea unor negustori și meșteșugari străini, îndeosebi din orașele-state italiene (Genova, Florența, Milano, Pisa, Veneția), în teritoriile și orașele sale. Aceștia înființează ateliere, prăvălii, depozite și fac investiții masive de „capital” în teritoriile bizantine. Numeroase cartiere ale acestor negustori iau naștere în Constantinopol și în principalele orașe bizantine. Negustorii străini încep să dețină poziții-cheie în economia și administrația bizantină și reușesc să-și impună și să-și promoveze propriile interese.

Civilizația, comerțul și inovațiile economice la arabi în secolele VII-XIII

Începând cu secolul al VII-lea, un popor nou, locuind în Peninsula Arabia, până atunci aproape necunoscut, își face intrarea spectaculoasă pe scena istoriei universale. În mai puțin de un secol, arabii cuceresc întinse teritorii din Asia, Africa de Nord și Europa, formând un întins imperiu, care, în perioada sa de apogeu, îl depășea chiar și pe cel roman. Ei refac astfel uriașa *pieță* a celor trei continente, într-o perioadă când Imperiul Bizantin era dominat de corupție, decadență economică și lupte intestine, când axa comercială mediteraneană era sfărâmată, iar Europa Occidentală mai suferea încă de invaziile devastatoare ale popoarelor barbare și de luptele pentru supremație dintre acestea. În viața economică, îndeosebi a vieții comerciale, arabii au inițiat și dezvoltat numeroase activități și practici economice, dintre care amintim:

- a) dezvoltarea comerțului pe mari spații geografice, care se întindeau de la Oceanul Indian la Marea Roșie, Marea Mediterană și Oceanul Atlantic;
- b) înființarea, de-a lungul marilor relee comerciale, a unor „puncte-cheie” sau „de sprijin”, cum au fost cele din China, Sicilia, Insula Creta, Gibraltar, pentru sprijinirea și promovarea comerțului la distanță;
- c) pătrunderea pe anumite piețe prin presiuni militare și politice, dar mai ales prin repetate ambasade și negocieri diplomatice cu autoritățile și negustorii locali;
- d) desfășurarea unui comerț activ, prin acordarea unei atenții speciale spațiilor comerciale cu grad sporit de funcționalitate, înființând în acest sens: depozite, birouri, locuri de popas și păstrare a mărfurilor, rețele de magazine. Atelierele meșteșugărești și magazinele de același tip erau concentrate pe una sau mai multe străzi (*bazar*);
- e) introducerea comerțului permanent (nonstop) și ambulatoriu, prin care clienții erau serviți la orice oră din zi și din noapte sau direct la domiciliu;
- f) realizarea tranzacțiilor comerciale în funcție de *cererere* și *ofertă* (sau potrivit expresiei „după voia lui Allah”), excluzându-se din start amestecul autorităților statale în activitățile economice; statul intervenea doar în situații speciale: calamități naturale, epidemii, foamete, războaie, sau pentru pedepsirea negustorilor care practicau comerțul preferențial, doseau mărfurile, utilizau monede false, măsluiau unitățile de măsură și greutate, dezavantajau clienții printr-o atitudine ostilă sau prin comercializarea de mărfuri necorespunzătoare;

- g) promovarea unui comerț liber și prosper, lipsit de prejudecăți de natură etnică și religioasă în relațiile cu alte popoare;
- h) organizarea unui sistem funcțional de comunicații, informații și transporturi: conștienți de rapiditatea cu care circulă informațiile (oamenii și mărfurile depind de realizarea unui comerț activ) arabii au dezvoltat sisteme de comunicații (semnale luminoase, curieri și porumbei călători), de informații (sondarea piețelor, cunoașterea prețurilor, obținerea de date confidentiale) și transporturi (caravane, nave de mare tonaj, nave ușoare, pentru mesagerie și corespondență) bine organizate și eficiente;
- i) promovarea unei politici fiscale și vamale elastice și stimulatoare pentru comerțul intern și extern: unele localități și porturi se bucurau de ceea ce numim astăzi *zone libere* sau regim de *porto-franco*, iar de regulă nu existau taxe vamale, ci numai taxe generale pentru comerț și diferite servicii; dacă negustorii străini nu importau mărfuri suficiente, care să asigure o balanță comercială activă, erau supuși la taxe suplimentare;
- j) utilizarea pe scară largă a corespondenței comerciale, a înscrisurile speciale și a scrisorilor de schimb sau de credit; operațiunile de credit, deși condamnate de Coran, aveau loc de obicei prin intermediul unui agent de schimb.

Civilizația arabă a avut o influență puternică asupra altor civilizații. Chiar dacă, în secolele XII-XIII, puterea arabilor decade, treptat, multe din practicile lor în domeniul economic vor fi preluate de alte popoare, fiind transmise până în zilele noastre.

Caracteristici generale ale economiei medievale.

Comerțul cu bani și inovațiile economice în Europa Occidentală

Economia occidentală a avut în secolele IX-XIII un caracter feudalo-medieval. În secolele care au urmat, structurile economice feudale au continuat să existe și să coabiteze cu cele moderne, capitaliste, până când acestea din urmă le-au subminat și înlăturat definitiv pe primele. Acest proces a fost de lungă durată, întinzându-se în unele teritorii până spre sfârșitul secolului al XIX-lea și chiar începutul secolului al XX-lea. În secolele VIII-XI economia avea un caracter predominant natural și autarhic, centrat în jurul proprietății domeniiale. Începând cu secolul al XI-lea, când în teritorii foarte restrânse din Peninsula Italică apar germenii capitalismului, când sunt reabilitate funcțiile economiei și civilizației urbane, economia naturală își pierde

treptat din importanță, iar economia de schimb se reinstalează în peisajul vieții economice. Orașele au reapărut la încrucișarea unor drumuri comerciale, pe lângă așezămintele nobiliare, laice și ecleziastice, unde meseriașii și negustorii produceau și-și desfăceau produsele. Astfel, are loc separarea treptată a activităților economice de tip urban de cele de tip rural. În condițiile în care la sate continuă să se dezvolte agricultura, iar în orașe se practică, în principal, activitățile meșteșugărești, reapare nevoia de transfer dintre cele două entități economico-sociale. Relațiile economice care se nasc au la bază *cererea și oferta*, reglementate contractual, pe termen lung. În acest context, schimburile *locale și interlocale*, deși se mențin, își pierd din importanță și pondere, iar piața se lărgeste și funcționează pe spații mai întinse, în funcție de nevoile de consum, folosință și aprovizionare cu produse și materii prime ale populației și producătorilor.

Economia se revigorează și datorită relansării comerțului cu bani. Încă de la Conciliul din Niceea, din 325 d.Hr., iar apoi la altele, din 1215, 1274, 1311, biserica creștină a condamnat cu severitate comerțul cu mărfuri și mai ales comerțul cu bani. În viziunea reprezentanților bisericii creștine, schimburile comerciale și împrumuturile trebuiau să se desfășoare pe baza „prețului just”, adică fără *adaos comercial* sau *dobândă*.. Schimburile trebuiau să se desfășoare preponderent pe baze echitabile. Ideea echității pleca de la disprețul total al creștinismului față de „bogățiile adunate pe pământ”. De aceea teologii evului mediu occidental au dezbătut îndelung noțiunea de *câștig* sau de *profit* obținut din comerț, adică dintr-o activitate economică care nu este direct productivă. La fel de disputată a fost și ideea comerțului cu bani și perceperea de dobândă. În viziunea reprezentanților bisericii creștine, comerțul cu bani era dăunător și generator de inegalități sociale și economice. „Dați cu împrumut, fără să nădăjduiți ceva în schimb”, erau recomandările Sfântului Apostol Luca.

Chiar și în aceste condiții, activitățile comerciale și afacerile cu bani nu au dispărut niciodată, iar izolarea economică premedievală a contribuit doar la restrângerea acestora. Mai mult, nevoile de bani ale suveranilor și nobilimii, pentru acțiuni războinice, pentru construirea unor edificii laice și ecleziastice, pentru activități parazitare, au dus la creșterea rolului mănuiitorilor de bani și la un transfer de bogăție dinspre feudali spre cămătari. Unii din aceștia reinvestesc banii în activități comerciale și chiar sprijină acțiuni de brigandaj și piraterie. Prin aceste căi ale *acumulării murdare de capital*, cămătarii își întăresc pozițiile economice, influențează factorii de decizie politică și ecleziastică, reușesc să obțină numeroase privilegii regale și senioriale și mai ales să determine biserica catolică să renunțe la atitudinile rigide de condamnare a cămătăriei. După numeroase ezitări, biserica devine mai tolerantă și,

chiar dacă oficial continuă să anatemizeze comerțul cu bani, ea introduce în doctrina creștină *purgatoriul*, ca un al treilea loc, între iad și rai, care permite o purificare a păcătoșilor, în viața de apoi, deci inclusiv a cămătarilor. Atât înainte, cât și, mai ales, după această hotărâre, tot mai mulți creștini se lansează în activitățile de plăți, schimb monetar și credit. Dintre aceștia, merită să îi amintim, pentru inovațiile aduse în perimetrul pieței financiare, pe *lombarzi* și pe *templieri*. Primii, locuind în Lombardia (nordul Italiei), au devenit, începând cu secolul al XII-lea, principalii mânăuitori de bani, care dețineau o întinsă rețea de case de schimb monetar și credit în principalele centre comerciale din Italia, Franța, Anglia, acordând împrumuturi îndeosebi suveranilor, care le gajau prin *privilegiile regale*. Pe baza acestora, se acorda cămătarilor dreptul de-a se stabili în anumite localități, de-a desfășura activități specifice muncii lor, sub protecția suveranului, de-a percepe o serie de dări și taxe vamale. Se conturează astfel o practică financiar-bancară, care, după numele inițiatorilor ei, se numește și astăzi *lombardare*.

„Ordinul cavalerilor săraci ai lui Cristos” a fost înființat cu scopul de-a proteja pelerinii care veneau să viziteze Locurile Sfinte de la Ierusalim. De fapt, el face parte din rândul ordinelor militaro-religioase care s-au implicat în organizarea cruciadelor, în propovăduirea și apărarea religiei creștine. Pentru că la Ierusalim își aveau tabăra în apropierea ruinelor templului lui Solomon, li s-a spus *templieri*. În secolele XII-XIII, ei înființează cel mai mare *imperiul financiar* de până atunci, care cuprindea în perioada de apogeu aproape 9.000 de „reședințe”, 3.500 de castele, cetăți fortificate pentru păstrarea bunurilor de valoare, numeroase domenii feudale, cu mii de hectare de terenuri arabile, pășuni, ape, păduri în Țara Sfântă și în Europa. Numărul total al membrilor ordinului era în secolul al XIII-lea de peste 15.000, iar ramificațiile europene ale ordinului se întindeau în Anglia, Franța, Portugalia, Imperiul Romano-German, Ungaria și Italia. Cu așa putere economică, *cartelul financiar suprastatal* al templierilor își permitea să desfășoare operațiuni financiar-monetare de anvergură, să impună tehnici financiare și contabile, care și-au păstrat actualitatea până în contemporaneitate. Astfel, templierii au fost cei care au dezvoltat în evul mediu *funcția financiară pasivă* de păstrare și protejare a averilor personale și publice, cum erau tezaurul regilor Franței și bijuteriile regilor Angliei. Fiecărui deponent i se repartiza un cufăr special, în care era depus și protejat tezaurul și bunurile ce trebuiau păstrate de templieri. Cheia cuferelor sau a acestor adevărate „seifuri sau casete de păstrat valori” se afla la trezorerul Templului și nu era utilizată decât în prezența și cu aprobarea depunătorului. Cu ocazia unei expediții cruciate, templierii au transportat, pe una din corăbiile lor, transformată într-o adevărată *bancă plutitoare*, „cuferele-seif” ale mai multor deponenți europeni.

Treptat, templierii au trecut de la faza *gestiunii pasive* la cea a *administrării depozitelor* clienților lor. Pentru aceasta, ei *deschid conturi curente* fiecărui client, care poate astfel să efectueze plăți și să-și depună sau să-și retragă sumele, direct sau indirect, prin simple scrisori adresate trezorerului. În anii 1295-1296, la casieria Templului din Paris au funcționat peste șaiszeci de conturi, aparținând unor categorii sociale diverse: capete încoronate, principii, episcopi, cavaleri, funcționari regali, negustori, cămătari etc. Fiecare client era înștiințat, de trei ori pe an, de situația depozitului și a operațiunilor efectuate, prin intermediul unui *extras de cont*, trimis cu conștiinciozitate și profesionalism, la date precise, de „bancherii-templieri”. Activitatea și funcția de împrumut au fost pe larg dezvoltate și perfecționate de templieri. Împrumuturile erau destinate, de asemenea, tuturor categoriilor sociale. Desigur, la loc de frunte se situau persoanele cu prestigiu economic și social deosebit. Templul acorda împrumuturi, la fel ca și alte așezăminte religioase, și țăranilor care trebuiau să depășească anumite situații economice dificile, doreau să investească în activități agricole, erau preocupați să-și răscumpere servitutea sau să-și achite obligațiile față de stat, biserică și stăpânii feudali. De aceea, templierii sunt printre primii care inițiază în istoria economiei *creditul agricol*, iar reședințele lor îndeplineau, la fel ca și alte lăcașe sfinte, rolul de *bănci agricole*. Împrumuturile acordate erau asigurate prin *garanții* (în bunuri mobile și imobile), prin *dobânzi* (care, pentru a nu fi condamnate de doctrina creștină, erau de multe ori cuprinse în împrumut sau ascunse în operațiuni de schimb monetar), prin *amenzi* (care puteau să ajungă la sume fabuloase, reprezentând 60-100% din suma împrumutată).

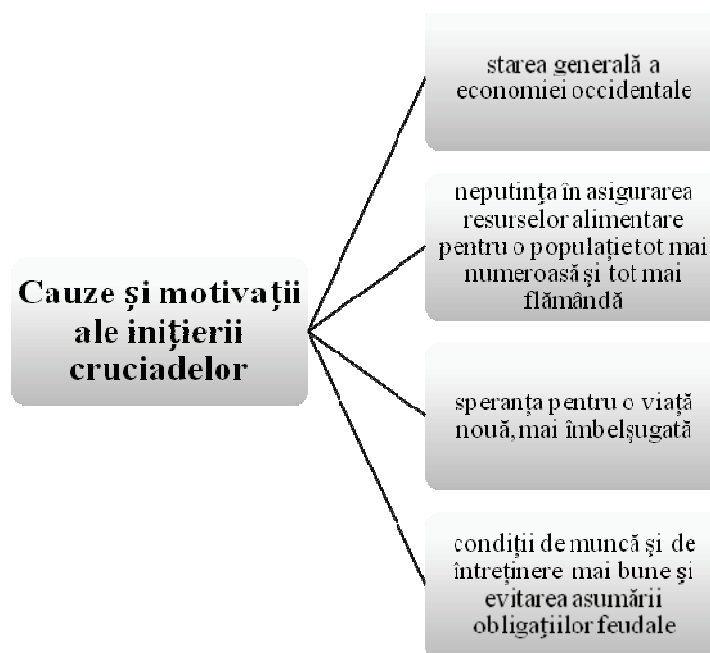
Dobândind o uriașă putere militară, religioasă și economico-financiară, la care se adaugă un prestigiu de invidiat și de temut, templierii erau implicați în finanțarea unor proiecte economice și mai ales militare, cum au fost cruciadele, erau solicitați în *acțiuni de consultanță economică*, în *activități notariale*, în *operațiuni de garantare și certificare*, ca *martori*, a unor proiecte și *acțiuni economice*. Pentru fluidizarea schimburilor economice și monetare, ei militau pentru *colaborarea interbancară*. Aceasta este vizibilă atât între diferitele așezăminte ale ordinului din Europa și Orient, cât și între acestea și bancherii italieni. Se asigura astfel o rulare rapidă a banilor, se evita pericolul transporturilor monetare (sau al „plimbării” monedelor dintr-un loc în altul), se dezvoltau transferurile monetare fictive între „bănci” și regularizarea plăților dintre acestea, la scadență. Aceste activități au condus la ceea ce am numi astăzi *complementaritate și solidaritate bancară*.

Controlând piața financiar-monetară a timpului, templierii au adus o serie de inovații interesante în operațiunile monetar-bancare. Astfel, ei au impus formulele de arbitraj, *la termen* și *la vedere*, iar înregistrarea amănunțită a operațiunilor a început să

se făcă, din timpul templierilor, în cunoscutul „registru de casă”, care se numește și astăzi *cartea mare*. Din arhivele așezământului din Paris al ordinului templierilor aflăm de rigurozitatea cu care erau ținute registrele de casă, precum și de fluxul orar al unei zile de lucru: dimineața se deschideau cele cinci sau șase ghișee ale „băncii”, după care în registrul de casă se treceau data și numele persoanelor care se prezentau pentru operațiuni în acea zi. Pe măsură ce operațiunile se desfășurau, ele erau înregistrate, *la încasări* sau *la plăți*. Deoarece pluralismul monetar era o realitate a timpului, templierii încasau și returnau sumele într-o monedă reală, care era apoi convertită într-o monedă fictivă de calcul. Seara, la închiderea „băncii”, toate operațiunile de casă erau făcute în moneda de calcul pariziană, după o anumită grilă stabilită anterior.

Cruciadele și consecințele lor economice

Un rol important în revitalizarea schimburilor comerciale interne și internaționale, a punților de legătură dintre Occident și Orient, precum și în dezvoltarea orașelor medievale au jucat, între secolele XI și XVI, *cruciadele*. Acestea au fost expediții militare organizate de papalitate și de nobilimea occidentală, în Orientul Apropiat, mai ales în Palestina, cu scopul, declarat, de eliberare de sub dominația musulmană a Locurilor Sfinte de la Ierusalim. De multe ori, ele s-au transformat în expediții de jaf și cucerire. Europeanilor, care se încumetau să participe la aceste expediții, li se garanta de către biserica creștină absolvirea de păcate și veșnicia după moarte.

În situația de criză în care era economia europeană, *marea nobilime* se afla în imposibilitatea de a-și spori veniturile. De aceea marii seniori vedeau în expedițiile militare o cale de dobândire de noi proprietăți și de creștere a veniturilor lor și, o dată cu acesta, de asigurare a unei poziții politice și economice privilegiate în societate. Așa credea și *mica nobilime*, care vedea în imobilismul economic și social european cauza principală a stării sale economice și sociale precare.

Negustorii și cămătarii orașelor-state italiene doreau ca prin acțiunile cruciate să-și lărgască activitățile comerciale în teritoriile orientale și să domine astfel piața euro-mediteraneană.

Meșteșugarii, producători de arme și harnașament, confecționeri de haine și platoșe, constructori de nave, aveau asigurate pe termen lung comenzile, iar o dată cu acestea și veniturile.

Biserica creștină occidentală și papalitatea, cu pretenția de forță religioasă universală, urmăreau să-și extindă stăpânirea și influența asupra teritoriilor bizantine și musulmane, iar prin aceasta o creștere a veniturilor și puterii lor economice și politice.

În secolele XI-XIII, mai precis între anii 1096 și 1270, au avut loc opt expediții cruciate. Acestea s-au încadrat în ceea ce specialiștii au numit „cruciadele clasice”. În secolele XIV-XVI au avut loc așa-numitele „cruciade târzii”. Indiferent cum au fost numite de contemporani sau de către posteritate, expedițiile militare organizate și desfășurate în secolele amintite au avut urmări esențiale asupra vieții și activității economice, pregătind evoluția economiei europene spre modernizare și modernitate.

În primul rând, pregătirea expedițiilor a necesitat o mobilizare puternică a resurselor financiare, materiale și umane, iar prin acestea s-au activat o sumendenie de activități economice. Banii pentru organizarea și desfășurarea expedițiilor au fost furnizați, în cea mai mare parte, de orașele-state italiene: Genova, Pisa, Veneția, Bari etc. Ele au devenit însă și principalele beneficiare ale schimburilor comerciale cu Orientul și, implicit, ale *revoluției comerciale* din Europa secolelor XI-XIII, al cărei apogeu îl reprezintă anii 1250-1290.

În al doilea rând, orașele italiene au reușit să-și impună influența economică pe spații uriașe, care se întindeau în întreaga Europă Occidentală, în jurul Mării Negre, în nordul Africii și în oazele Saharei, în Țara Sfântă, în Imperiul Bizantin și în Asia Centrală. În numeroase localități din teritoriile cucerite negustorii italieni au primit dreptul de-a se așeza și de-a înființa factorii. Acestea, purtând numele de *fondaco*, erau situate într-un cartier sau pe o stradă, fiind compuse dintr-un complex de clădiri care includea: locuințe, depozite, magazine, brutărie, moară, baie publică, biserică. Pe teritoriul factoriilor negustorii aveau dreptul la o serie de privilegii: scutiri de impozite, justiție proprie, utilizarea sistemelor proprii de măsuri și greutăți, protecția persoanelor și bunurilor etc.

În al treilea rând, pentru a ușura operațiunile comerciale cu Levantul și pentru a elimina sau restrânge riscurile navigației și transportului maritim de mărfuri, se reactualizează și se dezvoltă *contractul în comandită*, care va fi apoi folosit pe scară largă după marile descoperiri geografice.

În al patrulea rând, orizontul de cunoaștere al participanților la expedițiile militare se lărgeste, deschizându-se cale pentru însușirea unor noi învățăminte și tehnici, cu precădere în domeniile arhitecturii și medicinei. Astfel construcțiile, civile, religioase și militare, ridicate de europeni au devenit mai solide și mai diversificate, necesitând cantități sporite de materiale și forță de muncă. În domeniul medicinei au început să fie utilizate practicile, tratamentele și doctoriile orientale.

În al cincilea rând, s-a impus folosirea cotidiană a unor produse alimentare, de habitat, de uz personal, îmbrăcăminte și bijuterii până atunci necunoscute sau ignorate de europeni. Printre produsele cele mai căutate și consumate s-a situat *zahărul*. Europeanii au învățat, cu destulă rapiditate, modul de cultivare și extragere a zahărului din trestia cu același nume. Alături de zahăr, *fructele exotice* (portocalele, lămâile, smochinele, bananele, curmalele, piersicile, caisele, rodiile și altele) au intrat în alimentația obișnuită a înalților prelați, dar și a nobililor, negustorilor și orășenilor bogați. *Mirodeniile*, cunoscute încă înainte de cruciade, au ajuns pe piețele și mesele europenilor în cantități sporite, modificând și îmbunătățind substanțial alimentația oamenilor. *Tămâia* și *smirna*, destinate practicilor religioase, precum și diferite *produse cosmetice* și *farmaceutice orientale* au intrat în circuitele comerciale și consumeriste europene. De asemenea, *țesăturile orientale* (brocartul, atlasul, catifeaua, mohairul, satinul, damascul, covoarele și cuverturile) au trezit un viu și justificat interes europenilor. Din timpul și după expedițiile cruciate, vestimentația europenilor se schimbă aproape radical, iar ambientul locuințelor este asigurat prin împodobirea paturilor, pereților și pardoselelor cu covoare și cuverturi orientale. *Sticla*, *porțelanurile* și *ceramica orientală* au devenit la fel de căutate și utilizate de către o parte a populației europene. Aproape nu era biserică și locuință nobiliară sau de negustor care să nu aibă în dotare obiecte din sticlă, porțelan și ceramică. Aduse mai întâi din Orient, ele au fost apoi confecționate, în cantități sporite, în funcție de cererea de pe piață, în ateliere întemeiate în Europa. Celebrele ateliere de sticlă de la Murano au fost copia fidelă a celor de la Tyr. *Armele orientale*, îndeosebi săbiile rezistente din oțeluri aliate de Damasc, precum și cele frumos ornamentate, de paradă, au intrat în dotarea cavalerilor și scutierilor europeni. *Obiectele de podoabă* (bijuterii, pietre prețioase, fildeșuri, smaralde) și *parfumurile* au început să fie utilizate frecvent de înalta societate europeană. Din secolul al XIII-lea, europenii încep să utilizeze un produs

nou, de importanță covârșitoare pentru destinele omenirii: *hârtia*. Adusă mai întâi din Orient de negustorii arabi din Spania, *hârtia* începe să fie confecționată în atelierele din Genova, Bologna, Padova, Veneția, Ravensburg. Noul produs revoluționează cunoașterea și comunicarea, asigură succesul tehnicilor și practicilor comerciale și financiar-contabile. Toate acestea au contribuit la îmbunătățirea vieții oamenilor, la creșterea rezistenței față de boli și epidemii, la un spor demografic semnificativ și la prelungirea speranței de viață.

În al șaselea rând, comportamentul afectiv și social al europenilor s-a modificat substanțial, prin însușirea unor metode de viață orientale, prin regândirea relațiilor dintre bărbați și femei și îndeosebi prin adoptarea unor „secrete”, mai subtile și mai tandre, ale amorului, opuse violenței, brutalității și grosolăniei.

În al șaptelea rând, au fost reimpulsionate navigația și comerțul în zona Mării Mediterane, iar o dată cu aceasta se activează drumurile și terminalele terestre care făceau legătura dintre comerțul maritim și cel terestru. Un nou sistem de comunicații asigură astfel circulația mai rapidă a mărfurilor și a oamenilor, mobilizând agricultura și zonele rurale, meșteșugurile și zonele urbane.

În al optulea rând, a avut loc prima mare expansiune militară, politică și economică extraeuropeană postantică, care a deschis calea interdependențelor dintre culturi, economii și civilizații. Europeanii trec dincolo de granițele continentului lor, nu numai pentru a face comerț și misionarism religios, ci și pentru a se așeza în noile teritorii, pentru a întemeia structuri statale și a desfășura activități economice, pentru a se lupta, dar și pentru a conviețui cu oamenii întâlniți pe coastele asiatice și africane ale Mării Mediterane. După multe războaie și conflicte violente, soldate cu vărsări de sânge, distrugeri materiale și pustiiri, oameni de etnii diferite, cu mentalități, obiceiuri și credințe diverse, au descoperit că pot conviețui, produce și consuma împreună bunuri materiale și spirituale. Așadar, după acest prim exemplu de „colonialism european”, se naște dorința occidentalilor de-a întreprinde noi călătorii, cu scopul descoperirii, cuceririi și exploatării resurselor naturale și umane ale altor continente. *Primul pas spre marea piață mondială fusese făcut.*

Din păcate, ascensiunea Imperiului Otoman a dus la redivizarea Europei și la o nouă strangulare a pieței euroasiatice. În urma preocupărilor de contracarare a acestei situații și din dorința de asigurare a pieței europene cu mirodenii, mătăsuri și alte produse considerate pe atunci *orientale*, s-a deschis, mai târziu, calea spre una dintre cele mai mari aventuri din istoria umanității: *marile descoperiri geografice*.

Liga Hanseatică: prima reuniune economică euroregională

Dinamica vieții comerciale și meșteșugărești a contribuit la dezvoltarea economică și consolidarea așezărilor urbane. În majoritatea lor, locuitorii acestora erau organizați și grupați în asociații profesionale: *bresle* pentru meșteșugari și *ghilde* pentru negustori. Potrivit statutelor de organizare și funcționarea a acestor asociații, scopurile fundamentale urmărite erau: protejarea membrilor lor în fața concurenței străine și apărarea intereselor clienților. Astfel de asociații au apărut în Italia, în nordul Franței, în Anglia și în Germania. În secolul al XIII-lea, în teritoriile din nordul continentului european, asociațiile negustorești și meșteșugărești încep să aibă un caracter zonal-regional, prin reunirea mai multor orașe cu vocație și preocupări în domeniile meșteșugăresc, cămătăresc și comercial. Se formează mai întâi *Liga Renană*, iar în 1256 *Liga Hanseatică* sau *Hansa Teutonică*, ce timp de trei secole a dominat comerțul și viața economică din teritoriile germane, Marea Baltică și Marea Nordului. Reunind aproape 100 de orașe, dintre care amintim Lübeck (unde era și centrul de coordonare al ligii), Hamburg, Rostock, Kiel, Danzig, Köln, Frankfurt, Bremen, *Hansa Teutonică* a fost prima reuniune economică euroregională, care dispunea de flotă unică, tezaur comun și legislație proprie. Conducerea *Hansei* era încredințată unei *adunări reprezentative*, compusă din delegații tuturor orașele membre, care se reunea periodic și lua hotărâri cu majoritate de voturi. Dispunând de o putere economică și navală considerabilă, *Hansa Teutonică* declara război și încheia pace, semna tratate și obținea privilegii comerciale din partea statelor cu care intra în contact. Având o structură organizatorică și o coordonare unitară și funcțională, *Hansa Teutonică* și-a diversificat activitatea, orientându-se spre activități economice profitabile. Astfel au fost făcute investiții pentru achiziționarea de terenuri agricole în Polonia, pentru construirea de nave în Anglia, pentru exploatarea minelor de fier din Suedia, precum și pentru prelucrarea unor materii prime în Belgia.

După unificarea teritorial-politică a unor state vest-europene (Anglia, Franța, Spania), consolidarea piețelor naționale și orientarea comerțului european spre noile teritorii transatlantice, în urma marilor descoperiri geografice, a început decăderea și dispariția *Hansei*. Prosperitatea economică a zonelor aflate cândva sub stăpânirea *Hansei* s-a prelungit însă încă multă vreme și după aceea. De asemenea, s-au transmis, peste timp, spiritul de hărnicie, pricepere și corectitudine în activitățile economice și sociale al oamenilor din această parte a Europei.

Repere bibliografice:

1. Bréhier, Louis, *Civilizația bizantină*, Traducere din limba franceză Nicolae Spinescu, control traducere și note de subsol: Alexandru Madgearu, București, Ed. Științifică, 1994.
2. Cazan, Florentina, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, Ed. Academiei, 1990.
3. Cherubini, Giovanni, *Țăranul și muncile câmpului*, în *Omul medieval*, coordonator Jacques Le Goff, Traducere de Ingrid Ilinica și Dragoș Cojocaru, Postfață de Alexandru-Florin Platon, Iași, Ed. Polirom, 1999, p. 105-128.1.
4. Clot, André, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți*, Traducere de Maria Berza, Postfață de Radu Florescu, București, Ed. Meridiane, 1989.
5. * * *Cruciadele*, Introducere de Robert Delort, Traducere de George Miciacio, București, Ed. Artemis, 2002.
6. Demurger, Alain, *Templierii. Viața și moartea ordinului Templului*, Traducere de Ovidiu Cristea, București, Ed. Teora, 1999.
7. Gurevici, Anton J., *Negustorul*, în *Omul medieval*, coordonator Jacques Le Goff, Traducere de Ingrid Ilinica și Dragoș Cojocaru, Postfață de Alexandru-Florin Platon, Iași, Ed. Polirom, 1999, p. 223-260.
8. Huizinga, Johan, *Amurgul evului mediu*, Traducere de H.R. Radian, București, Ed. Meridiane, 1993.
9. Le Goff, Jacques, *Banii și viața*, Traducere din limba franceză de Ecaterina Stănescu, Îngrijire științifică a ediției în limba română: prof.dr. Zoe Petre, București, Ed. Erasmus, 1993.
10. Le Goff, Jacques, *Civilizația Occidentului medieval*, cu o prefață de M. Berza, traducere și note de Maria Holban, București, Ed. Științifică, 1970.
11. Le Goff, Jacques, *Nașterea purgatoriului*, vol. I-II, Traducere, prefață și note de Maria Carpov, București, Ed. Meridiane, 1995.
12. Le Goff, Jacques, *Negustorii și bancherii în evul mediu*, Traducere de Nicole Ghimpețeanu, București, Ed. Meridiane, 1994.
13. Miguel, André, *Islamul și civilizația sa. Din secolul al VII-lea până în secolul al XX-lea*, vol. I-II, Traducere de Gloria Dorothea Ceacalopol și Radu Florescu, Postfață de Radu Florescu, București, Ed. Meridiane, 1994.
14. Mureșan, Ovidiu, *Introducere în istoria medie universală*, Cluj-Napoca, Ed. Toderescu, 2002.
15. Pirenne, Henri, *Orașele evului mediu*, Traducere de Cristina Marcovici, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2000.

Întrebări și teme de analiză

1. Ce știți despre trecerea de la antichitate la evul mediu?
2. Care au fost principalele trăsături și caracteristici ale economiei bizantine?
3. Când începe să se manifeste civilizația arabă?
4. Prezentați inovațiile economice aduse de arabi. Sunt ele de actualitate?
5. Care au fost principalii mânăuitori de bani ai Evului Mediu? Ce puteți spune despre fiecare dintre ei?
6. Ce știți despre inovațiile economice ale lombarzilor și templierilor? Care și-au pastrat actualitatea?
7. Câte cruciade au avut loc și ce semnificații au avut în istoria economiei?
8. Enunțați cauzele și motivațiile care au condus la organizarea și inițierile cruciadelor.
9. Care au fost urmările cruciadelor?
10. Ce puteți spune despre Liga hanseatică?
11. Astăzi întâlnim reuniuni economice euroregionale? Unde?

Nașterea capitalismului și influența sa asupra economiei

Capitalismul: definiție și caracteristici generale

Conceptualizare

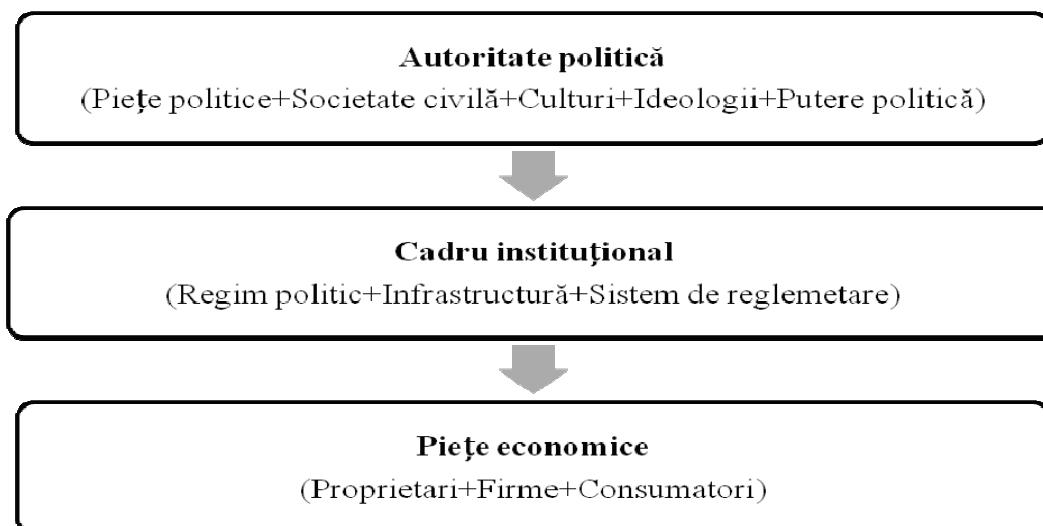
Capitalismul este organizarea economică de tip rațional care a contribuit la dezvoltarea fără precedent a societății umane și care se bazează pe proprietatea privată, pe investiții de capital, pe libertatea juridică a forței de muncă, pe diviziunea și specializarea acesteia, pe organizarea și adaptarea producției în funcție de raportul dintre cerere și ofertă.

Capitalismul reprezintă un sistem politic, economic și social în care proprietatea, incluzând activele, sunt deținute și controlate în cea mai mare parte de persoane private. Capitalismul se opune feudalismului și presupune utilizarea mecanismului de preț ca și un sistem de avertizare ce alocă resursele între utilizatori (Macmillan Dictionary of Modern Economics, 3rd Ed., 1986, p. 54.).

Cuvintele *capital*, *capitalism*, *capitaliști*, precum și grupajele lor semantice, *societate capitalistă*, *economie capitalistă*, *clasă capitalistă*, *regim capitalist*, au devenit uzuale în limbajul specialiștilor în științele socio-umane, dar și al oamenilor comuni. Traseele lingvistice ale termenilor respectivi au fost dificile și îndelungate. Cuvântul *capital* a început să fie utilizat, se pare, în secolele XII-XIII în vestul Europei, pentru a desemna *un fond* sau *o masă de bani*. În unele texte din epocă el a fost folosit și pentru identificarea *banilor care aduc dobândă* sau a *stocului de mărfuri*. Cuvântul s-a format din latina medievală, de la *caput*, care înseamnă „cap”, și se referă la *capetele de vită* folosite ca obiecte premonetare în relațiile de schimb. În secolele XIV-XVI, o dată cu expansiunea economiei de piață capitaliste, cuvântul *capital* a pătruns în limbajul curent al negustorilor, cămătarilor, corăbierilor și bancherilor (de fapt în limbajul celor interesați de promovarea și dezvoltarea noii economii) din Spania, Germania, Țările de Jos și Franța. La mijlocul secolului al XVIII-lea textele înregistrează și cuvântul *capitalist*, iar la începutul secolului XX pe cel de *capitalism*. Fernard Braudel

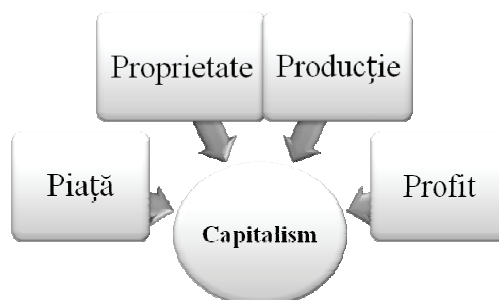
este cel care identifică originile termenului capitalism la mijlocul anilor 1800, însă acesta cunoaște notorietatea doar câteva decenii mai târziu. Karl Marx aduce în discuție acest concept făcând referire la un sistem ce avantajează capitaliștii în detrimentul societății.

B.R. Scott definește capitalismul ca fiind *"un sistem indirect de guvernare pentru relațiile economice"* (Scott, B.R, *The Political Economy of Capitalism*, 2011, pg. 27). În concepția acestuia capitalismul implică un sistem ce se compune din trei elemente distincte și anume: *autoritatea politică, cadrul instituțional și piețele economice*.

Sursa: Prelucrare autori după Scott, B.R,
Capitalism – Its Origins and Evolution as a System of Governance, Springer, 2011

Aceste elemente au asigurat și asigură *dezvoltarea economică și progresul general din societate*, dar și polarizarea și discrepanța socială dintre oameni și comunități. Aceste elemente au asigurat, totodată, existența, puterea de adaptare și funcționalitatea capitalismului. Istoria capitalismului nu este și nu poate să fie numai triumfală. De-a lungul timpului, capitalismul a fost marcat de numeroase cicluri de creștere și descreștere, de numeroase perioade de expansiune și regres, de fluctuații, crize și stagnări. A rezistat și a câștigat, până în prezent, datorită uriașei sale forțe de adaptare și transformare, datorită puterii economice întemeiate pe existența celor patru elemente, pe care le-am mai amintit: *piață, proprietate, producție și profit*.

Primele forme de activitate economică de tip capitalist: secolele XI-XIII

Societatea și economia medievală au fost întemeiate și au funcționat, în cea mai mare parte, pe o ordine economică statică, pe centrarea activităților economice în mediul rural, pe utilizarea forței de muncă servile, pe restrângerea sau limitarea schimburilor economice și monetare. În sânul acestei economii apar însă și se dezvoltă relații și realități noi, care au condus în final la impunerea în peisajul economic a unor structuri de civilizație economică, socială, politică și culturală. Aceste structuri au apărut și au evoluat sub semnul *proprietății private*, al *capitalului* și *forței de muncă libere*.

În secolul al XI-lea, în teritorii foarte restrânse din Italia, sistemul economiei naturale, organizat pe producția și activitatea agricolă, începe să fie înlocuit cu unul bazat pe comerț, credit și bani. În astfel de condiții, piața internă se dezvoltă prin *aparitia târgurilor și bâlciurilor permanente*, prin *existența demagazine de desfacere și spații special amenajate în orașe*, prin *crearea și permanentizarea rețelelor de aprovizionare și desfacere a mărfurilor*. Piața externă se revigorează datorită cerințelor pieței interne, specializării unor orașe în activități comerciale. Dintre acestea, la loc de frunte se situează *orașele italiene*: Veneția, Genova, Florența, Milano, Pisa etc., *orașele germane*: Köln, Dortmund, Hamburg, Rostock, Bremen etc., *orașele din sudul Franței*: Marsilia, Montpellier, Narbonne etc., *orașele flamande*: Bruges, Anvers, Amsterdam etc. Impunerea în viața economică a acestor orașe are loc într-o perioadă când lipsa unui centru unic de putere a asigurat posibilitatea afirmării unor forțe și centre locale. Această situație a avut consecințe pozitive, dar și negative. Pe de o parte, orașele au trebuit să găsească permanent soluții care să le asigure poziția și controlul asupra piețelor, iar din această luptă apar și se dezvoltă în domeniul comercial tehnici și strategii noi. Pe de altă parte, această situație a amânat procesul de unificare a piețelor locale și de formare a piețelor naționale.

În orașele amintite iau naștere primele forme ale unei noi economii, întemeiate pe eficiență și rentabilitate economică, care prefigurează capitalismul modern. Aici, *proprietatea privată* este apreciată și apărată prin *lege*. Persoana care dobândește o poziție economică, socială și politică preeminentă în cadrul comunității urbane nu este blamată, ci este respectată de concitadini. Câștigul se realizează, în mod rațional, prin comercializarea, pe o piață liberă, a produselor și banilor, lipsită de îngrădiri medievale și religioase, dominată de legi și reguli precise, care asigură dezvoltarea

întreprinderilor productive ce folosesc *forța de muncă liberă, diviziunea muncii și un număr mare de muncitori*. Activitatea acestor întreprinderi este orientată spre obținerea *profitului pe termen lung*, prin promovarea unui *management echilibrat*, prin introducerea în producție a unor tehnici și tehnologii legate de înnoirea surselor de energie și de revoluționarea universului muncii.

Primele instituții financiar-bancare. De la plutocrația financiară medievală la sistemele bancare premoderne

În perimetrul economiei urbane se consolidează și *relațiile comerciale, de schimb monetar și credit*. Începând cu secolul al XIII-lea, creșterea circulației monetare, nevoile de bani și dezvoltarea creditului au determinat modificarea atitudinii negustorilor și cămătarilor față de activitățile comerciale, monetare și meșteșugărești. Aceștia pun bazele unor asociații cu caracter mixt, negustoresc, manufacturier și mai ales bancar. Actorii principali ai acestor activități fac parte din acea *plutocrație financiară medievală* sau *aristocrație a banilor* care, datorită averii și imenselor bogății acumulate, concentrează în mâinile sale puteri nelimitate, influențează sau chiar determină cursul vieții economice și politice. Sunt implicați direct sau indirect în viața politică și-și permit să și-o subordoneze nemijlocit. Deviza lor fundamentală a fost: „afacerile înainte de toate”. De aceea, au acționat pentru perfecționarea instrumentelor de credit, pentru desfășurarea unor tranzacții financiare și comerciale de anvergură, pe plan local sau la mare distanță.

Între secolele XIII și XV apar și se afirmă *asociațiile comercial-bancare familiale italiene*, formate, de obicei, în jurul unor familii bogate, și care poartă de regulă numele familiei care venea cu capitalul cel mai mare sau care deținea poziția preponderentă în viața economică și politică a unor orașe-state italiene: *Casa Acciaiuoli, Casa Alberti, Casa Bardi, Casa Buonaccorsi, Casa Frescobaldi, Casa Pazzi, Casa Peruzzi, Casa di Medici, Casa di San Giorgio* și altele. Numai în Florența existau în 1369 aproximativ 120 de companii, grupând circa 200 de familii. De la mijlocul secolului al XV-lea și în întreg secolul al XVI-lea, piața financiar-bancară vest-europeană este dominată de bancherii germani: *Casa Fugger* (considerată cea mai puternică din Europa, de la dispariția templierilor), *Casa Welser, Casa Höchstetter, Casa Paumgartner, Casa Haug, Casa Herwart, Casa Langnauer, Casa Link, Casa Weiss, Casa Paller, Casa Stainiger* din Augsburg, *Casa Tucher* și *Casa Imhoff* din Nürnberg.

Reprezentanții acestor prestigioase case de comerț și credit prospectează piețele europene și asiatice, își formează un sistem propriu de informare, întocmesc rapoarte și manuale de comerț despre situația din zonele cercetate, calitatea drumurilor și a locurilor de popas și desfacere a mărfurilor, denumirea și puterea de utilizare a monedelor, paritatea de schimb etc. Au rămas cunoscute datele și informațiile inserate de către reprezentantul firmei Bardi, Francesco Pegolotti, în lucrarea *Practica della mercatura*, despre situația din China în timpul stăpânirii mongole de la mijlocul secolului al XIV-lea. Aceste date sunt necesare atât pentru afacerile proprii, cât și pentru obținerea unor venituri suplimentare, prin comercializarea lor pe o *piață a informațiilor*, care se conturează încă din secolele XIII-XIV. Sumele obținute sunt reinvestite în activități financiare și comerciale, dar și în meșteșuguri, minerit, agricultură, expediții navale și militare, iar după descoperirea altor teritorii, în plantații și în comerțul cu sclavi din colonii. Este semnificativ faptul că unele din aceste investiții se fac în afara zonei de rezidență, apărând astfel o nouă și ingenioasă pârghie de penetrație, control și colaborare economică pe alte piețe: *capitalul străin*.

Activitățile desfășurate au vizat, în permanență, extinderea afacerilor, multiplicarea și diversificarea lor, cu scopul asigurării și măririi permanente a profitului. Astfel, Casa Bardi, înființată încă din secolul al XI-lea, a devenit treptat o importantă forță financiară și comercială în Italia și Europa Occidentală. În secolul al XIV-lea, când s-a aflat la apogeul activității sale, funcționa cu mai multe sucursale operaționale în cele mai importante centre comerciale ale epocii: Genova, Veneția, Avignon, Barcelona, Bruges, Cipru, Constantinopole, Ierusalim, Londra, Insulele Majorca, Marsilia, Paris, Rodos, Sevilla, Tunis. Prin intermediul acestor sucursale, realiza tranzacții financiare și comerciale de anvergură suveranul pontif, casele regale, cu negustorii și cămătarii timpului. Pentru a-și apăra și promova interesele, Casa Bardi, împreună cu Peruzzi și Frescobaldi, l-a susținut financiar pe Carol de Anjou pentru a obține tronul Regatului Neapolelui și Siciliei. Drept răsplată, cămătarii și reprezentanții acestor case au primit numeroase privilegii: scutiri de taxe și impozite, dreptul de stabilire și operare în regatul controlat de augustul lor client.

Operațiuni de anvergură au fost desfășurate de Casa Bardi cu regalitatea engleză. În secolul al XIV-lea, regele Eduard al II-lea (1307-1327) și fiul său Eduard al III-lea (1327-1377) au fost principalii clienți ai cunoscutei case florentine, dar și cei care au contribuit la falimentul caselor Bardi și Peruzzi. Eduard al II-lea s-a împrumutat cu uriașe sume de bani de la bancherii italieni, pe care nu a mai putut să le ramburseze. Pentru a compensa această situație, a fost nevoit să acorde o serie de privilegii negustorilor și cămătarilor italieni: dreptul de colectare a unor impozite și taxe,

îndeosebi a celor legate de comerțul maritim și de activitățile portuare; dreptul de liberă circulație, pe întreg teritoriul regatului, prin exceptarea de la taxe vamale și impozite a mărfurilor transportate și comercializate de familia Bardi. Reacția nobilimii engleze și a negustorilor autohtoni nu a întârziat să apară: regele Eduard al II-lea a fost obligat să abdice, la presiunea baronilor și a parlamentului englez, fiind constrâns, totodată, de soția și de fiul său.

Eduard al III-lea nu a învățat – sau a învățat prea multe – din nenorocirea tatălui său. Constrâns de greutățile financiare, apelează la aceeași casă de comerț și cămătărie, contractând împrumuturi uriașe. În schimbul lor, regele acordă mai întâi Casei Bardi, secondată de Peruzzi, dreptul de colectare a impozitelor din 23 de comitate, 10 episcopii și 2 parohii, precum și taxele vamale din trei porturi principale. Deoarece sumele adunate nu acopereau împrumuturile, iar dobânzile la credite creșteau, regele este nevoit să concesioneze pe timp de patru ani dărilor eclesiastice din Anglia, Țara Galilor și Irlanda, la care se adugă contribuția bănească prin care Scoției îi era recunoscută independența în urma păcii, din septembrie 1328, de la Northampton. Practic toate veniturile statului și aproape întreaga viață economică erau subordonate caselor florentine Bardi și Peruzzi. În aceste condiții, acestea obțin noi facilități și privilegii:

- a) dreptul de-a se așeza în țară și de a dobândi proprietăți;
- b) retragerea nelimitată și necontrolată, fără greutăți și interdicții din partea oficialităților, a numerarului și metalelor prețioase din Anglia;
- c) impunerea controlului total asupra producției și exportului de lână;
- d) controlul bunurilor de valoare, mobile și imobile, ale regalității și ale unei părți a nobilimii engleze;
- e) luarea sub formă de gaj a tezaurului regal al Angliei;
- f) luarea sub formă de amanet sau garanție, în Flandra, la Gant, a reginei și a celor doi fii ai regelui Eduard al III-lea.

Toate acestea au dezorganizat economia engleză, au ruinat negustorii și cămătarii autohtoni și au condus la înrăutățirea substanțială a vieții oamenilor. Regele s-a văzut nevoit, în 1354, să renunțe la serviciile cămătarilor italieni și, neputând să-și achite datoriile, care se ridicau la 1.365.000 de florini-aur, să suspende plățile. Rezultatul s-a concretizat în falimentul caselor Bardi și Peruzzi.

Ingenioasă a fost și maniera de organizare și funcționare a firmelor negustorești și cămătărești. Astfel, firmele *Bardi* și *Peruzzi* funcționau sub formă de companii, având până la 20-25 de sucursale, în principalele orașe din Italia și din afara acesteia. Sucursalele erau conduse de *directori locali*, care aveau o largă autonomie față de

firma-mamă, dar nu-și permiteau să promoveze o politică economică proprie. Directorii primeau salariu pentru munca lor sau erau asociați în afaceri. De multe ori, aceștia participau cu capitalul necesar la constituirea *sucursalei*, încasând atât salariu, cât și cota-parte din profitul general realizat. Întregul aparat funcționaresc se subordona directorului general, care își avea sediul la Florența. Pentru a evita corupția și posibilitatea de consolidare a puterii funcționarilor în teritoriu, mulți dintre aceștia treceau, la patru sau cinci ani, din sucursală în sucursală. Puteau totodată să cunoască și să se familiarizeze cu realitățile din diferite teritorii unde firmele respective aveau magazine, birouri, depozite.

Firma Medici a reușit să domine și să remodeleze viața economică vest-europeană prin managementul acțiunilor inițiate, prin eficiența investițiilor și activităților economice desfășurate, precum și prin maniera funcțională de organizare și conducere. Era organizată sub forma unui *holding* (asemănător, după unii specialiști, cu *Standard Oil*), fiind constituită dintr-un *ansamblu de companii*, teoretic independente din punct de vedere juridic și economic. Formal, afacerile, activitățile economice și manageriale erau separate, prin divizarea capitalului și descentralizarea firmei. În realitate însă, reprezentanții familiei Medici erau deținătorii capitalului majoritar și acționari, în același timp, împreună cu guvernatorii filialelor, atât la *societatea-mamă*, cât și la fiecare companie sau filială locală în parte. Activitatea guvernatorilor și funcționarilor filialelor era precis reglementată prin contractele pe care aceștia le semnau cu șeful familiei Medici sau cu directorul general din Florența. În conformitate cu acestea, erau stabilite obligațiile curente, dar și conduita fiecărui angajat sau asociat, printre care interdicția de-a primi cadouri și de-a întreține amante. Guvernatorul sau directorul de filială avea îndatorirea ca în fiecare an, până la 24 martie, să prezinte în fața acționarilor bilanțul filialei pe care o conducea. La doi sau trei ani, fiecare guvernator era chemat la Florența pentru a se pune la curent cu situația generală a firmei și a primi noi indicații. Această structură organizatorică permitea un spațiu de manevră mult mai larg, obținerea unor profituri ridicate, apărarea în fața presiunilor juridice și fiscale, limitarea pericolului de faliment general, fiind afectate de acest flagel doar una sau două verigi din marele lanț economico-financiar al firmei. Astfel, în anul 1480, când companiile firmei din Bruges și Londra au căzut pradă falimentului, datorită unor activități defectuoase și conjuncturi nefavorabile, filialele din Florența, Veneția, Pisa, Roma, Milano, Geneva și Avignon nu și-au pierdut nici banii, nici credibilitatea clienților și nu și-au diminuat capacitățile de operare pe piața creditului și a investițiilor. Întinsul imperiu economico-financiar al familiei Medici și-a menținut astfel puterea și poziția pe piața vest-europeană.

În situații de criză sau pentru apărarea propriilor interese, unele case de cămătărie și negoț au realizat alianțe și *consorții financiare*, așa cum au procedat, la începutul secolului al XIV-lea, cunoscutele case Bardi, Peruzzi și Frescobaldi. De altfel, întreaga activitate financiar-bancară era organizată corporativ, la fel ca și alte îndeletniciri economice, prin existența și funcționarea „Breslei Schimbului” (*Arte del Cambio*).

Activitățile și tehnicile bancare au fost perfecționate și de bancheri germani. La loc de frunte, în acest sens, se situează *Fuggerii*. Ascensiunea lor în viața economică începe la mijlocul secolului al XIV, când Hans Fugger, țesător dintr-un sat din Bavaria, se stabilește la Augsburg, unde începe să desfășoare activități de țesătorie și comerț. La moartea lui, a lăsat o avere de aproximativ 3.000 de florini. Această sumă, apreciabilă pentru acea vreme, este investită de urmași în activitățile tradiționale ale familiei, ceea ce conduce la deschiderea de noi ateliere de țesătorie și de magazine. Semnificativ este faptul că unele din acestea aveau caracter permanent și se aflau în alte teritorii decât cele germane. Așa funcționa la Veneția celebrul *Magazin de lână al negustorilor germani* („Fondaco dei Tedeschi”), care era specializat în comerțul cu bumbac și țesături de barchet. La finele veacului al XV-lea, când averea *Fuggerilor* era estimată între 20.000 și 40.000 de florini renani, vechile îndeletniciri sunt treptat părăsite în favoarea altor activități economice, mult mai avantajoase: *comerțul cu bani și extracțiunile miniere*.

Noile activități economice sunt dirijate de un *strălucit manager* al timpului: Jacob Fugger (1459-1525). Pregătit, inițial, pentru cariera ecleziastică, el reușește să aducă glorie eternă familiei sale, prin iscusința activităților desfășurate și uriașele averi acumulate. Pentru însușirea tehnicilor bancare, comerciale și contabile moderne, el este trimis, de tânăr, la Veneția. Încă din perioada venețiană i se dezvoltă preocuparea pentru practicile și acțiunile economice orientate în totalitate spre câștig. Din timpul său *Casa Fugger* a început să desfășoare o activitate multiformă, în activități bancare, comerciale, industriale, miniere, în finanțarea unor expediții geografice, a comerțului maritim și colonial, în mecenat cultural și protecție socială.

Pentru îndeplinirea obiectivelor economice și sociale propuse, pentru succesul în afaceri Jacob Fugger a acordat o *atenție specială organizării și funcționării firmei sale*. A militat pentru o ordine desăvârșită, pentru o conducere autoritară, care îngrădea inițiativa directorilor săi. Aceștia trebuiau să îndeplinească necondiționat ordinele venite din „biroul de aur” (*Golden Schreibstube*) de la Augsburg, unde lucra Jacob Fugger. Pentru îndeplinirea cu succes a obligațiilor de serviciu, pentru succesul firmei în activitățile desfășurate, directorii sucursalelor sau factoriilor firmei Fugger primeau un salariu substanțial, care, în secolul al XVI-lea, se ridica la aproximativ 400

de florini renani pe an. Această sumă reprezenta de două ori și jumătate salariul unui înalt funcționar de stat, așa cum era cunoscutul cărturar, istoric și gânditor politic Niccolò Machiavelli, în calitate de secretar sau cancelar (echivalentul unui ministru de astăzi) al Republicii Florența la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea. Directorilor li se permitea, de asemenea, să depună sume importante de bani în depozitele *Casei Fugger*, pentru care primeau dobânzi de 8, 10 și 12% pe an. Aceasta era o cale de stimulare a activității lor și mai ales de impunere a unui comportament activ și novator, specific economiilor bazate pe inițiativă privată, concurență și risc. Atunci când directorii sau funcționarii firmei nu-și îndeplineau obligațiile de serviciu erau revocabili în orice moment.

Expansiunea firmei și amploarea afacerilor au condus la întemeierea de *sucursale* sau *factorii* în cele mai importante centre economice ale Europei: Leipzig, Frankfurt am Main, Köln, Hamburg, Viena, Innsbruck, Breslau, Anvers, Milano, Roma, Veneția, Napoli, Sevilla, Madrid, Toledo, Lisabona, Paris, Lyon, Londra, Bruxelles, Budapesta, Cracovia, Varșovia, Constantinopol. Această situație a condus la implicarea firmei în activități economice tot mai diverse, dar și la adoptarea unei politici manageriale *suple* și *echilibrate* care să asigure funcționarea întregului organism comercial-bancar și productiv. Se acordă astfel o inițiativă mai largă unor factorii mai îndepărtate și au loc asocieri cu persoane din teritorii din afara spațiului german, așa cum s-a întâmplat în 1494, când Jacob Fugger încheie un contract cu un întreprinzător slovac în vederea exploatarei minelor din Slovacia. Se deschide astfel cale spre transformarea *Casei Fugger* într-o *întovărășire* sau *societate pe acțiuni*, chiar dacă rolul principal era deținut de reprezentanții familiei Fugger. Chiar între aceștia se încheie și se reînnoiesc, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, contracte prin care se stabileau capitalul total și cotele de participare, denumirea firmei, rolul și responsabilitățile fiecărui acționar etc. Între anii 1526 și 1560, în timpul lui Anton Fugger, centrul de greutate al firmei se mută de la Augsburg, din inima Germaniei, la Anvers, în Țările de Jos, datorită rolului și importanței dobândite de cunoscutul centru comercial, bancar și bursier flamand.

Fuggerii au acordat o *atenție specială activităților de informare și documentare economică, socială și politică*. Au considerat că prosperitatea și buna funcționare a firmei lor sunt indisolubil legate de calitatea și actualitatea informațiilor obținute. De aceea ei și-au întemeiat un serviciu propriu pentru culegerea de informații și pentru redactarea unor buletine informative. Colecția de foi manuscrise ale *Casei Fugger*, din anii 1554-1571, păstrată astăzi la Biblioteca Vaticanului, conține un număr impresionant de informații din aproape toate centrele economice importante ale timpului,

acolo unde Fuggerii aveau factorii sau unde își desfășurau activitatea. La Biblioteca Națională din Viena se păstrează o altă colecție, în 27 de volume, care cuprinde așa-numitele *Fugger-zeitung* din anii 1588-1605.

O altă preocupare constantă a *Casei Fugger* a fost legată de *afacerile cu autoritățile politice și eclesiastice* ale vremii. Firma devine astfel principalul partener al papalității sau al unor înalți prelați ai bisericii catolice și-și mobilizează resursele pentru sprijinirea sau dezavuarea unor principii și monarhi din Imperiul Romano-German și Italia. În schimbul serviciilor aduse sau a creditelor acordate, *Casa Fugger* avea prioritate în arendarea și concesiunea unor terenuri agricole și exploatații miniere, în inițierea și susținerea unor activități metalurgice și comerciale, în efectuarea unor operațiuni financiar-bancare. Pentru promovarea unor „acțiuni electorale”, cum au fost cele legate de alegerea împăraților Maximilian I și Carol Quintul ca monarhi ai Imperiului Romano-German, Fuggerii colaborau cu alți bancheri germani (Bartolomeu Welser) sau italieni (Benedetto Forani, Lorenzo de Vivaldi, Filippo Gualterrotti). Avem de-a face cu adevărate înțelegeri și chiar „conspirații financiare” internaționale, în vederea stabilirii cursului vieții politice dintr-o țară sau alta. Atunci când sumele avansate se recuperau cu greutate sau când privilegiile promise erau satisfăcute doar parțial, bancherii își permiteau să le atragă atenția ilustrelor capete încoronate asupra sprijinului acordat în trecut. Astfel, într-o scrisoare din 24 aprilie 1523, Jacob Fugger îi atrăgea atenția lui Carol Quintul că fără însemnatul ajutor financiar acordat de el și de ceilalți bancheri nu ar fi obținut niciodată coroana imperială. În unele situații, când sumele cerute de Carol Quintul, de Filip al II-lea al Spaniei sau de autoritățile publice din Țările de Jos erau insuficiente, Fuggerii au recurs la împrumuturi pe piața Anversului, prin lansarea, în 1540, a unor obligațiuni pe termen scurt, negociabile la bursă, numite *Fuggerbriefe**.

Activitățile de sprijinire a culturii, prin donații, prin comandarea unor opere de artă și ridicarea unor impozante edificii, au fost, de asemenea, în atenția Fuggerilor. Paralel cu aceste demersuri, ei au venit cu acțiuni concrete de sprijinire a persoanelor defavorizate, înființând la Augsburg un cartier pentru săraci (*Fuggerei*), format din 106 locuințe independente. Locatarii acestora plăteau o chirie simbolică, dar aveau obligația de-a se ruga zilnic pentru membrii familiei Fugger.

A doua mare casă de cămătărie și comerț germană a fost cea a familiei Welser din Augsburg. Primele afaceri, mai restrânse și mai modeste, datează din anul 1476, când patru frați din familia Welser fondează o societate pentru comerțul *en gros* și *en detail*, cu mărfuri, în teritoriile germane și în Italia. Profiturile obținute au fost capitalizate și

orientate apoi spre activitățile de schimb monetar și credit, precum și spre comerțul cu argint din Tirol. La sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea începe marea expansiune economică și teritorială a casei Welser, prin înființarea de către Anton Welser, în asociere cu cumnatul său, a unei *companii* cu mai multe filiale în principalele centre comerciale și meșteșugărești europene și prin implicarea în aproape toate marile activități comerciale și bancare generate și organizate după marile descoperiri geografice:

- a) finanțarea de expediții maritime și de explorare a noilor teritorii;
- b) comerțul cu materii prime, mirodenii și aromate;
- c) investiții de capital în plantațiile de trestie-de-zahăr la Madera și în insulele Canare;
- d) arendarea și exploatarea minelor de cupru din San Domingo;
- e) desfășurarea unui intens comerț cu sclavi negri;
- f) exploatarea sistematică a bogățiilor, a teritoriului și populației din Venezuela, după concesionarea ei de către regalitatea spaniolă, ca garanție pentru împrumuturile contractate.

Aceste activități au contribuind nemijlocit la sporirea puterii economice și a prestigiului familiei Welser, precum și la dobândirea statutului de bancheri ai Casei de Habsburg. Pentru serviciile aduse, Welserii au fost înnoșilați în 1531, iar în 1557 o reprezentantă a familiei s-a căsătorit cu fiul împăratului Ferdinand I.

A treia mare casă de comerț și cămătărie germană, originară tot din Augsburg, a fost *Höchstetter*. Reprezentanții acestei case au fost preocupați de pătrunderea pe piețele de mare interes comercial ale timpului, cum a fost centrul de distribuție a comerțului portughez de la Anvers. Au fost preocupați de acapararea comerțului cu articole de primă necesitate: grâne, vin, lemn, în vederea speculării prețurilor la aceste produse pe piața europeană. Au inițiat, în același timp, o aprigă luptă și o concurență neloială cu celelalte case de comerț și cămătărie, îndeosebi cu Fuggerii, cărora au încercat să le smulgă monopolul asupra extracției, producției și distribuției mercurului și cuprului de pe piața timpului. Afacerile speculative necesitau însă însemnate sume de bani. De aceea Casa *Höchstetter* a inițiat o *colectare piramidală* a fondurilor de la marea masă a populației, prin acceptarea unor depuneri, indiferent de mărime, unele ajungând până la sume foarte mici, de zece florini, și acordarea de dobânzi atrăgătoare la termene scurte. Avem de-a face, în principal, cu acea preocupare pentru economiile oamenilor modești sau, cum spunea Fernand Braudel, pentru

„banul nevinovaților”. Numeroși oameni, de categorii sociale diverse, principi, conți, mici nobili, mici negustori, mici cămătari, mărunți speculanți la jocurile de noroc, servitori, argați, valeți, cameriste, prostituate, cerșetori etc. și-au încredințat banii (uneori singurele lor economii) *Casei Höchstetter*, crezând în miracolul îmbogățirii rapide. Sumele adunate au fost imense, ajungându-se, la un moment dat, la plata de dobânzi pentru un capital total de un milion de florini. Are loc, de fapt, o polarizare a bogăției în favoarea familiei *Höchstetter*, care investește banii în exploatarea și comercializarea mercurului, cu scopul instituirii monopolului și în acest domeniu. În cele din urmă, *crahul financiar* sau *falimentul* nu a întârziat să apară. În 1528-1529 *Casa Höchstetter* a încetat plățile, cu atât mai mult cu cât investițiile făcute în realizarea unui trust al mercurului nu au putut fi recuperate, datorită concurenței din partea altor firme, îndeosebi a Casei *Fugger*, dar și datorită restrângerii temporare a activităților miniere, ca urmare a acțiunii inevitabile a *legii randamentelor descrescătoare*.

În *concluzie*, putem să afirmăm că în istoria vieții economice și îndeosebi în istoria capitalismului *casele de comerț și cămătărie* au rămas cunoscute prin *actualitatea* activităților și practicilor economice și financiare inițiate și promovate.

**Sinteza
acțiunilor
promovate
de casele
de comerț
și
cămătărie**

1. Colectarea, acumularea și dispunerea de imense capitaluri;
 2. Investiții substanțiale de bani pentru procurarea de bunuri și proprietăți mobile și imobile;
 3. Plasamente masive de capital în comerț, navigație, explorări maritime și coloniale, meșteșuguri, manufacturi, minerit, agricultură;
 4. Acordarea de împrumuturi unor categorii sociale foarte diverse: regilor, nobilimii, reprezentanților bisericii, negustorilor, cămătarilor, meșteșugarilor și proprietarilor de manufacturi, armatorilor;
 5. Înființarea de filiale și a unor întinse rețele de credit, comerț, minerit și activități agricole în teritoriile proprii, precum și în cele europene și transoceanice;
 6. Disponibilitatea spre *exportul de capital* și de spornire a rolului *capitalului străin* în teritoriile de interes economic deosebit;
 7. Preocuparea pentru *influențarea* sau *determinarea* cursului sau a jocului vieții și activității politice;
 8. Impunerea unor activități novatoare în domeniile managementului și marketingului;
 9. Activități de *mecenat cultural*, prin *sprijinirea* sau *sponsorizarea* unor acțiuni culturale;
 10. Inițierea unor acțiuni de *protecție socială*, în scopul asigurării *păcii sociale*.
-

Forme moderne, capitaliste, de organizare a contabilității și a dreptului comercial

O dată cu înviorarea comerțului, se formează o categorie puternică de negustori și cămătari – bancheri profesioniști care au ca mijloc principal de existență schimbul de mărfuri și comerțul cu bani. Aceste activități presupun folosirea pe scară largă a corespondenței comerciale, a contabilității și calculului economic. La început, în secolele XI-XII, se folosea *contabilitatea memorială*, care consta din consemnări sumare, menite să ajute memoria oamenilor, incapabilă să rețină toate datele economice, pe măsura amplificării schimburilor comerciale și financiare. Cu timpul, de la *contabilitatea memorială*, se trece la *contabilitatea în partidă simplă*, mult mai flexibilă, mai utilă și mai ordonată, cu toate că presupunea utilizarea unui număr mare de registre. Se formează astfel profesiunea de contabil, iar contabilitatea devine, tot mai mult, un instrument de organizare rațională și funcțională a economiei. În acest context, se resimte nevoia unor lucrări cu caracter contabil, care să permită însușirea cunoștințelor contabile. Caracterul secret al operațiunilor contabile, dorința de protejare a informațiilor economice și concurența între firmele negustorești și cămătărești au generat o literatură economică mai specială, la început cu caracter închis, pentru *uz intern*, și abia mai târziu cu caracter public. Astfel, la „Casa din San Georgio” din Genova, înființată în 1408, funcționa un registru de operațiuni contabile numit *Manual*, el slujind atât la înregistrările curente, cât și la pregătirea indirectă, prin activitatea practică, a personalului băncii. Înregistrările în *Manual* se făceau după următoarea regulă: toate sumele încasate erau trecute în sarcina casierului și în creditul agenților de încasare, iar cu plățile era descărcat casierul și încărcate persoanele cărora li s-au achitat sumele respective. Se naște astfel o *regulă* de operațiune financiar-contabilă care va fi însușită și transmisă la început pe cale orală și practică, iar mai apoi își va găsi locul în viitoarele tratate de contabilitate modernă. Astfel registrele, manualele sau memoriale de tehnică contabilă au fost utilizate și în alte case negustorești sau de cămătărie, în atelierele meșteșugărești și în administrația publică din orașele-state italiene. Dinamica vieții economice și amplificarea afacerilor au făcut insuficientă și chiar inoperantă *contabilitatea în partidă simplă*, de aceea se trece, treptat, la *contabilitatea mixtă*, unde înregistrările se făceau succesiv la conturi care se debitau și apoi la cele care se creditau, adică fără să apară corespondența conturilor debitoare de cele creditoare.

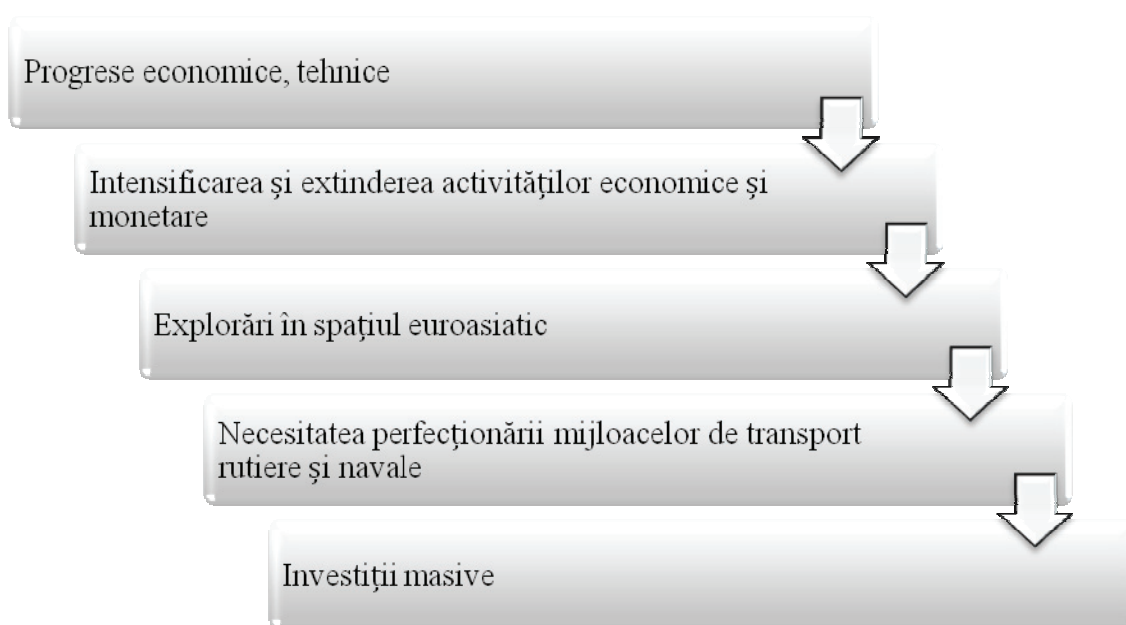
Un moment important în istoria contabilității îl reprezintă anul 1202, când matematicianul Leonardo Fibonacci, numit și Leonardo Pisano (după orașul Pisa, locul de origine), publică celebra lucrare *Manual de aritmetică*, considerată *cel dintâi manual de calcule și practici comerciale din lume*. Importanța manualului rezidă și în faptul că *pentru prima dată în istoria calculului economic* sunt introduse cifrele arabe în locul celor romane.

După modelul *manualului lui Leonardo Pisano*, în secolele XIII-XIV apar noi lucrări de aritmetică în care sunt tratate și probleme de contabilitate, iar în secolul al XV-lea se anticipează și se impune *contabilitatea în partidă dublă*. Un moment important în acest proces l-a jucat apariția *bilanțului*, ca instrument practic al contabilității. Se pare că acesta apare pentru prima dată în 1408, în registrele „Casei di San Georgio” din Genova. La începutul deceniului al nouălea al secolului al XV-lea apar primele manuale de contabilitate tipărite, semnate de florentinul Chiarini și de venețianul Piero Borgi. Relevant este faptul că manualul acestuia din urmă a fost reeditat de douăsprezece ori, pe parcursul a 83 de ani. Prin toate acestea, se pregătește drumul spre apariția celebrei lucrări semnate de Luca Paciolo și tipărită în 1494, care pune definitiv bazele *contabilității în partidă dublă*.

Nașterea contabilității în partidă dublă în orașele-state italiene nu este deloc întâmplătoare. Într-o economie care se deosebea radical de restul economiei occidentale, prin noul veșmânt capitalist, relațiile de marfă-bani au impus, așa cum am văzut, noi sisteme de calcul economico-financiar. După 1494, anul apariției lucrării lui Luca Paciolo, lucrările de contabilitate, în limbile naționale, s-au dezvoltat simțitor, fiind puternic influențate de opera celebrului renașcentist italian. Se creează totodată condițiile pentru pregătirea economică și contabilă a negustorilor, cămătarilor și oamenilor de afaceri. Din aceste motive, se acordă o atenție sporită instrucției negustorilor și meșteșugarilor, înființându-se în secolul al XIV-lea, la Florența și Veneția, șase școli comerciale, frecventate de 1.200 de elevi. Se deschide drumul folosirii limbilor naționale în activitățile comerciale, bancare și de afaceri. Începând cu secolul al XIII-lea, se pun bazele *dreptului comercial modern* și ale *dreptului maritim*, iar coloniile negustorești înființate, departe de locurile de baștină, pe teritoriul altor state (cum au fost coloniile orașelor-state italiene din Imperiul Bizantin), sunt sprijinite, politic și economic, de reprezentanțe diplomatice numite *consulate*.

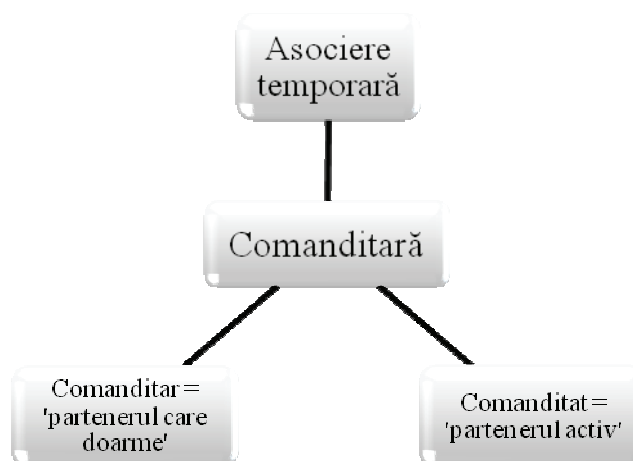
Comerțul terestru și maritim internațional. Activitățile și inovațiile economice în secolele XIV-XVI

Progresele economice și tehnice au condus la intensificarea și extinderea activităților comerciale și monetare. În orașele-state italiene, în unele teritorii ale Imperiului Romano-German, în Țările de Jos, negustorii, cămătarii și meșteșugarii doresc să depășească faza activităților economice locale, regionale și zonale. Din inițiativa acestora au loc primele explorări geografice și comerciale în spațiul euroasiatic.

Pentru îndeplinirea acestor obiective încep să se perfecționeze mijloacele de transporturi rutiere și navale, să se investească sume importante de bani în activitățile comerciale internaționale, în pregătirea și desfășurarea unor expediții geografice și misiuni economice. Pregătirea și desfășurarea acestor activități se făcea însă cu greutate, datorită lipsei de experiență și mai ales datorită resurselor financiare limitate. În aceste condiții apare ideea *asocierii temporare*, pentru o călătorie sau două, a doi sau mai mulți negustori și armatori pentru comercializarea mărfurilor și împărțirea profitului imediat după încheierea expediției.

Această asociere avea loc, de obicei, sub formă *comanditară*. Unul dintre asociați, numit *comanditar* sau „partenerul care doarme”, furnizează banii sau mărfurile pentru pregătirea și desfășurarea expediției, în timp ce *altul*, numit *comanditat* sau „partenerul activ”, călătorește și se ocupă de comercializarea mărfurilor.

Este o asociere cu risc împărțit, deoarece *comanditarul* își riscă capitalul și/sau mărfurile, în timp ce *comanditul* își sacrifică timpul și-și riscă viața. Prin aceste forme simple de asociere economică, în participare, limitate în timp sau ca număr, se deschide în istoria economiei ceea ce numim astăzi societate *joint-venture*.

Aceste forme de asociere se regăsesc foarte bine și se validează, în secolul al XV-lea, în ceea ce s-a numit *comenda in nave implicata* sau în *asociațiile pe bază de carate*. Primii care au venit cu ideea asocierii și împărțirii cheltuielilor pentru construirea și pregătirea unei nave comerciale au fost, încă din secolul al XII-lea, englezii. Exemplul lor a fost urmat apoi de către negustorii hanseatici, marsiliezi și genovezi. Aceștia din urmă au împărțit corabia, la fel ca aurul de bună calitate, în 24 de *carate*. *Caratele* sau *părțile* din care se constituia și era evaluată valoric nava erau negociabile între parteneri, deoarece fiecare asociat își rezerva atâtea *carate* câte putea cumpăra. Cel mai înțelept era investirea și deținerea de *carate* la două sau mai multe nave, evitându-se astfel pericolul pierderii capitalului investit în cazul unui naufragiu, al unor acte de piraterie sau al unor falimente neprevăzute. În unele situații chiar și *caratele* se divizează, putându-se cumpăra o cincime sau treime de *carat*. De aceea erau numeroși negustori, armatori sau oameni bogați care dețineau, într-una sau mai multe nave, mai multe *carate* și părți sau subdiviziuni ale acestora. De exemplu, Gregorio Fieschi, unul dintre reprezentanții aristocrației comercial-financiare din Genova, deținea nouă *carate* și trei cincizecimi dintr-o navă, în timp ce alți trei concitadini de ai săi abia au cumpărat în comun un sfert de *carat*. Pentru evitarea controlului din partea micilor investitori și pentru asigurarea unei gestiuni funcționale a asociației, erau limitate posibilitățile de divizare a capitalului prin plafonarea sumele subscrise. Contribuțiile mici și foarte mici de capital erau considerate, de multe ori, de marii investitori incomode sau chiar oneroase. De aceea

autoritățile adoptă, la insistențele acestora, măsuri care îngrădesc sau restrâng micile investiții și asigură monopolul marilor capitaluri. Cu toate acestea, *comenda in nave implicata* sau *asociațiile pe bază de carate* au avut un rol important în istoria economiei, datorită:

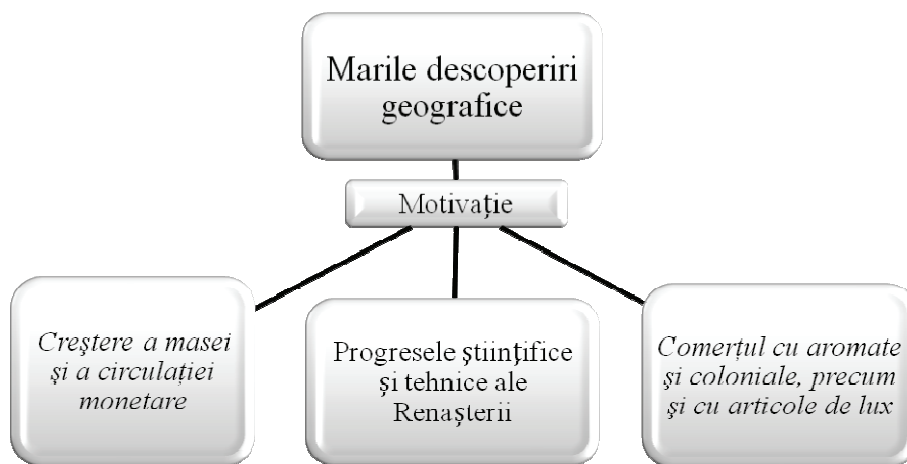
- a) lărgirii posibilităților de procurare a banilor sau a capitalului necesar pentru organizarea de expediții maritime și comerciale;
- b) stimulării activităților de credit, deoarece mulți investitori își procurau sumele necesare pe această cale;
- c) limitării și uneori chiar eliminării riscurilor pentru investitori;
- d) asigurării posibilităților de valorificare sau de plasare în afaceri a economiilor pentru micii comercianți, micii cămătari, micii meșteșugari și foștii marinari;
- e) consolidării pozițiilor deținute de posesorii de mari capitaluri;
- f) asigurării de cunoștințe și experiențe în vederea organizării, mai târziu, a societăților anonime pe acțiuni.

Comerțul terestru și maritim era, datorită distanțelor mari, investițiilor ridicate pentru echiparea și pregătirea caravelor sau a navelor și echipajelor, precum și datorită riscurilor multiple la care era expus (jafuri, brigandaj, furtuni, piraterie, atacuri din partea băștinașilor, lipsa unor mijloace perfecționate de transport și navigație etc.), extrem de costisitor. Era pusă deseori în pericol viața celor care desfășurau astfel de activități. Toate acestea au contribuit la apariția și extinderea sistemului de asigurări. La mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIV-lea apar însă în Italia primele *societăți de asigurări*: Palermo, în 1350 și Florența, în 1379. Ele au fost urmate de altele, care și-au lărgit sfera de activitate, incluzând și transporturile terestre. În secolele XV-XVI, în preajma și mai cu seamă după marile descoperiri geografice, a devenit o practică uzuală asigurarea mărfurilor, convoaielor, navelor și oamenilor. Diversitatea pericolelor a condus, inevitabil, la multiplicarea și specializarea ofertelor: asigurare în caz de avarii, de furtuni sau naufragii, de degradare a mărfurilor, de atacuri din partea briganzilor și piraților, de sechestrare a navelor de către o putere străină etc. Asigurările pe viață ale persoanelor au apărut din dorința de protecție a celor implicați în comerțul terestru și maritim, precum și a persoanelor în vârstă sau bolnave. Aceste forme de asigurare au avut însă în epocă un caracter restrâns și pasager. Exista, desigur, și o prudență sporită din partea societăților de asigurări, deoarece nu au fost puține cazurile când cei asigurați erau maltratați sau omorâți intenționat, iar bătrânii erau sechestrați și supuși la tratamente speciale, pentru a muri mai repede și a se încasa astfel primele de asigurare.

Marile descoperiri geografice, expansiunea capitalismului și începuturile mondializării vieții economice

Activitățile economice, comerciale și monetare desfășurate în secolele anterioare, formele de colaborare și asociere inițiate de negustorii și armatorii vest-europeni pentru promovarea comerțului la distanță, precum și tendințele de cunoaștere și atragere în sfera vieții economice europene a unor noi *piețe* au facilitat și stimulat activitățile de explorare a teritoriilor extraeuropene. *Cauzele sau motivațiile* care au stat la baza marilor descoperiri geografice au fost de ordin *economic* și *spiritual-religios*.

Din antichitate până în epoca modernă, monedele din metal (aur, argint, cupru) au fost principalul mijloc de plată, de circulație și de teaurizare. În Europa secolului al XV-lea apare o discordanță între masa monetară aflată în circulație și dezvoltarea economică și activitatea comercială. Această discordanță se manifesta, în principal, prin lipsa acută sau raritatea pe piață a instrumentelor de schimb din metal prețios. Datorită acestei situații s-au intensificat prospecțiunile și activitățile miniere, în teritoriile europene bogate în zăcămintele metalifere și cu tradiție în activitățile miniere: Germania, Slovacia și Transilvania. Au fost, de asemenea, intensificate schimburile comerciale cu Orientul, (și) cu scopul atragerii monedelor din aur și argint spre Europa. Dar, datorită structurii comerțului euroasiatic, negustorii europeni lăsau mai multe piese din metale prețioase pe piețele orientale decât aduceau. În aceste condiții, piața europeană se confruntă cu o perioadă a monedelor rare și scumpe.

➤ *Necesitatea stringentă de-a elimina această situație, prin creșterea masei și a circulației monetare, a fost unul din principalele motive care i-au determinat pe europeni să descopere și să cucerească noi teritorii africane, asiatice și americane. Și acestea cu atât mai mult cu cât informațiile, uneori legendare, venite dinspre acestea vorbeau de imensele comori și rezerve din aur și argint.*

➤ O altă *motivație, tot de natură economică, a fost legată de comerțul cu aromate și coloniale, precum și cu articole de lux*. Europa era aproape dependentă de aceste articole. Aromatele, condimentele și coloniale erau utilizate pe scară largă în gastronomie, pentru prepararea și conservarea alimentelor și băuturilor alcoolice (bere, vin, cidru). Aceste ingrediente mai erau folosite, pe scară largă, pentru prepararea de medicamente, parfumuri și articole cosmetice. Medicii și spițerii timpului atribuiau acestor produse virtuți curative, aproape supranaturale, în combaterea epidemiilor sau pentru așa-zisa înprospătare a corpului uman, a locuințelor și chiar a străzilor strâmte și murdare ale orașelor, stăpânite permanent de mirosuri îngrozitoare și insuportabile. Din aceste motive, Europa Occidentală era o mare consumatoare de piper, scorțișoară, cuișoare, ghimber, nucă tămâioasă, camfor, tămâie, santal etc. La fel de căutate erau, de către aristocrația europeană, de negustorii și oamenii bogați ai timpului, numeroase articole de lux: covoare orientale, mățăsuri, pietre scumpe, perle, smaralde, safire, fildeșuri etc., precum și coloranți, substanțe halucinogene, afrodisiace și medicamente orientale.

➤ Marile descoperiri geografice au fost favorizate și de *progresele științifice și tehnice ale Renașterii*. La sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, oamenii și mărfurile de pe aproape toate continentele se întâlnesc, *pentru prima oară*, în spațiul unei *piețe de dimensiuni mondiale*. Procesul a fost declanșat de descoperirea Americii, în 1492, de către Cristofor Columb, la care se adaugă circumnavigația Africii, pe la Capul Bunei Speranțe, de către Vasco da Gama, între 1497 și 1499, și inaugurarea drumului maritim spre India. În 1500, Pedro Álvares Cabral debarcă pe coastele brazilene, iar în 1519 Hernán Cortés debarcă și începe cucerirea sistematică a Mexicului. În sfârșit, între anii 1519 și 1522 are loc expediția în jurul lumii condusă de Fernando Magellan, prin care s-a dovedit sfericitatea Pământului, dar și că cea mai mare parte din suprafața planetei noastre este ocupată de apele mărilor și oceanelor. Presupusa unitate a uscatului și legătura dintre Lumea Nouă și Asia au fost definitiv infirmate.

Aceste expediții au reușit, într-un interval relativ scurt, de aproximativ treizeci de ani, să producă o veritabilă *revoluție în economie, geografie și mentalitate*. S-a impus în conștiința europenilor o nouă viziune asupra dimensiunilor, până atunci greu de imaginat, ale globului pământesc și au fost declanșate primele acțiuni de înglobare economică, politică și culturală a acestuia. De aceea, *urmările*, pe termen scurt, mediu și mai ales lung, ale marilor descoperiri geografice au fost imense și s-au concretizat în următoarele fenomene:

1. Asigurarea cu cantități importante și la prețuri accesibile a piețelor europene cu arome, coloniale și articole orientale de lux.

2. Afluxul masiv de metale prețioase spre Europa. Specialiști din zilele noastre au încercat, cu toate greutatea inerente unei astfel de activități, să calculeze cantitățile de metale prețioase trimise spre Spania. Astfel între 1503 și 1660 aceste cantități au fost de 181.333, 80 de kilograme de aur și de 16.886.815, 303 de kilograme de argint. Dacă se adaugă la aceste date transporturile ilegale, fraudele, contrabanda, pirateria și

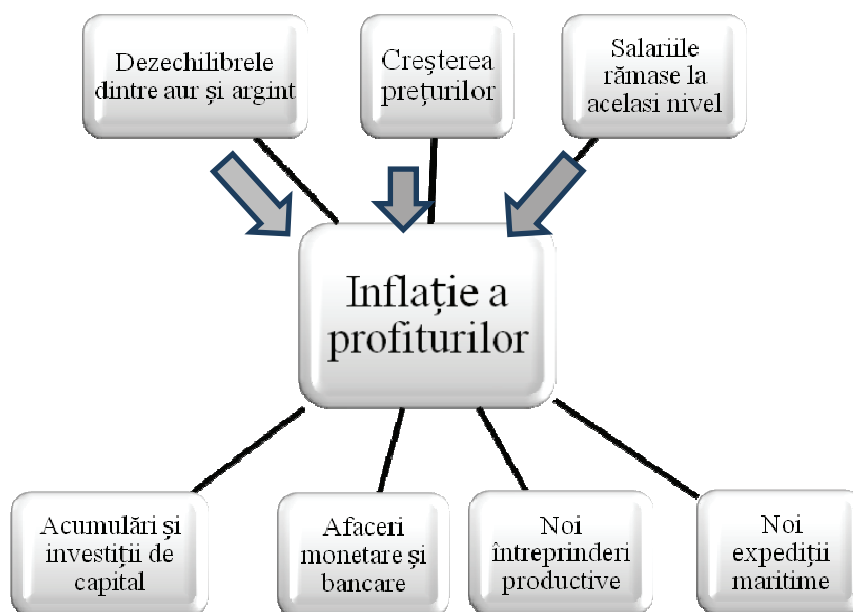
chiar pierderile suferite în urma furtunilor și naufragiilor, atunci cantitatea de aur jefuită și exploatată din noile teritorii a fost în jur de 300 de tone, iar cea de argint de aproximativ 25.000 de tone.

3. *Perfecționarea tehnicilor și activităților miniere, a managementului, distribuției și sistemelor de transport în acest domeniu.* La început, exploatarea aurului și argintului s-a făcut rudimentar, prin folosirea uneltelor simple și neperformante. Forța de muncă era asigurată, în cea mai mare parte, de indienii precolumbieni, transformați, cei mai mulți, în sclavi. Nu lipsea însă nici munca salariată, reprezentată de europeni: spanioli, portughezi, italieni. Regimul de muncă era mai mult improvizat decât organizat, iar producțiile erau asigurate cu investiții minime, care se recuperau cu destulă rapiditate. Indiferent însă cum au funcționat, minele de aur și argint din Lumea Nouă au fost printre *primele întreprinderi productive euroamericane*, care funcționau prin contribuția însumată a resurselor financiare, naturale, tehnice și umane ale celor două continente.

4. *„Revoluția prețurilor”, inflație și depreciere monetară.* Lipsa metalelor prețioase, necesare confecționării monedelor, i-a determinat pe europeni să găsească noi teritorii cu zăcămintele de aur și argint. Dar o dată cu afluxul masiv al acestor metale pe piața europeană are loc o multiplicare rapidă a însemnelor monetare și o creștere necontrolată a masei monetare aflate în circulație. Monedele de aur și argint se răspândesc cu rapiditate în întreaga Europă, datorită schimburilor comerciale și conflictelor militare. Are loc o urcare masivă a prețurilor. În Spania, creșterea prețurilor a fost la început lentă, apoi fenomenul a îmbrăcat forme explozive. De exemplu, în provincia Andaluzia prețurile au fost de două ori mai mari în prima jumătate a secolului al XVI-lea, pentru ca spre sfârșitul aceluiași secol să fie de cinci ori mai mari. În Anglia și Franța prețurile au avut o rată de creștere care a ajuns, spre finele veacului al XVI-lea și la începutul celui următor, la aproximativ 150%. De altfel, în întreaga Europă Occidentală, după marile descoperiri geografice, prețul mediu la grâu, un produs de strictă necesitate, a crescut de patru ori în a doua jumătate și spre finele secolului al XVI-lea. Fenomenul s-a extins și a contaminat, treptat, întregul continent european, inclusiv spațiul românesc. La Cluj, de exemplu, prețurile la grâu au urcat vertiginos, cu 60%, între anii 1584 și 1600, iar la ovăz, între 1551 și 1600, de 4-5 ori, prețul orzului de cinci ori, în timp ce al uleiului comestibil de 3, 5 ori, între anii 1582 și 1600. În esență, în istoria economiei europene specialiștii au identificat două etape ale „revoluției prețurilor”:

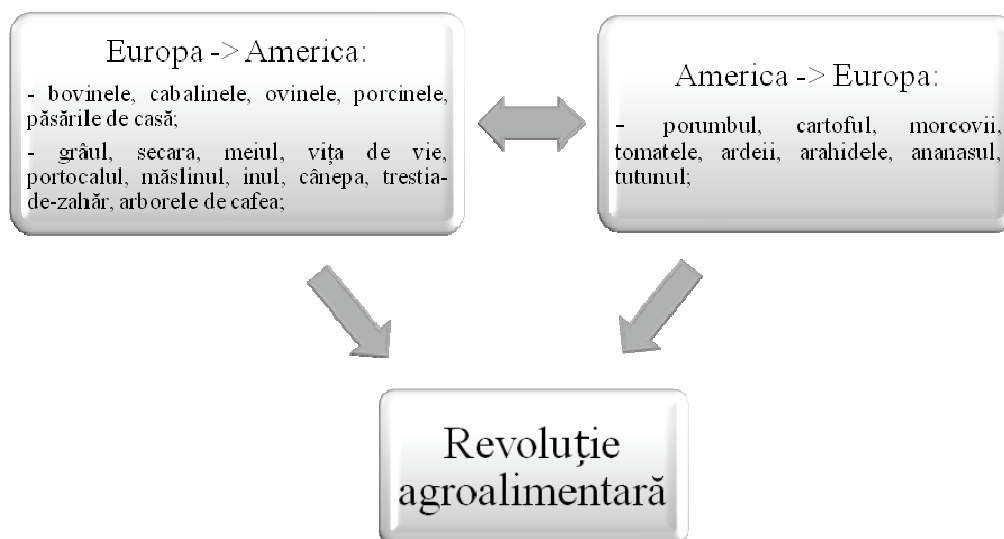
- a) de la primele descoperiri geografice înlăptuite la finele secolului al XV-lea, până la mijlocul secolului al XVI-lea, când creșterea a fost destul de lentă și s-a rezumat la țările Europei Occidentale, fără să influențeze hotărâtor prețurile în general, și mai ales prețurile la produsele agricole;
- b) de la mijlocul secolului al XVI-lea până la începutul secolului al XVII-lea, când Europa este cuprinsă în întregime de flagelul creșterii intense a prețurilor, cu precădere a prețurilor la produsele agroalimentare*.

Pe parcursul întregului secol al XVI-lea, veniturile oamenilor de rând sunt în scădere. În Europa Occidentală salariul real scade cu aproximativ 50%. Puterea de cumpărare a mării majorități a consumatorilor se diminuează, iar cele două metale, *aurul* și *argintul*, se concurează, la fel ca și în alte situații, pe piață. *Argintul, hiperabundent, de la mijlocul secolului al XVI-lea, devine fermentul principal în întreținerea inflației.* În aceste condiții, *argintul* circulă în cantitate sporită pe piață, iar *aurul* devine tot mai rar, aproape că dispare din circulație și se „lasă” ascuns, păstrat sau teaurizat.

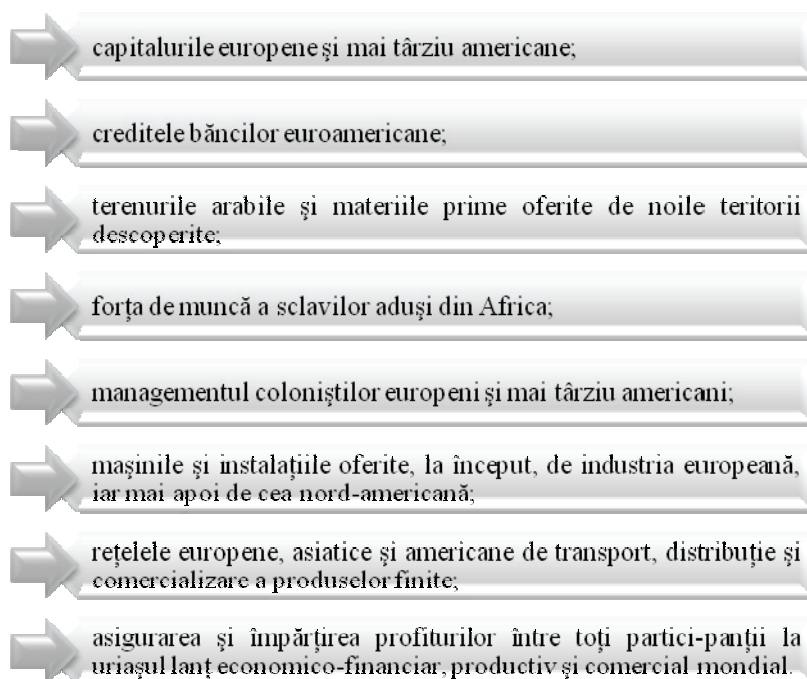
Fenomenele monetare și economice au început să fie studiate și explicate de analiști timpurii. Thomas Gresham își expune, în lucrarea *Informare despre scăderea schimburilor* (1558), opiniile despre relația dintre *moneda proastă* și *moneda bună*, iar juristul Jean Bodin, din Angers, spunea că principala cauză, aproape unică, a ridicării prețurilor o constituie „abundența de aur și argint, care a atins în zilele noastre cote mult mai mari decât a avut ea vreodată de patru secole încoace... Principala cauză a scumpirilor este întotdeauna abundența acelor elemente cu care este măsurat prețul mărfurilor”.

5. *Desfășurarea unei profunde mutații biologice, prin aclimatizarea unor noi soiuri de plante și rase de animale, de pe toate continentele.*

A avut astfel loc o adevărată *revoluție agroalimentară*, care, în timp, a modificat și diversificat comportamentul gastronomic al oamenilor, a contribuit la asigurarea securității alimentare și prelungirea speranței de viață a acestora. Astăzi aproape 30% din alimentele folosite de oamenii de pe toate meridianele globului sunt de origine americană.

6. *Apariția și dezvoltarea primelor întreprinderi capitaliste cu vocație mondială sau globală.* Un loc aparte în agricultura americană au dobândit, treptat, în funcție de cerințele pieței, culturile de zahăr, tutun, cafea și bumbac. Interesul pentru aceste produse pe piețele euroasiatice și americane, în secolele XVI-XIX, a condus la *aparitiia primelor întreprinderi capitaliste ancorate în realitatea economică globală sau mondială*. Acestea au fost *plantațiile sau exploatațiile agroindustriale* din Lumea Nouă, care iau naștere și funcționează prin contribuția mai multor continente. De la începuturile lor, aceste întreprinderi au fost constituite și extinse, pe baze capitaliste, în funcție de nevoile piețelor locale și mai ales internaționale. Vocația *globală sau mondială a plantațiilor sau a exploatațiile agroindustriale* din teritoriile americane era asigurată de maniera în care acestea au fost inițiate, organizate și exploatare. În cea mai mare parte, activitatea și existența lor depindeau și erau condiționate de efortul cumulat oferit de:

7. *Lărgirea sferei de cuprindere și cunoaștere a suprafeței Pământului, de la 1/10 în jurul anului 1400, la 6/10 în jurul anului 1600.* În secolele următoare, expedițiile și explorările geografice au desăvârșit procesul de cunoaștere a configurației continentelor, arhipelagurilor, mărilor și oceanelor. La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului următor aproape că nu mai existau teritorii pe care oamenii să nu le cunoască și să nu le introducă în circuitele economice.

8. *Transferarea centrului de greutate al comerțului internațional din Mediterana în Oceanul Atlantic.* Comerțul, care până atunci avusese un preponderent caracter regional-zonal, limitat la regiunile maritime și terestre tradiționale, se transformă, ireversibil, într-un comerț mondial. Marele comerț maritim internațional aducea profituri uriașe, care oscilau între 200 și 600%.

9. *Impunerea definitivă în viața economică a unor noi centre economice urbane de colectare, redistribuire, comercializare și transfer al mărfurilor și capitalurilor:* Lisabona, Madrid, Sevilla, Anvers, Augsburg, Anvers, Amsterdam, Londra. În aceste localități iau ființă întreprinderi productive și instituții financiar-bancare și bursiere de tip capitalist.

10. *Activizarea comerțului local și avântul deosebit al centrelor mici și mijlocii, prin formarea unor puternice rețele comerciale moderne, cu scopul vânzării produselor oferite de marele comerț, dar și al valorificării resurselor și materiilor prime locale.* Legăturile dintre marile centre comerciale și cele mici și mijlocii au condus, în timp, la dezvoltarea rețelilor rutiere și de transport.

11. *Impunerea în viața economică a marilor posesori de bani sau capitaluri, care au ca obiectiv permanent asigurarea profitului și sporirea bogăției.*

12. *Multiplicarea asocierilor sub formă comanditară, a societăților de tip joint-venture și a celor de asigurări.*

13. *Constituirea primelor companii comerciale internaționale, prin efortul reunit al capitalului privat și al statului: fel Compania engleză a negustorilor aventurieri, Compania engleză a Indiilor Orientale, Compania negustorilor londonezi pentru comerțul cu Indiile Orientale, Compania olandeză a Indiilor Orientale. Treptat, aceste companii devin adevărate state în stat, cu o uriașă putere economică, financiară, navală și chiar militară, deschizându-se astfel, în istoria economiei universale, o nouă filă – cea a societăților transnaționale.*

14. *Promovarea de către marile state europene a politicilor de cucerire sistematică a noilor teritorii și de formare a marilor imperii coloniale.*

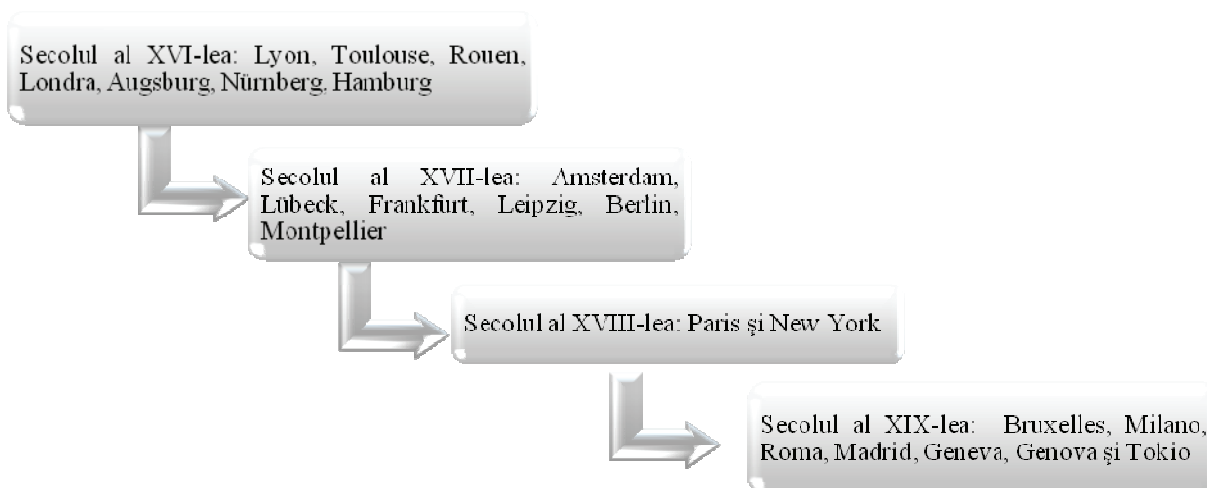
15. *Formarea pieței mondiale capitaliste.*

Apariția sistemului bursier și bancar modern.

Primele bănci comerciale și centrale

Așa cum se cunoaște, atât în antichitate cât și în evul mediu au apărut și au funcționat locuri speciale, adevărate *embrioane bursiere*, unde oamenii au negociat și tranzacționat mărfuri și valori private și publice. Pe măsura amplificării schimburilor comerciale, o dată cu apariția și dezvoltarea capitalismului, s-a ajuns la multiplicarea și modernizarea acestora. Prima bursă modernă, care răspundea cerințelor comerțului maritim transoceanic și al modernizărilor din celelalte sectoare de activitate economică a apărut la Anvers, în Țările de Jos, în anul 1460, pentru ca mai târziu, în același oraș, în 1531 să fie inaugurată oficial clădirea care era deschisă tuturor negustorilor „de orice neam și limbă”. Denumirea de *bursă* ar provenii, de la numele lui Van den Bursen din Bruges, în hanul căruia se întâlneau negustorii, cămătarii și mânduitorii de bani, pentru a negocia și încheia afaceri. Se pare că pe frontispiciul locuinței bogatului negustor flamand erau sculptate trei pungi care în limba franceză erau denumite *bourses*, adică săculețele destinate păstrării și transportului monezilor. De aceea, unii specialiști consideră că denumirea de bursă, sau cel puțin amplificarea și răspândirea ei, ar venii și de la aceste pungi.

Următoarele instituții bursiere moderne au luat ființă, tot, în importante centre comerciale și de afaceri:

Marile descoperiri geografice și internaționalizarea vieții economice au contribuit, în plan politic și instituțional, la desăvârșirea procesului de centralizare a statelor vest-europene, care, pentru acapararea noilor piețe, încep un șir îndelungat de războaie comerciale, navale și militare. Cheltuielile exorbitante pentru susținerea acestora au generat o „foame” de lichidități, care a fost aruncată, cu destulă ușurință, pe spatele contribuabililor. Aceasta impunea *reorganizarea sistemului fiscal*, prin:

- modificarea raportului dintre impozitele directe și cele indirecte;
- creșterea numărului de contribuabili, o dată cu eliminarea (în măsura posibilului) a categoriilor privilegiate și organizarea primelor recensăminte fiscale moderne;
- interzicerea practicilor medievale de arendare a impozitelor;
- instituționalizarea activităților fiscale, o dată cu înființarea de circumscripții fiscale permanente și a unui corp funcționăresc de stat pregătit special în acest sens.

Atunci când toate aceste măsuri erau inefficiente, suveranii timpului au procedat la cea mai lesnicioasă cale de sporire a masei monetare, promovând o politică inflaționistă, prin furturi repetate de metal prețios din monedele puse în circulație. La începutul secolului al XVII-lea, aceste procedee au declanșat în Europa Centrală și Occidentală *perioada metalelor „retezate” și oscilante*. În cele din urmă, suveranii europeni folosesc o pârghie mult mai sigură de acoperire a nevoilor mereu sporite de bani, prin apelul la bancherii timpului. Soluția nu era nouă. În evul mediu, numeroși suverani deveniseră clienți permanenți ai caselor medievale de cămătărie. Deosebirea consta de data aceasta în *implicarea organismelor statale*, ceea ce duce la apariția și constituirea *datoriei externe a statelor* față de organisme financiar-bancare din afara

teritoriului național. Perioada economică era, de altfel, prielnică. Cerințele unei economii moderne au spulberat sistemul *plutocrației financiare medievale*, bazat pe averi personale și de familie și însoțit de dobânzi ridicate. În locul acestuia, apar *băncile municipale*, cum au fost cele din Amsterdam, Hamburg, Rotterdam și Nürnberg, înființate din inițiativa unor oameni de afaceri și reprezentanți ai autorităților locale. *Băncile municipale* efectuau operațiuni:

- de depozit;
- schimb monetar;
- credit și plăți.

Creditele acordate trebuiau să fie acoperite, *obligatoriu*, prin stocul de metal prețios păstrat în depozitele băncilor și erau purtătoarele unor dobânzi de aproximativ 5%. Această politică bancară, mult mai suplă și mai eficientă, a atras un număr însemnat de clienți: capete încoronate, negustori, armatori, meșteșugari și patroni de ateliere manufacturiere, fermieri și chiar țărani cu o anumită stare economică. De la înființarea sa, în 1609, numărul clienților de la *Banca Amsterdamului* a crescut neconținut, ajungând la finele secolului al XVIII-lea la aproximativ 2.000 de persoane, care aveau deschise conturi curente, iar fondurile de care dispunea echivalau cu incredibila cifră de 3.000 de tone de aur. Pe bună dreptate, Amsterdamul se înscrie, de atunci, în peisajul economic european ca un puternic centru financiar-bancar, care a perfecționat operațiunile de credit, în consonanță cu cerințele capitalismului modern. O inovație semnificativă impusă de piața bancară din Amsterdam (după unii, preluată de la venețieni) a fost punerea în circulație a *certificatelor de hârtie*, garantate de stocul de aur al băncii, ceea ce a dus la:

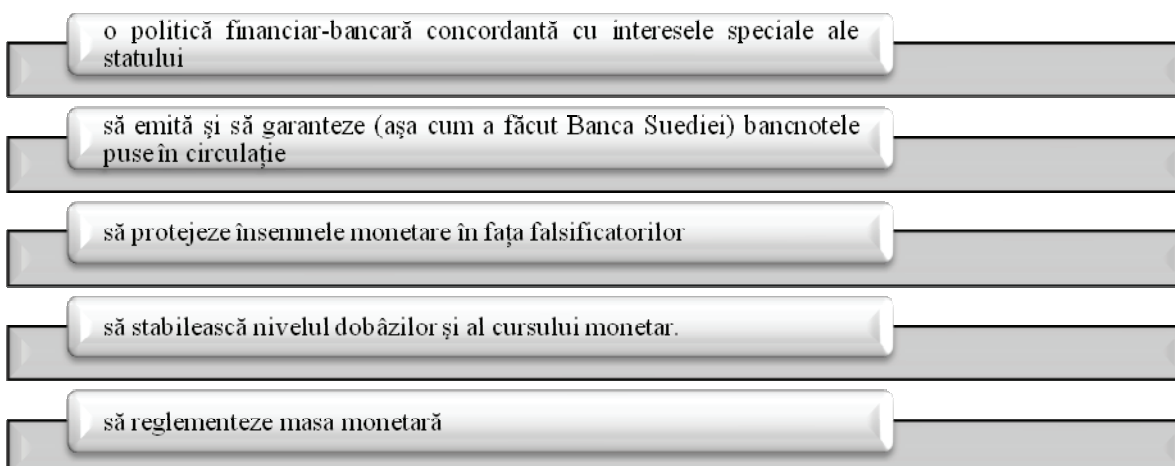
- reducerea circulației monedelor de metal;
- creșterea vitezei de circulație a hârtiilor de valoare.

Imediat băncile din Hamburg și Rotterdam preiau noutatea și o perfecționează, prin transformarea certificatelor de hârtie în *bilete la purtător*. Ele nu erau încă bancnote (deși pot fi considerate precursorile acestora), deoarece clienții erau liberi să le accepte sau să le refuze, iar banca trebuia să se supună voinței acestora.

Un alt fenomen important, din secolul al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea, a fost înființarea *băncilor centrale*. Create mai mult din dorința suveranilor de-a contracara politica unor bănci comerciale, băncile centrale au rămas, chiar de la începuturile lor, în sfera de influență a capitalului privat, care a avansat sumele necesare înființării acestora; ele erau considerate *bănci ale statului*, exprimând o identitate națională proprie, prin denumirile adoptate:

- Banca Regală a Suediei (înființată în 1668 și considerată prima bancă centrală din lume);
- Banca Angliei (înființată în 1694);
- Banca Regală a Prusiei (înființată în 1765);
- Banca Regală a Franței (înființată în 1720).

De altfel, o dată cu formarea acestor bănci, guvernele încep să promoveze, prin intermediul lor:

Primele întreprinderi productive de tip capitalist

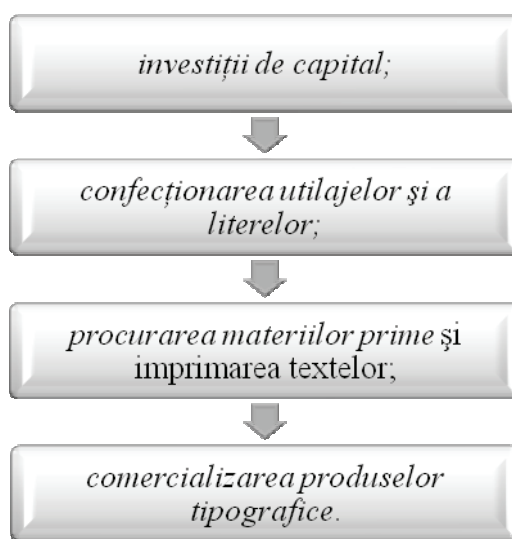
Marile profituri comerciale, afluxul de metale prețioase venite din Lumea Nouă au contribuit la apariția și dezvoltarea capitalismului financiar, care va constitui pârgă principală pentru finanțarea *capitalismului manufacturier*. Nevoile tot mai mari ale pieței și diversificarea produselor au impus, inevitabil, noi forme de organizare a producției industriale și a muncii. Sistemul corporativ și exclusivist al breslelor și existența micilor ateliere meșteșugărești împiedicau dezvoltarea relațiilor capitaliste și acoperirea cererilor de pe piețele interne și externe. Preocuparea de realizare a unei concordanțe între *producție* și *cerere* a dus la formarea și funcționarea, între secolele XIV-XVIII, a primelor întreprinderi de tip capitalist: **manufacturile**.

Manufacturile = forme incipiente de organizare a producției capitaliste care funcționau din inițiativa și sub coordonarea unuia sau mai multor antreprenori, pe baza investițiilor de capital, prin utilizarea preponderentă a forței de muncă salariate, prin diviziunea accentuată a muncii și folosirea simultană a numărului de angajați necesar creșterii productivității, realizării producției, recuperării sumelor avansate și obținerii profitului prin vânzarea pe piață a produselor realizate.

În cadrul manufacturilor producția se baza, preponderent, pe munca manuală, prin utilizarea uneltelor simple și cu un aport restrâns al mașinilor. De aceea manufacturile au fost o etapă intermediară între *atelierelor medievale* și *mașinofacturi*, unde activitățile productive erau asigurate cu ajutorul mașinilor. Ca etapă esențială și obligatorie în afirmarea capitalismului, manufactura a existat sub două forme distincte: *concentrată* și *dispersată*.

I. *Manufactura concentrată* o întâlnim în

a. *Activități tipografice*, care impun:

Toată activitatea presupune:

- organizarea judicioasă și rațională a producției și a muncii;
- folosirea unui număr mare de angajați;
- diviziunea muncii;
- producție standardizată;
- produse de calitate, datorită exigențelor sporite din partea clienților.

În final, cartea sau produsul tipografic este rezultatul unei activități colective, în care au fost angrenați: *investitori, constructori, turnători, separatori și șlefuitori de litere, zețari, tipăritori, corectori, legători, negustori de cărți* etc.

b. *Șantiere navele și exploatarea miniere*, care presupun, de asemenea, o iscusită organizare a producției, utilizarea forței de muncă libere, angajarea unui număr mare de muncitori, diviziunea și specializarea muncii și adoptarea în producție a unor invenții mecanice, folosirea unor procedee tehnologice noi.

c. *Manufacturi militare*, care au devenit adevărate întreprinderi capitaliste pe măsura expansiunii și apărării intereselor marilor puteri în spațiul european

și transoceanic. De aceea statele se implică în funcționarea acestor manufacturi, atât prin investiții directe, înființarea și controlul unor astfel de așezăminte, fie prin importante comenzi de stat față de cele aflate în sfera capitalului privat. Indiferent în sfera cărei forme de proprietate au funcționat, manufacturile militare au:

- deschis calea unor importante specializări a producției și a muncii;
- format o piață specifică de care depindea activitatea și dinamica din numeroase ramuri economice: minerit, metalurgie, industria pulberilor și a proiectilelor, industrie textilă, exploatarea și prelucrarea lemnului, agricultură și alimentație etc.

De la cumpăna secolelor XV-XVI, în Europa occidentală apare o profesiune specială: *ingineria militară*. Criteriile *profesionalității* și al *confidențității* au fost, din cele mai vechi timpuri, atribute ale confecționarilor de arme. Dezvoltarea capitalismului și războaiele moderne au adâncit aceste atribute. Logistica războiului și panoplia divesificată a armelor produse și utilizate au impus angajarea în *manufacturile militare* a unor muncitori cu o înaltă pregătire profesională, a unor experți în teorie și artă militară, în cunoașterea, metalurgiei, balisticii, explozibililor, construcțiilor civile și militare etc. Desigur, acești angajați aveau salarii mari și anumite avantaje economice și sociale. Prin *manufacturile militare* se pun, astfel, bazele primelor întreprinderi cu caracter militar, care anticipează fabricile și complexe militare-industriale de mai târziu.

2. *Manufactura dispersată* a fost specifică, cu precădere, industriei textile, prin existența mai multor verigi sau unități separate, care alcătuiesc împreună un sistem unitar de procurare a materiilor prime, de producție și desfacere a mărfurilor. Fiecare partener din acest angrenaj are nevoie de celălalt, realizându-se și în acest caz *diviziunea muncii și colaborarea* pentru realizarea produsului finit. Noul sistem de producție și desfacere a fost inițiat de posesorii de capital comercial, care, cunoscând bine situația de pe piață și având alte principii economice decât vechii proprietari de ateliere meșteșugărești din cadrul breslelor, urmăresc obținerea cu rapiditate a unor profituri ridicate. De aceea, ei își direcționează activitatea spre zonele periurbane sau rurale, acolo unde constrângerile sistemului corporatist al breslelor nu funcționează și unde forța de muncă este mai ieftină și cu un relativ grad de pregătire în domeniul activităților textile. În același timp, o parte din materiile prime se găseau în lumea

satului, iar țărănimea era interesată în desfășurarea unor astfel de activități, având posibilitatea obținerii de venituri suplimentare. *Sistemul casnic* (*domestic system*, cum a fost numit în Anglia) s-a dezvoltat în mod deosebit în secolele XVII-XVIII în Olanda (care, după opinia unor specialiști, s-a transformat într-o unică și uriașă manufactură dispersată) și în Anglia, contribuind la impunerea în viața economică a unei alte inovații: *deplasarea centrului de greutate al activităților manufacturiere din interiorul orașelor spre periferia acestora și constituirea într-o formă embrionară a zonelor industriale*. Așadar, preocupările pentru dezvoltarea unor activități economice în regiunile cu un ridicat grad de libertate și funcționalitate economică și prețul scăzut al forței de muncă au creat dihotomia teritorială dintre activitățile comercial-bancare și administrativ-politice (rămase de atunci preponderent în interiorul orașelor) și cele industriale (rămase de atunci preponderent în zonele periferice sau limitrofe). În același timp, acest proces a contribuit la expansiunea teritorială a orașelor, la declanșarea unui amplu program de amenajări teritoriale, construcții de locuințe, drumuri, canale, mijloace de transport în comun etc.

Manufactura dispersată nu putea asigura întreaga cantitate de mărfuri solicitată pe piața internă și mai ales externă, în condițiile în care Olanda și Anglia erau în plin proces expansionist și își formau uriașe imperii coloniale. Pentru că „piața nu aștepta“, trebuia inventat curapiditate altceva. Singura soluție era creșterea și concentrarea producției. Cunoșcând o serie de progrese tehnice din evul mediu, producătorii încep să folosească tot mai mult forța apei și a vântului. Inconveniente erau însă numeroase:

- așezămintele manufacturiere trebuiau construite în apropierea râurilor sau în regiuni cu activitate eoliană sporită;
- activitatea de producție depindea de capriciile naturii;
- apăreau greutăți, datorită distanțelor mari între sursele de materii prime și piețele de desfacere.

Se pune problema găsirii unor noi surse de energie și a mecanizării activităților productive. În istoria omenirii începe unul dintre cele mai complexe și spectaculoase fenomene tehnice și economice: revoluția industrială.

Repere bibliografice:

1. Braudel, Fernand, *Dinamica capitalismului*, Traducere: Adriana Gheorghe, Prefață: prof. univ.dr. Bogdan Murgescu, București, Ed. Corint, 2002.
2. Favier, Jean, *Aur și mirodenii. Nașterea omului de afaceri în Evul Mediu*, Traducător Mihai Ghivirigă, București, Ed.Artemis, 2001.
3. Favier, Jean, *Marile descoperiri de la Alexandu Macedon la Magelan*, Traducere de Sanda Mihăescu-Cîrsteanu, Rodica-Maria Valter și Radu Valter, București, Ed. Artemis, 2001.
4. Goldenberg, S., Belu, S., *Epoca marilor descoperiri geografice*, București, Ed. Științifică, 1971.
5. Hauser, Henri, *Les débuts du capitalisme*, Paris, 1931.
6. Hélie, Jérôme, *Mic atlas al timpurilor moderne*, Traducere din limba franceză de Oana-Maria Toma, Iași, Ed. Polirom, 2001.
7. Lumperdean, Ioan, *Apariția cuvintelor „capital“, „capitaliști“ și „capitalism“ în vocabularul economic din epoca modernă*, în vol. *Drept și management în societate de tranziție*, Cluj-Napoca, Ed. Risoprint, 1997, p. 299-305.
8. Lumperdean, Ioan, *De la contabilitatea memorială la contabilitatea în partidă dublă*, în vol. *Economia între real și virtual*, coordonatori: Gheorghe Ciobanu, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 92-102.
9. Lumperdean, Ioan, *O inginerie financiară în Europa secolului al XVI-lea*, în "Magazin Istoric", nr.6, iunie 2003, p.18-20.
10. *Macmillan Dictionary of Modern Economics*, 3rd Ed., 1986, p. 54.
11. Manolescu, Radu, *Condițiile istorice ale formării și evoluției relațiilor capitaliste în Europa Apuseană (sec. XIV-XVII)*, în „Studii și Articole de Istorie“, nr. 55-56, 1988, p. 72-85.
12. Manolescu, Radu, *Relațiile capitaliste în Europa Apuseană în secolele XIV-XVII. Curs special*, Universitatea din București, București, 1989.
13. Paciolo, Luca, *Tratat de contabilitate în partidă dublă*, Versiune românească de prof. univ. dr. docent Dumitru Rusu și prof. univ. dr. Ștefănescu Cuciureanu, Iași, Ed. Junimea, 1981.
14. Salanță, Mihaela, *Surse obscure ale unor averi fabuloase*, în vol. *Idei și politici economice*, coordonatori: Gheorghe Ciobanu, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1999, 25-33.
15. Scott, B.R, *The Political Economy of Capitalism*, 2011, pg. 27
16. Sée, Henri, *Les Origines du capitalisme moderne*, Paris, 1940.

17. Tenenti, Alberto, *Negustorul și bancherul*, în vol. *Omul Renașterii*, volum coordonat de Eugenio Garin, Traducere de Dragoș Cojocaru, Prefață de Maria Carpov, Iași, Ed. Polirom, 2000, p.185-210.
18. Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, traducere de Ihor Lemnij, postfață de Ioan Mihăilescu, București, Ed. Humanitas, 1993.

Întrebări și teme de analiză

1. Ce este capitalismul?
2. De unde provine cuvântul capitalism?
3. Care au fost primele forme de manifestare ale capitalismului?
4. Unde, când și cum s-a manifestat capitalismul? Cum s-a extins acesta?
5. Caracterizați actorii principali ai activităților de schimb monetar și credit.
6. Unde și când apar primele asociații comercial-bancare?
7. Unde, când și cum a funcționat prima piață a informațiilor?
8. Care au fost principalele case de cămătărie și comerț italiene? Când și cum și-au desfășurat activitatea, subliniind caracteristicile fiecăreia?
9. Care au fost principalele case de cămătărie și comerț germane? Când și cum și-au desfășurat activitatea, subliniind caracteristicile fiecăreia?
10. Enumerați acțiunile în care s-a concretizat activitatea caselor de cămătărie și comerț.
11. Ce știți despre primele forme moderne de contabilitate? Care au fost principalele repere care au marcat evoluția și dezvoltarea contabilității?
12. Când și cum a apărut geografia economică?
13. Care au fost principalele tipuri de asociere întâlnite în domeniul comerțului maritim?
14. Unde și când au apărut primele societăți de asigurări? Care au fost particularitățile acestora?
15. Care au fost principalele descoperiri geografice?
16. Enunțați cauzele și motivațiile care au condus la marile descoperiri geografice.
17. Prezentați urmările marilor descoperiri geografice.
18. Ce știți despre prima bursă?
19. Cum anume s-a format sistemul bancar modern?
20. Care au fost principalele forme de organizare a activității economice productive? Ce știți despre fiecare tip?
21. Există asemănări, continuități și discontinuități între fenomenele economice capitaliste trecute și cele prezente?

Revoluția industrială și impactul său asupra vieții economice

Revoluția industrială: concept și repere cronologice

Revoluția industrială a fost procesul prin care s-a trecut de la munca manuală la cea mecanizată, de la producția manufacturieră la cea mașinistă. Conceptul de *revoluție industrială* a apărut și s-a impus, treptat, în vocabularul social-economic, pe măsură ce procesul se desfășura și cuprindea în sfera sa noi teritorii și economii. Pe la 1820 el era prezent în lucrările socialiștilor englezi și francezi. În 1837, economistul francez Adolphe Blanqui utilizează sintagma *revoluție industrială* în scrierile sale, pentru ca în 1845 Friedrich Engels să-i urmeze exemplul. Conceptul a cunoscut o largă răspândire și legitimare în lucrările de specialitate, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, datorită cursului ținut de Arnold Toynbee senior (1852-1883), la Oxford între anii 1880-1881 și publicat, în 1884, de foștii săi studenți, într-o lucrare cu titlu semnificativ: *Lectures on the Industrial Revolution of the XVIII-the Century in England*.

Anglia: a început în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, și se consideră terminată, în această țară, în deceniul patru al secolului al XIX-lea;

Franța: a debutat în jurul anilor 1810-1820 și s-a terminat în jurul anului 1870,

S.U.A.: a debutat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și s-a terminat la jumătatea secolului al XIX-lea;

Germania: desi a început mai târziu, în deceniile șase și șapte ale secolului al XIX-lea, a avut un traseu scurt și rapid, până la sfârșitul aceluiași veac;

Rusia: s-a desfășurat în deceniile trei și patru ale secolului al XX-lea;

România: a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a bazat aproape în întregime pe tehnica de import și s-a finalizat, în linii mari, la începutul secolului al XX-lea.

Toate acestea au contribuit, într-un ritm mai lent sau mai rapid, la declanșarea și victoria revoluției industriale. Aceasta a modificat radical viața oamenilor și a contri-

buit la impunerea unei noi atitudini față de muncă și rezultatele ei, la creșteri economice substanțiale și de durată la scară locală, regională, zonală, continentală și mondială.

Revoluția industrială: desfășurare, caracteristici și urmări

Așa cum am putut constata, *revoluția industrială* a început în Anglia, iar *invențiile* și *inovațiile* tehnice și introducerea primelor mașini, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost spontane și mai mult „de la sine”, trezind chiar nemulțumirea, dușmănia și neîncrederea din partea unor proprietari de manufacturi, a unor muncitori și consumatori. *Proprietarii* erau circumspecți în alocarea unor sume de bani în invenții și inovații necunoscute și nemaifolosite până atunci în activitățile productive. Și aceasta, cu atât mai mult cu cât au apărut mulți impostori și diletanți, iar unele invenții s-au dovedit nerealiste sau neproductive. A apărut inevitabil și invidia din partea celor care refuzaseră, în mod constant, introducerea mașinilor în producție. Aceștia au intentat procese, au inițiat sabotaje și incendii împotriva celor, mai îndrăzneți, care asimilaseră invențiile productive. *Muncitorii* erau și ei „supărați” pe mașini, considerându-le vinovate pentru pierderea locurilor de muncă și diminuarea salariilor. De aceea ei au început să distrugă mașinile sau să le facă nefuncționale. În 1811 și 1813, în Marea Britanie, apare *mișcarea ludiților* sau a distrugătorilor de mașini, ajunsă la apogeu în 1816, când a fost și reprimată cu duritate*. În Franța, țara în care *revoluția industrială* a demarat și s-a desfășurat mai târziu în comparație cu Anglia, muncitorii textiliști au început, după 1830, să distrugă mașinile de tors și țesut cu încălțăminte specifică lor: *saboții confecționați dintr-o bucată de lemn scobit*. De la acești saboți și de la modul cum au fost folosiți "în lupta cu mașiniile", au apărut și s-au impus în limbajul social-economic și politic modern, mai întâi în limba franceză, iar apoi și în alte limbi moderne cuvintele: *sabota, sabotaj, sabotor, sabotoare*.

Unii *consumatori* erau și ei sceptici în cumpărarea și utilizarea mărfurilor produse de mașini, considerându-le de calitate îndoielnică sau chiar periculoase și dăunătoare pentru viața oamenilor.

Cu toate opozițiile, dispozitivele mecanice și îndeosebi motorul cu aburi, inventat și pus în funcțiune în 1785 (considerat un an crucial în istoria tehnicii și economiei universale) de către James Watt, au reușit să depășească, cu mult, forța umană folosită până atunci în activitățile textile. S-au declanșat imediat o sumedenie de acțiuni pentru accederea la noile cuceriri științifice și tehnice. Așa apar două

fenomene pe care le vom întâlni, în istoria economiei de piață, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până astăzi:

1. *investițiile directe pentru cercetările fundamentale legate de procesele de producție;*
2. *spionajul modern economic.*

Aceste fenomene au contribuit la:

- găsierea unor noi surse de energie;
- la impunerea pe piață de noi mașini și utilaje performante;
- la organizarea de concursuri naționale, dotate cu premii substanțiale pentru inventatori (cum a fost cel din 1830, pentru cea mai performantă locomotivă cu aburi, care să tracteze un tren de 200 de tone și să dezvolte o viteză de 16 km/oră, concurs câștigat de George Stephenson);
- la organizarea de expoziții industriale (prima, la Londra, în 1851, a fost vizitată de 6 milioane de oameni).

Revoluția industrială a descătușat energiile productive ale societății umane și a avut importante *consecințe* economice, tehnice, sociale, cultural-intelectuale, militare etc., atât în Anglia, cât și în celelalte țări unde s-a desfășurat și a devenit victorioasă, Franța, Germania, S.U.A. etc.:

- ➔ formarea primelor regiuni și orașe industriale;
- ➔ apariția unei ramuri economice noi: *industria construc-toare de mașini;*
- ➔ modificarea radical a a *structurii, calitatii și prețului forței de muncă;*
- ➔ intensificarea procesului urbanizării;
- ➔ dinamizarea și modernizarea transporturilor și comunicațiilor;
- ➔ dinamizarea activităților agricole;
- ➔ trecerea de la comerțul limitat spre comerțul și consumul de masă;
- ➔ înfiriparea economiei serviciilor;
- ➔ apariția presei economice;
- ➔ constituirea limbajului economic specific economiei de piață;
- ➔ perfecționarea permanentă a sistemelor de organizare și conducere a întreprinderilor, prefigurându-se *revoluția managerială*
- ➔ creșterea cu peste 250% a volumului schimburilor comerciale internaționale între anii 1880-1914;
- ➔ favorizarea și în-treținerea nașterii și dezvoltării, în țările dezvoltate, a primelor complexe militar-industriale.

1. *Formarea primelor regiuni și orașe industriale* – datorită deplasării așezămintelor industriale spre zonele de extracție și prelucrare a minereurilor, spre cele mai apropiate artere comerciale care făceau legătura cu piețele de desfacere, datorită aplicării cu rapiditate a cuceririlor științifice și tehnice asistăm la finele secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea la *formarea primelor regiuni și orașe industriale*, cum au fost cele din Liverpool și Manchester (Marea Britanie), Ruhr (Germania), Chicago și Detroit (S.U.A.) etc., orașe și regiuni care de la revoluția industrială și până astăzi sunt o prezență activă în economiile acestor țări, precum și în economia mondială.

2. Introducerea mașinilor a deschis calea industrializării și apariția unei ramuri economice noi: *industria constructoare de mașini*, necesară producerii „mașinilor cu ajutorul mașinilor”, care de atunci și până în prezent este nelipsită din ansamblul economic al lumii industriale.

3. Revoluția industrială a modificat radical *structura, calitatea și prețul forței de muncă*. Pe de o parte, utilizarea mașinilor impunea folosirea unor specialiști calificați, mai greu de găsit, în număr restrâns și cu salarii mai mari, iar pe de altă parte, tocmai datorită simplificării proceselor de producție și preluării unor operațiuni de către mașini, au putut fi angajați, în număr mare, copiii și femeile, a căror muncă era insuficient plătită. Diferențierile salariale între cele două categorii au constituit o importantă sursă de venituri și acumulare de capital pentru proprietarii industriali. Condițiile grele din fabrici, lipsa unor elementare măsuri de protecție și igienă a muncii, combinate cu cele de habitat (locuințe insalubre și aglomerate), au condus la geneza, pe piața muncii, a unor fenomene socio-medicale dramatice, prin diminuarea capacităților fizice și psihice ale muncitorilor, datorită *apariției primelor boli industriale*. Pe la finele secolului al XVIII-lea, în rândul textiliștilor din Manchester au apărut numeroase cazuri de îmbonăvire, datorită așa-numitei "febre de fabrică". Potrivit izvoarelor istorice, în 1842, în Anglia, la uzinele metalurgice din Sheffield 50% din muncitorii până la 30 de ani aveau afecțiuni pulmonare, 74% din cei până la 40 de ani, iar pragul de 50 de ani era foarte rar sau deloc atins. În orașele industriale din această țară speranța de viață era de două ori mai mică decât în localități rurale sau în cele nepoluate industrial. În astfel de condiții, se naște mișcarea sindicală și politică a clasei muncitoare, apar organizații și partide care luptă pentru democratizarea vieții economice.

4. Procesul urbanizării s-a intensificat. Sporul natural și exodul unei părți însemnate a populației active din mediul rural spre orașe au contribuit la modificarea fizionomiei vechilor așezări urbane, dar și la ridicarea altora noi. Londra, de exemplu,

care la la sfârșitul secolului al XVIII-lea număra un milion de locuitori și avea, încă, imaginea insalubră a orașelor medievale, ajunge în anul 1851 la două milioane și jumătate de locuitori, fiind astfel la acea dată, așezarea urbană cu cea mai numeroasă populație din lume, dar și din îndelungată istorie a urbanismului. În perimetrul urban încep să se desfășoare ample lucrări de amenajare teritorială, sistematizare, construcții de locuințe, aducțiuni de apă, canalizare etc., lucrări realizate cu ajutorul uneltelor și mașinilor oferite de revoluția industrială. Forma de organizare, structura urbanistică și arhitecturală a marilor orașe de astăzi se regăsește, în cea mai mare parte, în soluțiile și strategiile impuse în secolul al XIX-lea de revoluția industrială.

5. Datorită revoluției industriale au fost dinamizate și modernizate transporturile și comunicațiile. La început accentul a fost pus pe construirea căilor ferate. Construcția acestora a fost o necesitate, în condițiile creșterii numărului populației și a volumului de mărfuri, precum și ale neputinței de adaptare la noile cerințe a transportului rutier, pe canale, fluvial și maritim. Primele rețele de cale ferată au apărut în Anglia, între anii 1825-1830, apoi în S.U.A. în 1827, în Franța în 1828 și 1835, în Germania și Belgia în 1835 și Rusia în 1837. În România prima linie de cale ferată, destinată traficului de mărfuri (iar din 1856 și pentru călători), a fost inaugurată în Banat la 20 august 1854, pe relația Buziaș-Oravița. Au fost apoi date în funcțiune primele linii de cale ferată din Dobrogea (1860), Transilvania (1868), Bucovina, Muntenia, Moldova (1869) și Oltenia (1875). Treptat, în secolul al XIX-lea și în secolul XX, în tot mai multe țări au fost construite întinse rețele de căi ferate datorită investițiilor majore făcute de capitalul public și privat în acest domeniu. Practic, căile ferate au fost "produsul" revoluției industriale care a fost cel mai bine vândut și cumpărat, cu destulă rapiditate, în țări și pe piețe cu niveluri și stadii diverse de dezvoltare. Scopurile urmărite erau:

- valorificarea de către investitori a uriașelor capitaluri acumulate din activitățile comerciale și industriale;
- punerea în valoare a resurselor naturale;
- exploatarea și transportul lor spre zonele de prelucrare și comercializare;
- circulația rapidă a mărfurilor și oamenilor.

Profiturile obținute au fost pe măsura investițiilor și eforturilor întreprinse. Căile ferate au:

- modificat substanțial regiunile și localitățile prin care treceau;
- au sporit gradul de urbanizare;
- au contribuit la dezvoltarea unor ramuri economice de bază ale industriei grele (extractivă, metalurgică, siderurgică);

- au contribuit la dezvoltarea unor ramuri prelucrătoare ale industriei ușoare (textile, pielărie, încălțăminte, alimentară);
- au scurtat distanța dintre producători și consumatori;
- au impus pe piață produse proaspete și de calitate.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX asistăm la:

- o intensificare a transporturilor maritime și fluviale moderne;
- construirea navelor comerciale, de pasageri și militare de mare tonaj;
- inaugurarea Canalului de Suez în 1869, Canalului Corint în 1893, Canalului Panama în 1914;
- activizarea transporturilor și navigației pe canale și fluvii;
- apariția, în orase, a tramvaiului, metroului, iar mai târziu automobilului;
- asigurarea transportului aerian cu ajutorul dirijabilelor, iar ulterior al avioanelor.

Prin utilizarea transportului feroviar, maritim și fluvial la prețuri relativ accesibile pentru toate clasele și categoriile sociale, s-a ajuns la:

- anumită "democratizare a transporturilor";
- la creșterea gradului de circulație a oamenilor;
- la o mobilitate sporită a forței de muncă;
- la sporirea gradului de percepție, cunoaștere și înțelegere de către oamennii a mediului natural și economic.

Au fost făcuți pași esențiali spre ceea ce numim astăzi *mondializare* sau *globalizare*. Totodată se renunță treptat la mijloacele și formele tradiționale de transmitere a corespondenței, a informațiilor și știrilor, apare poșta modernă, telegraful, telefonul*.

6. Au fost dinamizate activitățile agricole, în urma introducerii și folosirii mașinilor în prelucrarea pământului, selecția semințelor, culesul, transportul și prelucrarea produselor agricole. Au început activitățile de irigare a terenurilor secetoase, au început să fie folosite îngrășămintele chimice și erbicidele în agricultură și s-au inițiat cercetările de genetică animală și vegetală. Câteva invenții și inovații au marcat aceste procese:

În 1847, chimistul german Justus von Leibig a dovedit că multe substanțe naturale necesare creșterii plantelor pot fi înlocuite cu cele minerale. Această descoperire a deschis calea utilizării îngrășămintelor chimice în vederea creșterii productivității solului și a randamentelor în agricultură;

În 1860, un călugăr austriac, Gregor Mendel, pasionat de cultivarea mazărei, a descoperit principiile de bază ale geneticii vegetale, iar în 1880 au fost introduse în producție cerealiere, de către japonezi, noi soiuri de grâu și orez, cu tulpini mai scurte, foarte rezistente la intemperii (mai ales la vânturi, curenți de aer și furtuni) și deosebit de productive. Acestea s-au răspândit apoi în întreaga lume, fiind predominante astăzi pe toate supra-fețele agricole cultivate;

O altă realizare excepțională în domeniul agriculturii a fost ameliorarea și crearea, după succese și de durată cercetări, a porumbului hibrid*. Dacă noile soiuri de grâu și orez au contribuit la îmbunătățirea regimurilor alimentare umane, porumbul hibrid, în cantități îndestulătoare și cu calități nutritive sporite, a devenit o sursă importantă nu numai în alimentația oamenilor, ci și în cea a pășărilor și animalelor. Aceste realizări și progrese din agricultură au condus, pe de o parte, la creșterea rapidă a cantităților de produse agroalimentare destinate consumului și industriilor prelucrătoare, iar pe de altă parte la alterări ecologice cu implicații și urmări nebanuite.

7. Datorită abundenței de produse realizate cu ajutorul mașinilor, loc trecerea de la comerțul limitat, care reunea grupuri relativ restrânse și privilegiate de producători și consumatori, spre comerțul și consumul de masă, cu mărfuri ieftine, diversificate și de calitate. În 1820, în Marea Britanie i-au ființat primele magazine moderne cu autoservire, prin etalarea liberă a mărfurilor și practicarea de prețuri accesibile, iar în 1852, la Paris, apare primul mare magazin modern: *Bon Marché*, renumit și-n zilele noastre și considerat printre primele *supermarketuri moderne* din istoria economiei comerciale. Magazinul era specializat în desfacerea textilelor și confecțiilor și a revoluționat, pur și simplu, arta și tehnica vânzărilor în domeniu, datorită patronului sau Aristide Boucicault. Acesta a reușit să crească vânzările, în 30 de ani, de la 7 milioane în 1863 la 130 milioane franci în 1893, prin metode simple și cu țintă precisă:

- a) stabilirea de prețuri unice și accesibile, cu un adaus comercial de 5%;
- b) reduceri masive de prețuri în extrasezon;
- c) reprimirea mărfurilor care nu corespundeau din punct de vedere calitativ, înlocuirea lor sau returnarea banilor;
- d) publicarea de pliante și cataloage cu oferta de mărfuri;
- e) comenzi și livrări direct la domiciliu;
- f) înființarea și funcționarea la scara întregii țări a unui corp, mobil și rapid, de agenți de vânzări.

Metodele practicate au fost preluate și de alți proprietari, noi și noi *megamagazine*, au fost înființate în Franța, Marea Britanie, Germania, S.U.A.. În 1860, G.H. Hartford a înființat la New York, primul magazin universal asemănător cu *supermarketuri* din

zilele noastre. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea apar și cele dintâi *magazine populare*, situate în piețe, pe străzile cele mai circulate din orașe, în cartierele cele mai populate, pe principalele artere rutiere, și care oferă o varietate de produse la prețuri accesibile.

8. Se înfiripă economia serviciilor, prin apariția magazinele, restaurantele, hotelurile cazinourilor, stațiunilor balneare de agrement, tratament și turism, a mijloacelor urbane de transport modern.

9. Dinamizarea vieții economice a generat nevoia de informații zilnice și proaspete, ceea ce a condus la apariția presei economice. Primul periodic, cu titlul *Le Journal économique*, apare la Paris în 1751, iar în 1843 la Londra vede lumina tiparului celebrul săptămânal *The Economist*.

10. Se constituie limbajul economic specific economiei de piață, deoarece, în majoritatea sa, vocabularul social-economic utilizat în zilele noastre își are sorgintea în secolele XVIII-XIX. Limba engleză își începe expansiunea, prin intermediul specialiștilor și al produselor revoluției industriale britanice la scară continental-europeană și mondială.

11. Mișcările de capital și intensă circulație monetară au impus necesitatea perfecționării sistemelor monetare și financiar-bancare. Printr-o serie de legi:

- se stabilesc etaloanele monetare (mai întâi bimetalismul și apoi monometalismul), care asigură fluiditatea schimburilor interne și internaționale;
- se înființează, prin acte normative de stat, care asigură o circulație de monede cu valoare proprie deplină, *sistemele monetare naționale* (al francului francez, al lirei sterline, al dolarului etc.);
- au loc *primele reuniuni internaționale monetare*, cum au fost cele care au creat, în 1857, *Uniunea Monetară Germană* și în 1865 *Uniunea Monetară Latină*.
- pentru prima dată, o monedă a unei țări, *lira sterlină britanică*, devine instrument de realizare a tranzacțiilor internaționale și de rezervă, în devize, alături de aur, pentru unele bănci centrale și comerciale din alte state.

Până la izbucnirea Primului Război Mondial, în 1914, piața londoneză a funcționat ca principal bancher și barometru monetar mondial. Pe această piață au început să fie folosite, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, *moneda scripturală* sau *cecurile*, ca mijloc de schimb curent pentru tranzacțiile comerciale. Moneda de hârtie se impune, în același timp, fără drept de apel, ca mijloc principal de schimb. La început, mai multe bănci primesc dreptul de emisiune (300 în Marea

Britanie, la 1844; 33 în Germania, la 1875; 7.500 în S.U.A, până la 1913, când, prin înființarea Sistemului Rezervelor Federale, numărul a fost stabilit la 12). Această anomalie monetară a generat, alături de alte dezechilibre economice, primele situații inflaționiste cu însemne monetare de hârtie. De altfel, în timpul Războiului de Secesiune din S.U.A. (1861-1865), când s-au tipărit bancnote fără nici o logică economică, termenul *inflație* trece din lexicul medical în cel economico-monetar. Treptat, numărul băncilor de emisiune se restrânge, iar masa monetară intră sub controlul strict al băncilor centrale.

12. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, pe măsura dezvoltării economice, s-a realizat o permanentă perfecționare a sistemelor de organizare și conducere a întreprinderilor, prefigurându-se *revoluția managerială*, care anticipează rolul major al economiștilor în societate.

13. Revoluția industrială a contribuit la creșterea cu peste 250% a volumului schimburilor comerciale internaționale între anii 1880-1914, creștere care s-a accentuat în 1900-1914 cu 71% față de 50% în urmă cu douăzeci de ani. În același timp s-au impus la scară continentală și mondială noi politici comerciale. Pe de o parte, Marea Britanie, sufocată de cantitatea uriașă de mărfuri apărute în urma revoluției industriale, a trebuit să renunțe la politica sa protecționistă și să adopte o politică de liber schimb. Pe de altă parte, țările europene, în care procesul de introducere a mașinilor fusese mai lent și se aflau, din punct de vedere al dezvoltării economice, în urma Marii Britanii, adoptă și promovează politici protecționiste. Acestea au condus la creșterea tensiunilor între state și la o acerbă luptă pentru apărarea piețelor proprii sau pentru pătrunderea, acapararea și deținerea de piețe noi.

14. Revoluția industrială a favorizat și întreținut nașterea și dezvoltarea, în țările dezvoltate, a primelor complexe militar-industriale, care reuniau un număr mare de ingineri, tehnicieni și muncitori și care mobilizau importante capitaluri autohtone și străine: *Armstrong* și *Vickers* în Marea Britanie, *Krupp* în Germania, *Schneider-Creusot* în Franța. Ele au fost capabile să dezvolte cercetările în domeniul militar, să producă și să furnizeze, preponderent pe baza comenzilor de stat, mari cantități de arme, muniții și echipament militar. S-au dezvoltat, în ritm rapid, activitățile economice conexe politicilor de înarmare:

- furnizarea de materii prime pentru industria de armament;
- confecționarea cazarmamentului și îmbrăcăminte pentru soldați;
- amenajarea de locuri de instrucție și habitat militar;
- asigurarea hranei pentru militari etc.

Toate acestea au mobilizat uriașe resurse umane, materiale și financiare, resurse care au contribuit la creșteri economice în țările respective. Potrivit datelor din acea vreme, între anii 1880 și 1914, cele șase puteri europene (Austro-Ungaria, Germania, Franța, Italia, Marea Britanie și Rusia) și-au triplat cheltuielile pentru înarmare, iar efectivele lor militare aproape că s-au dublat, de la 2, 6 milioane la 4, 5 milioane de oameni. *Piața* este confruntată, pentru prima dată în istorie, cu comerțul activ cu arme, la scară continentală și mondială.

Repere bibliografice:

1. Cafagna, Luciano, *Industrializarea italiană. Formarea unei "baze industriale" între 1896 și 1914*, în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.154-194.
2. Cipolla, Carlo M., *La Rivoluzione industriale*, în vol. *Storia delle idee politiche, economiche e sociali*, diretta da Luigi Firipo, volume quinto *L'eta della Rivoluzione industriale*, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1977, p.11-26.
3. Constantinescu, N.N., *Revoluția industrială în România*, în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.218-263..
4. Couchet, F.; Henry, G.M, *Les révolutions industrielles*, Paris, 1995.
5. Dobb, Maurice, *Unele considerații asupra revoluției industriale*, în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.5-13.
6. Fohlen, Claude, *Revoluția industrială în Franța* în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.79-115.
7. Hasquin, Hervé, *Une mutation: le „pays de Charleroi” aux XVIIe et XVIIIe siècles. Aux origines de la Révolution industrielle en Belgique*, Bruxelles, Editons de l'Institut de Sociologie, Université Libre de Bruxelles, 1971.
8. Hobsbawm, Eric, J., *Originile revoluției industriale în Anglia*, în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.52-78.
9. Iașunski, Viktor, *Revoluția industrială în Rusia*, în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.195-217.
10. Kuczynski, Jürgen, *Revoluția industrială în Germania*, în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.116-153.
11. Lilley, Sam, *Știința și începuturile revoluției industriale*, în vol. *Revoluția industrială. Studii*, București, Ed. politică, 1963, p.14-51.
12. Lumperdean, Ioan, *Realități și inovații economice generate de revoluția industrială*, în „Analele Universității Oradea”, Șt. economice, tom. IX, 2000, p. 405-407.
13. * * * *Revoluțiile industriale în istoria societății*, București, Ed. politică, 1981.
14. Rioux, Jean-Pierre, *La révolution industrielle 1780-1880*, Paris, 1971.

Întrebări și teme de analiză

1. Ce este revoluția industrială?
2. Revoluția industrială a debutat și a evoluat diferit, funcție de țară. Cum anume?
3. Care au fost premisele declanșării revoluției industriale?
4. Care credeți că au fost consecințele imediate ale introducerii mașinilor în procesul de producție?
5. În vederea accederii la noile cuceriri științifice și tehnice au apărut două fenomene care s-au menținut până în zilele noastre, care anume?
6. Care au fost consecințele revoluției industriale?
7. Prezentați inovațiile economice ale revoluției industriale.
8. De când a debutat și până astăzi revoluția industrială a fost un proces continuu sau discontinuu? Mai putem vorbi astăzi de revoluția industrială?

Economia în secolul XX

Caracteristici generale ale economiei la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX

Economia de piață capitalistă s-a manifesta plenar și a înregistrat semnificative progrese și realizări la cumpăna dintre secolele XIX și XX. Caracteristicile și trăsăturile sale generale sunt date de evoluția economiei mondiale, dar, în mod deosebit, de evoluțiile din perimetrul economiilor țărilor dezvoltate: Marea Britanie, Germania, Franța, Belgia, Olanda și S.U.A.

Bogata literatură de specialitate pe această temă ne permite să sintetizăm câteva dintre cele mai importante fapte, invenții, inovații, fenomene și procese economice și sociale din această perioadă:

1. *Mișcarea economică ondulatorie din principalele țări capitaliste, caracterizată prin faze succesive de prosperitate și depresiune economică.* În 1825 economia Angliei era lovită, în ansamblul ei, de prima criză economică, generată de supraproducția capitalismului industrial. Astfel de crize ale economiei capitaliste au apărut apoi și s-au manifestat și în alte țări. Ele au depășit însă granițele naționale și au avut implicații și influențe continentale și internaționale. Prima mare depresiune a economiei moderne, care a afectat piața europeană și o parte destul de semnificativă a pieței mondiale, s-a manifestat între anii 1873 și 1895. Au urmat apoi scurte etape de progres și avânt economic, întrerupte de micile crize din anii 1903-1904, 1907 și 1911-1913.

2. *Tendința de contracarare a fenomenelor de depresiune economică, de asigurare a profiturilor și de dominare a piețelor, printr-o accelerată concentrare productivă, tehnică, financiară și managerială,* care a pus, astfel, bazele marilor trusturi și corporații naționale și internaționale. Sunt construite mari așezăminte industriale, cu un număr impresionant de angajați, întreprinderi care dictează prețurile, la materiile prime, la forța de muncă și la produsele realizate, pe piețele naționale și internaționale.

3. *Creșterea preocupărilor pentru o mai bună și mai științifică organizare a muncii, a producției și distribuției.* Dimensiunile întreprinderilor și activităților economice capitaliste impuneau:

- a) conceperea modernă și flexibilă a proceselor productive și comerciale;
- b) exactitate și disciplină severă în execuție, pe baza competenței și ierarhiei profesionale;
- c) alocarea echilibrată a resurselor umane, prin stabilirea raporturilor între munca de oraganizare, concepție și coordonare rezervată economiștilor, munca de proiectare rezervată inginerilor, cea de control atribuită tehnicienilor și cea de execuție desfășurată de muncitori.

În acest context, sunt stabilite principiile managementului modern, de către Henry Metcalfe (1847-1917), Henry Robinson Towne (1844-1924), Frederick Winslow Taylor (1856-1915), Henry Ford (1841-1925) și alții. Aceste principii au fost aplicate în activitățile productive, prin generalizarea muncii la banda rulantă, care permitea divizarea la maximum și eficientizarea mișcărilor productive. Astfel a crescut, începând cu 1913, productivitatea și eficiența muncii în uzinele firmei Ford din Detroit. Muncitorii primeau salarii mai mari, de la trei la cinci dolari pe zi, iar motivația muncii era asigurată.

4. *Creșteri demografice de substanță și importante migrații umane.* În secolul al XIX-lea, efectivele umane ale Terrei au sporit considerabil și într-un ritm nemaîntâlnit până atunci. La 1900, populația Europei era de 423 de milioane de locuitori, adică 27% din totalul mondial. Țările dezvoltate: Marea Britanie, Germania, Franța, numărau împreună 137 de milioane de locuitori. Peste 50 de milioane de europeni părăsesc, în această perioadă, bătrânul continent, așezându-se, temporar sau permanent, în special în America, dar și pe alte continente.

5. *Modificări de esență a structurilor sociale și profesionale în țările cele mai dezvoltate din Europa și America de Nord.* Țărănimea tradițională, legată de economia agrară de subzistență, pierde teren în favoarea fermierilor angajați în organizarea activităților agricole cu ajutorul mașinilor și preponderent pentru piață. Marile orașe adăpostesc un proletariat numeros, dar și un număr important de oameni de afaceri, bancheri, comercianți, furnizori de servicii etc.

6. *Menținerea Europei, până la Primul Război Mondial, în poziția de lider în viața economică internațională, poziție care s-a concretizat prin următoarele:*

- a) Dominarea comerțului mondial de țările capitaliste dezvoltate din Europa: Marea Britanie, Germania și Franța controlează, până la 1900, 44% din acest comerț, iar împreună cu Belgia și Olanda 55, 3%, în timp ce

- S.U.A. doar 11%; mărfurile europene sunt, astfel, prezente pe toate piețele lumii;
- b) Prețurile de referință în comerțul internațional sunt stabilite de piețele și bursele europene;
 - c) Controlul cvasitotal asupra mijloacelor și marilor artere comerciale feroviare și îndeosebi maritime;
 - d) Controlul fluxurilor monetare și financiare internaționale, prin menținerea în centrul sistemului monetar internațional a lirei sterline britanice și a lui Gold Standard și având drept centru coordonator și de referință City-ul londonez;
 - e) Controlul asupra investițiilor internaționale, care cunosc o adevărată „vârstă de aur” între anii 1870 și 1914; Marea Britanie, Germania și Franța dețin împreună 83% din acestea;
 - f) Avansul intelectual și tehnologic, concretizat în desfășurarea activităților științifice și promovarea invențiilor în țările de pe bătrânul continent (de altfel, între 1901 și 1913, toate premiile Nobel pentru știință sunt atribuite europenilor);
 - g) Păstrarea ritmului industrializării în principalele țări vest-europene, industria ocupând, în 1914, poziții importante în economia acestor țări: 54% în Marea Britanie, 49% în Germania și Belgia și 33, 5% în Franța. De altfel, Europa Occidentală deținea 44% din producția industrială mondială.

7. Accelerarea proceselor integratoare, prin accentuarea interdependențelor dintre economiile naționale, și manifestarea tendințelor imperialiste și globalizatoare din partea marilor puteri economice și militare.

8. Acerba dispută, imperialistă, dintre marile puteri pentru menținerea și dobândirea de noi piețe, pentru controlul și redistribuirea coloniilor și zonelor de influență.*

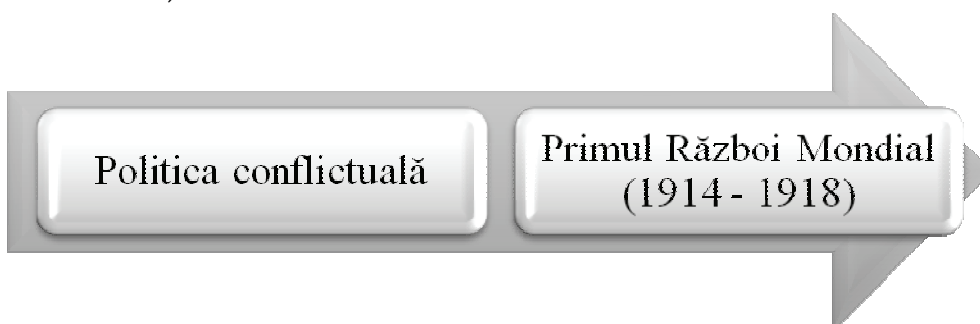
Primul Război Mondial și consecințele sale asupra vieții economice

Începând cu secolul al XIX-lea, economiile principalelor țări capitaliste (Marea Britanie, Franța, Germania, Italia, S.U.A., Japonia) au cunoscut, datorită revoluției industriale, salturi cantitative și calitative semnificative. Industrializarea accentuează dezechilibrele dintre state și împarte omenirea în țări dominatoare, puternic industrializate, exportatoare de mărfuri și de capital, și țări dominate, furnizoare de materii prime, piețe de desfacere și forță de muncă ieftină. De aceea industrializarea e orientată, de cele mai multe ori, spre producția de armament, iar pacea mondială este amenințată de numeroase războaie și conflicte locale:

- Războiul Crimeii: 1853-1856;
- Războiul franco-italo-austriac: 1859;
- Războiul austro-prusac: 1866;
- Războiul Civil din S.U.A.: 1861-1865;
- Războiul franco-prusac: 1870-1871;
- Războiul ruso-româno-turc: 1877-1878;
- Războiul ruso-japonez: 1904;
- Războaiele balcanice: 1912-1913);
- Războaiele și răzcoalele coloniale.

În lupta pentru dobândirea supremației economice, politice și militare se constituie două tabere sau blocuri militare:

1. Tripla Alianță sau Puterile Centrale (constituită din Germania, Austro-Ungaria și, pentru un timp, Italia)
2. Tripla Înțelegere sau Antanta (constituită din Marea Britanie, Franța și Rusia).

Războiul a izbucnit în urma atentatului de la Sarajevo, căruia i-a căzut victimă moștenitorul tronului Austro-Ungariei, arhiducele Franz-Ferdinand. Pentru prima dată în istorie, omenirea s-a confruntat cu un război de dimensiuni planetare, care a cuprins în orbita sa, până la sfârșit, 28 de state. Au fost mobilizați, pe parcursul celor 52 de luni, aproximativ 75.000.000 de oameni.

Date statistice
10.000.000 morți
3.000.000 dispăruți
20.000.000 răniți
9.000.000 orfani
5.000.000 văduve
331, 6 miliarde dolari – cheltuieli de război
36, 9 miliarde dolari – pagube
225 miliarde dolari – datoria statelor beligerante

Primul Război Mondial a produs schimbări radicale în istoria economiei de piață. Asistăm, pentru prima dată în istoria omenirii, la un război mondial, devastator, care s-a deosebit total de conflictele militare anterioare. De aceea, economia a fost afectată pe spații întinse, piețele tradiționale au fost dezorganizate, iar înfruntarea militară s-a conjugat cu cea economică, victoria aparținând, în final, statelor cu o situație economică superioară. Tot pentru prima dată, statele beligerante au trecut, masiv, de la o economie de pace la o economie de război.

Aceasta presupune mobilizarea resurselor financiare, materiilor prime, resurselor umane și materiale, aproape exclusiv spre producția și activitatea militară, prin sacrificarea producției de bunuri pentru populația civilă, prin implicarea statului, ca organism politic și administrativ, în viața economică, dincolo de limitele permisibile, distorsionându-se relațiile economice normale generate și influențate de piață.

Datorită acestor realități, chiar în timpul primei conflagrații mondiale, apare și se impune în literatura social-economic conceptul sau noțiunea *economie de război*.

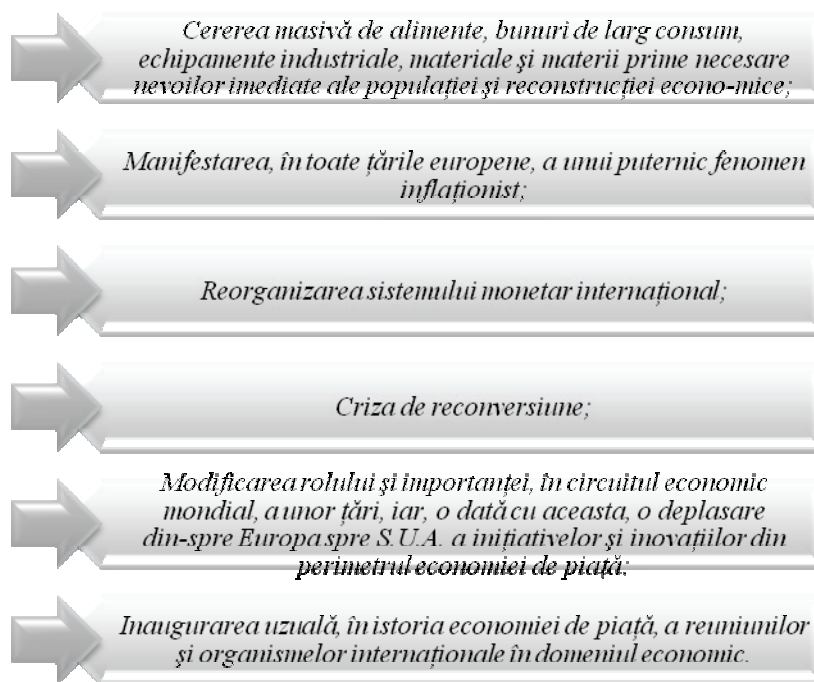
Această situație a avut consecințe pe termen mediu și lung, asupra economiei statelor beligerante deoarece modelele corporatist-etatiste au fost preluate de regimurile totalitare din secolul al XX-lea. Scurtcircuitarea relațiilor economice tradiționale, lipsa de materii prime interne pentru susținerea efortului militar au contribuit la dezvoltarea, în Germania, a industriei de înlocuitori sintetici, care după încetarea ostilităților a fost orientată spre piața bunurilor de larg consum.

În perioada imediat următoare terminării războiului, economiile naționale și economia mondială au fost puternic afectate de pierderile umane și de marile distrugerii materiale:

- a fost grav afectată populația activă;
- au fost distruse sau deteriorate numeroase capacități de producție;
- au fost compromise pe spații întinse terenurile agricole;
- inflația a devenit cronică;
- datoria publică și externă a statelor europene a atins cote impresionante.

Realități și inovații economice între anii 1920 și 1929

Între 1920 și 1929 economia mondială și economia de piață din țările capitaliste dezvoltate rămâne, încă, sub influența fenomenelor economice antebelice și a realităților generate de prima mare conflagrație mondială. Câteva fenomene caracterizează acești ani:

1. *Cererea masivă de alimente, bunuri de larg consum, echipamente industriale, materiale și materii prime necesare nevoilor imediate ale populației și reconstrucției economice;*

2. *Manifestarea, în toate țările europene, a unui puternic fenomen inflaționist.* Încă din timpul războiului, țările beligerante, pentru a-și acoperi nevoile generate de costurile enorme impuse de participarea la operațiunile militare, au emis bani fără acoperire. După război situația se menține și se amplifică datorită:

- cheltuielilor enorme necesare reconstrucției;
- rambursării datoriilor externe (în cazul Franței și Marii Britanii);
- dezorganizării politice central-est-europene (în urma dispariției Imperiului Austro-Ungar și a formării statelor naționale);
- despăgubirilor impuse țărilor învinse de către învingători.

Cea mai gravă și de referință situație din istoria monetară rămâne hiperinflația din Germania, din jurul anului 1923. În urma victoriei în război, aliații și îndeosebi Franța au impus despăgubiri exorbitante Germaniei. Populația și economia acestei

țări, vlăguite deja de participarea la conflictul mondial, nu au putut face față acestor cereri. La început, în anii 1918-1922, inflația nu s-a deosebit prea mult de fenomenele similare care se desfășurau în alte țări europene. Treptat însă, sub presiunea evenimentelor politice și a realităților economice, situația se deteriorează și ajunge la situații explozive:

- înainte de război raportul dintre dolarul american și marcă era de 1 dolar la 4, 6 mărci;
- în iulie 1921, 1 dolar se putea schimba cu 72 de mărci;
- în decembrie, același an, 1 dolar era egal cu 190 de mărci;
- în ianuarie 1923, 1 dolar echivala cu 18.000 de mărci germane;
- la mijlocul anului 1923, 1 dolar echivala 350.000 mărci;
- în octombrie marca s-a prăbușit, ajungând la valoarea de 25.000.000.000 mărci pentru 1 dolar american;
- în luna noiembrie, pentru un singur dolar se oferea suma astronomică de 4.200.000.000.000 (4, 2 trilioane) de mărci.

S-a ajuns la situații nemaîntâlnite în istoria îndelungată a economiei:

- numeroase fabrici funcționau neîncetat pentru a acoperi hârtia necesară celor 150 de tipografii, care lucrau cu peste 2.000 de mașini, zi și noapte, pentru confecționarea bancnotelor. Pentru a economisi timp, acestea erau tipărite doar pe una din fețe. De multe ori costurile pentru confecționarea bancnotelor erau mai mari decât valoarea nominală înscrisă pe ele.
- un ziar care se vindea dimineața cu 6.000 de mărci costa, în ediția de seară, 130.000 de mărci;
- spre disperarea consumatorilor, prețurile se modificau, cu câteva procente, în timp ce ei stăteau la coadă în magazine;
- în regiunea Ruhrului, pentru contracararea situației și păstrarea echilibrului economice și a liniștii sociale, celebra familie Krupp a început să emită, cu acordul guvernului, bancnote proprii: Kruppmarks. Ele erau utilizate îndeosebi în magazinele concernului Krupp, valorau mai mult și aveau mai mare încredere pe piață decât moneda națională. De fapt „mărcile Krupp” erau, la timpul respectiv, singurele acceptate și utilizate în întreaga bazinul Ruhr.

Situația nu mai putea continua. Puterile învingătoare în război au devenit mai conciliante, acceptând o reducere a reparațiilor de război. La 15 noiembrie 1923 s-a înființat un nou institut de emisiune monetară, Renten Bank, în timp ce activitatea

băncii centrale, Deutsche Bank, a fost suspendată temporar. S-au emis așa-numitele Rentenmarks, care nu erau bancnote în înțelesul clasic al cuvântului, ci mai mult „hârtii de bancă”, cu rază temporară de acțiune, menite să stăvilească haosul inflaționist. Pentru absorbirea cu rapiditate a masei monetare aflate în circulație, plafonul de schimb dintre cele două însemne monetare a fost deosebit de ridicat: 1 Rentenmark = 1 trilion de mărci vechi. Au fost luate, imediat, și o serie de măsuri de stabilitate macroeconomică, drept suport real al reformei monetare. În 1924, prin lege, Rentenmarks, care-și îndepliniseră rolul pentru care au fost emise, au fost retrase de pe piață. Noua marcă a primit, în raport cu aurul, o valoare destul de ridicată: 1 marcă = 335, 425 miligrame de aur fin.

3. *Reorganizarea sistemului monetar internațional.* Dezordinea monetară și starea inflaționistă au determinat marile puteri economice capitaliste să inițieze această acțiune. Până la Primul Război Mondial etalonul-aur sau Gold Standard era utilizat în raport cu monedele naționale ale țărilor. Această situație menținea o rată de schimb, fixă și stabilă, între monede. Războiul a dezorganizat acest sistem, iar schimburile comerciale și valutare internaționale au fost mult îngreunate. Pentru eliminarea acestei situații s-a convocat și s-au desfășurat, între 10 aprilie și 19 mai 1922, lucrările Conferinței Monetare Internaționale de la Genova, la care au participat 33 de state. Semnificativ este faptul că la această conferință au fost invitate și au participat Germania, țară învinsă în război, și U.R.S.S., țară izolată și ieșită, într-un fel datorită Revoluției Bolșevice, din sistemul economiei de piață mondiale. Pentru prima dată în istoria relațiilor monetare internaționale, statele participante au hotărât trecerea de la etalonul aur (Gold Standard) la etalonul aur-devize (Gold Exchange Standard), în scopul redresării situației economice și financiare a statelor și mai ales al relansării schimburilor economice internaționale. Pentru prima dată în istoria economică și monetară, aurul își pierde, oficial, poziția deținută secole de-a rândul. Treptat, în perioada interbelică, țările au detronat aurul din poziția de etalon monetar, păstrându-i numai pe aceea de reper tradițional și comod al valorii.

4. *Criza de reconversiune* a fost de scurtă durată, între anii 1920 și 1921, oarecum conjuncturală, și a fost prezentă în economia țărilor vest-europene datorită dificultăților de adaptare a fostelor țări beligerante la noile condiții care impuneau trecerea de la economia de război la economia de pace.

5. *Modificarea rolului și importanței, în circuitul economic mondial, a unor țări, iar, o dată cu aceasta, o deplasare dinspre Europa spre S.U.A. a inițiativelor și inovațiilor din perimetrul economiei de piață.* Astfel, centrul de greutate al pieței financiare internaționale

se mută de pe piața londoneză pe cea newyorkeză, în condițiile în care S.U.A. s-au transformat din debitoarele în creditoarele țărilor Europei Occidentale, o treime din stocul total de aur al lumii a fost absorbit de trezoreria americană, iar capitalul european a fost definitiv eliminat de cel american de pe piețele canadiană și sud-americană. Dezvoltarea economică a S.U.A. și întărirea pozițiilor sale pe piața mondială au fost asigurate de:

- a) uriașele capitaluri acumulate, atrase și mobilizate în economie, încă din timpul războiului și multiplicare după aceea;
- b) continuarea procesului de concentrare a întreprinderilor, atât pe orizontală, cât și pe verticală, proces început încă înainte de 1914 și continuat în timpul războiului datorită neimplicării teritoriale a S.U.A. în conflict, inexistenței distrugerilor materiale și uriașelor resurse atrase dinspre țările europene;
- c) continuarea introducerii și generalizării metodelor moderne de organizare a producției și a muncii, îndeosebi principiile taylorismului și fordismului;
- d) promovarea susținută a ideilor și politicilor economice liberale prin măsuri legislative și instituționale care stimulează afacerile și economia.

Piața americană a devenit, astfel, deosebit de dinamică, contribuind la o creștere substanțială a numărului de locuri de muncă și a producției, la declanșarea unui fenomen nou în istoria economiei: consumul de masă. Noua politică economică a fost susținută:

- printr-o producție standardizată, tipizată și diversificată în domeniul bunurilor de larg consum (automobile, radiouri, mașini de gătit, aspiratoare, refrigeratoare etc.);
- prin produse de calitate la prețuri promoționale și accesibile (de cele mai multe ori, plătibile pe credit sau în rate);
- prin declanșarea unor acțiuni de formare, în conștiința oamenilor, a *culturii consumeriste*, susținute de o publicitate agresivă, realizată prin intermediul radioului, filmului, presei, pliantelor, reclamelor luminoase.

Această presiune puternică a reclamelor comerciale din anii '20 a fost numită, în istoria economiei americane, *anii spălării creierului*, iar esența acestei activități publicitare era exprimată prin cuvintele:

"Nu lăsa pe mâine ceea ce poți consuma azi"

Publicitatea comercială, cu o îndelungată istorie încă din antichitate, devine în anii '20, o activitate comercială, o afacere profitabilă, în care se investeau uriașe sume de bani pentru înființarea de agenții de promovare a imaginii și angajarea numai pe

teritoriul S.U.A., a peste 600.000 de persoane. De atunci, economia de piață modernă a fost definitiv influențată de activitățile publicitare. Fenomenul a fost însoțit și susținut de o serie de procese care au marcat, definitiv și ireversibil, istoria pieței. Ne referim, îndeosebi, la creșterea numărului de trusturi, concerne, holdinguri și carteluri, care au devenit o prezență activă și dominantă în viața economică națională și internațională. Acestea au dobândit o însemnată putere economică și financiară, au dominat piața, și-au impus propriile politici și strategii economice. Un loc de seamă a fost acordat cercetării științifice, prin înființarea de institute de cercetare și formarea unui corp de specialiști angajați pentru conceperea și realizarea de noi produse. În strânsă legătură cu acestea, s-au perfecționat metodele de organizarea a producției și a muncii, s-au îmbunătățit programele din învățământul economic, prin predarea unor noi metode de contabilitate și gestiune a unităților economice, prin investigarea istoriei afacerilor și a managementului și marketingului. De remarcat apariția în 1923 a primei reviste de management, *American Management Review*, iar în 1929, organizarea primei reuniuni internaționale în acest domeniu, cu tema: controlul bugetar al agenților economici.

6. *Inaugurarea uzuală, în istoria economiei de piață, a reuniunilor și organismelor internaționale în domeniul economic*, cu scopul reglementării problemelor dificile moștenite din trecut sau apărute după prima conflagrație mondială. Inițiativele, în acest sens, pot fi sesizate încă de la Conferința de Pace de la Paris sau cu prilejul constituirii Societății Națiunilor*. Declarativ, marile puteri doreau instituirea unei economii libere, lipsite de bariere vamale, precum și a unui tratament echitabil pentru comerțul tuturor statelor membre ale viitoarei societăți mondiale. S-a pus de asemenea problema sprijinirii regiunilor economice distruse cel mai mult de război. Pârghia principală prin care se puteau relansa economiile naționale și economia mondială era, în concepția arhitecților Societății Națiunilor, creșterea puterii de cumpărare a consumatorilor. Pentru atingerea acestor obiective s-a înființat, în cadrul Societății Națiunilor, alături de alte zece organe subsidiare și tehnice, *Organizația Economică și Financiară*. În realitate, aceste deziderate au rămas la stadiul de intenție, datorită problemelor complexe și contradictorii care au măcinat economiile naționale și relațiile economice internaționale. Problemele economice, strategiile și modelele de dezvoltare au stat, până la Marea Criză din anii 1929-1933, permanent în atenția unor congrese și instituții internaționale, cum au fost Comitetul Internațional de Organizare Științifică a Muncii, Institutul Internațional de Organizare Științifică a Muncii, Biroul Internațional al Muncii, Congresul de Științe Administrative, Conferința Economică Internațională de la Geneva din mai 1927.

Criza economică din anii 1929-1933.

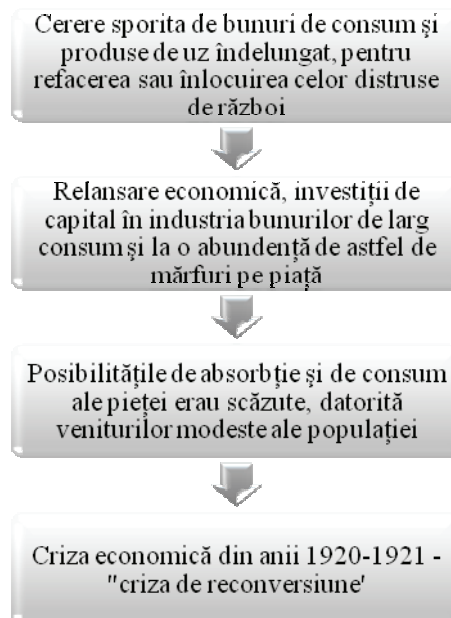
De la Marea Criză la Cel de al Doilea Război Mondial

Epoca interbelică a înregistrat și cea mai puternică criză din istoria economiei de piață. După unii specialiști, ea își are obârșia încă la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, sau a început imediat după Primul Război Mondial. După alții, ea s-a manifestat între anii 1929 și 1938 sau în întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale. În literatura de specialitate, marea depresiune economică, ce și-a făcut apariția mai întâi în S.U.A., iar apoi a răvășit aproape tot globul pământesc, este plasată, cu precădere, între anii 1929 și 1933.

Cauzele și factorii care au generat și întreținut criza din anii 1929-1933 se regăsesc în domeniile:

- producției, comerțului;
- sistemului bancar și bursier;
- politicilor monetare și sociale;
- ale managementului;
- științei economice.

În anii imediat postbelici, piața a reacționat pozitiv:

Din păcate, nu s-a tras nici o concluzie din fenomenele petrecute în anii '20, considerându-se că acestea au fost simple și firești reacții ale pieței, continuându-se dezvoltarea, pe scară largă, a producției de bunuri de larg consum. În Europa, cu tot

revirimentul economic, șansele ca puterea de cumpărare a populației să crească rămâneau diminuate, datorită multiplelor probleme economice moștenite după Primul Război Mondial. În Extremul Orient, Japonia, profitând de slăbiciunile puterilor europene, a alungat, pur și simplu, mărfurile europene de pe această piață.

În S.U.A., după o epocă (între 1921 și 1928) a cererii de masă pentru bunurile de uz îndelungat, populația, beneficiind de creșteri salariale substanțiale, și-a dirijat economiile spre bănci și burse. Jocul de bursă a devenit o activitate cotidiană aproape pentru fiecare american, antrenând în orbita sa milioane de oameni. Perioada imediat următoare s-a caracterizat prin:

- creștere vertiginoasă a tranzacțiilor bursiere;
- credite ieftine și ușor de obținut;
- garantarea acestor credite, precum și a unor proiecte economice cu pachete de acțiuni;
- acordarea de compensații și bonificații către salariați, de către unele societăți, tot cu acțiuni.

Un optimism general, care sfida regulile elementare ale pieței, stăpâna societatea americană, fiind susținut și de președintele Hoover, prin cuvintele: „prosperitatea definitivă <a fost> instalată pe cuprinsul S.U.A.” Bogăția americanilor și a multor societăți comerciale era înmagazinată într-un număr impresionant de acțiuni, care circulau pe piața bursieră. Treptat însă, valoarea acestora a început să scadă, o dată cu diminuarea consumului și restrângerea posibilităților de absorbție a produselor americane de către alte piețe. Se declanșează, inevitabil, acțiunea de vânzare a acțiunilor, astfel că, la 24 octombrie 1929, numită și „joiă neagră”, la bursa newyorkeză se vând 12.894.650 de acțiuni. Cel mai mare crah bursier din istoria economiei de piață lovea din plin economia americană, iar prin sistemul de vase comunicante care o lega de restul lumii, era puternic afectată economia mondială. Se spulbera ideea reglării și autoreglării economiei prin funcționarea liberă și neîngrădită a pieței.

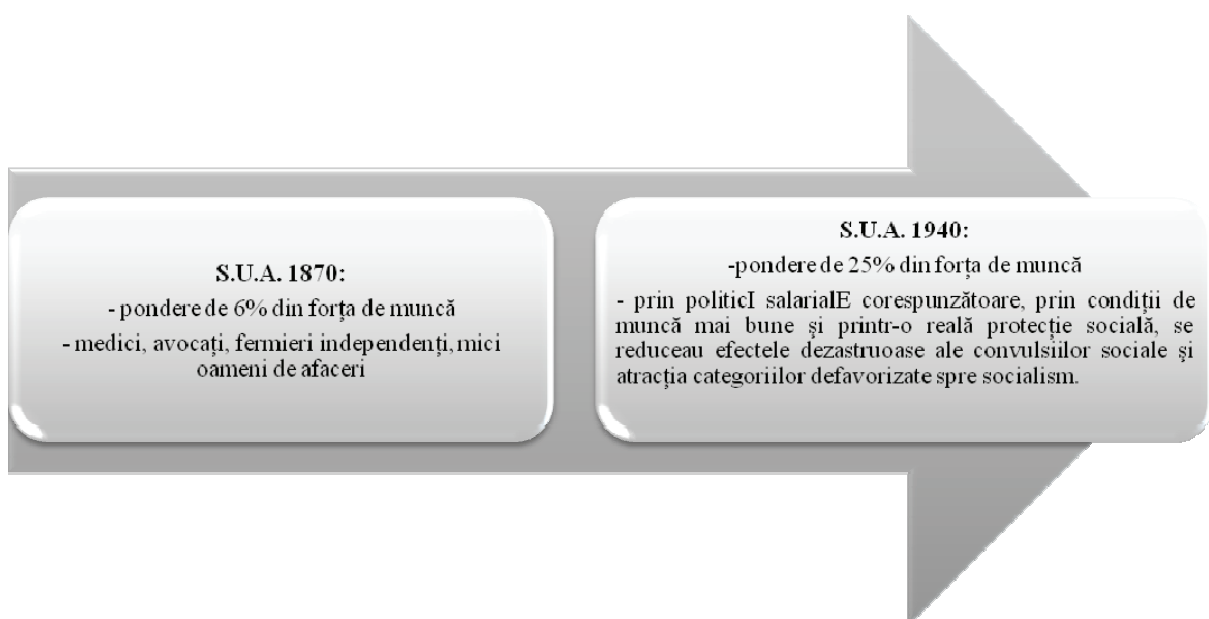
Măsurile luate pentru eliminarea efectelor negative ale crizei, deși au diferit de la o țară la alta, au avut și multe trăsături comune. Ideea centrală a acestor măsuri a fost cea a creșterii rolului statului în economie, adică transpunerea în practică a doctrinei economice a dirijismului, sintetizată, în epocă, de cunoscutul economist John Maynard Keynes. Cea mai serioasă transpunere în practică a concepției keynesiste o întâlnim în S.U.A. prin bine cunoscuta politică a președintelui F.D. Roosevelt: New Deal. Aceasta a inaugurat în istoria economiei de piață o serie de măsuri care au stat, de atunci, ca model pentru rezolvarea marilor probleme ale crizelor economice. În esență, s-a vizat:

- a) refacerea sistemului bancar, prin suspendarea activității băncilor care nu puteau să reînceapă o activitate financiară normală;
- b) deprecierea monetară, cu scopul stimulării exporturilor;
- c) relansarea activităților industriale printr-un program coerent, la nivel național, care stabilea volumul producției, nivelul prețurilor, salariile angajaților, condițiile de muncă;
- d) încheierea unui pact social, sub patronajul statului, între patronat și sindicate, prin elaborarea unui „cod de conduită” pentru ambele părți;
- e) măsuri de subvenționare a agriculturii și de stimulare a activității din această ramură;
- f) inițierea unor ample lucrări publice, finanțate de către stat, prin construirea de autostrăzi, aeroporturi, canale, amenajări funciare etc.

Politica economică promovată de administrația Roosevelt a salvat economia americană și a acordat o nouă șansă economiei de piață. Asistăm la o redistribuire a veniturilor și bogăției, mult mai echitabilă, datorită:

- unui ingenios sistem de impozite, inițiat pentru eliminarea efectelor crizei economice, iar mai apoi pentru susținerea efortului militar din Cel de al Doilea Război Mondial;
- unei salarizări corespunzătoare;
- unei puternice rețele de asigurări sociale.

Rezultatul a fost expansiunea clasei mijlocii, în rândul căreia începe să pătrundă muncitorul industrial, funcționarul, micul comerciant, patronul de prăvălii, fermierul.

După al Doilea Război Mondial, această atitudine a devenit o constantă în lupta cu sistemul economic și politic comunist. În Europa Occidentală, fenomenul formării clasei de mijloc a avut loc între 1950 și 1970, etapă în care s-au modificat radical, în comparație cu perioadele anterioare, condițiile de muncă și standardele de viață ale oamenilor din acest spațiu geografic. Clasa de mijloc, care nu deține nici puterea politică, nici pe cea economică, este consumatoare, în proporție de masă, a produselor și avantajelor emenate de economia de piață. Fiind un rezultat al acestei economii, clasa de mijloc este principalul său pilon social de sprijin.

Între cele două războaie mondiale s-a inaugurat, în istoria omenirii, politica regimurilor totalitare: comunist sau bolșevic în U.R.S.S., fascist în Italia, nazist în Germania și militarist în Japonia, regimuri care au intervenit masiv, uneori agresiv, în viața economică, au distorsionat relațiile și realitățile pieței. Politica acestor state a fost canalizată, prioritar, spre subordonarea economiei în scopuri militare. Atitudinea îngăduitoare a democrațiilor occidentale, lipsa lor de fermitate și compromisurile făcute, mai ales regimului nazist, au condus la inflamarea, din nou, a stării de război. Rezultatul: Al Doilea Război Mondial.

Al Doilea Război Mondial și consecințele sale economice

La 1 septembrie 1939, Germania hitleristă a atacat Polonia. Sistemul de alianțe europene, care proteja această țară, a obligat marile puteri să declare război Germaniei. Se declanșează astfel Cel de al Doilea Război Mondial, care a durat în Europa până la 8-9 mai 1945, iar în Asia până la 2 septembrie 1945, și care a antrenat în orbita sa 61 de state, cu o populație de aproximativ 1,7 miliarde de locuitori, iar operațiunile militare s-au desfășurat pe teritoriile a 40 de state. Pentru prima dată în istoria omenirii, asistăm la cel mai pustiitor război, cu consecințe incalculabile asupra vieții sociale, economice, politice și militare. Cifrele care încearcă să surprindă aceste fenomene, deși contradictorii de la o sursă la alta, deși incomplete și uneori părtinitoare, arată, fără putință de tăgadă, marea tragedie prin care a trecut omenirea la mijlocul secolului al XX-lea datorită izbucnirii și desfășurării celei mai mari conflagrații din istorie.

Date statistice
110 milioane de oameni mobilizați
40 – 50 milioane de oameni decedați (militari și civili)
1.100 miliarde de dolari – cheltuieli de război
2.000 miliarde de dolari – pagube de război

Pentru a face față nevoilor mereu crescânde de lichidități, țările beligerante au recurs la creșterea substanțială a impozitelor:

- în Europa, impozitul pe venit a crescut de la 20% la 40%
- s-au inventat noi forme și motive de impunere fiscală: „taxele pentru căsătorii” în Italia, „taxele pentru consum” în Germania și „impozitul pentru victorie” în S.U.A.

Inflația, deprecierea monetară, datoria publică și creșterea prețurilor sunt realități care se instalează și devin cronice în economiile țărilor beligerante și nu numai. Cifrele sunt semnificative și în acest sens:

Date statistice	S.U.A.	Marea Britanie	Franța
Creșterea prețurilor (1941 - 1944)	30 – 40%	100 – 132%	62% la prețurile en gros 165% la cele en detail
Creșterea datoriei publice (1939 - 1945)	De la 46 miliarde dolari la 264 miliarde dolari	De la 7.300.000 de lire sterline la 22.500.000 de lire sterline	De la 446 miliarde franci la 1.756 miliarde franci

Războiul a dezorganizat profund sistemul economic și financiar interbelic și a impus în peisajul social, economic și politico-militar postbelic o nouă ordine internațională. Marile țări industrializate, care au susținut din punct de vedere tehnico-militar efortul de război, și-au păstrat puterea și hegemonia. Comenzile de război au contribuit la activizarea unor ramuri și sectoare economice aflate în criză încă din 1929. Per ansamblu, potențialul industrial al anului 1945 îl depășește pe cel al anului 1939. Țările mai puțin dezvoltate au avut, pe de-o parte, șansa de-a se afirma în viața economică internațională prin creșterea exporturilor de materii prime în țările industrializate, iar pe de altă parte au fost și mai mult dependente față de acestea. Unele țări slab dezvoltate au putut acumula devize forte și să inițieze un proces, timid și modest, de industrializare. Din păcate, marea majoritate a țărilor subdezvoltate au rămas într-o situație precară, asemănătoare cu cea din perioada interbelică.

Cel de al Doilea Război Mondial a accentuat diferențele dintre Europa și S.U.A. Continentul european se confrunta cu situații dramatice, care se concentrau în jurul unor mari probleme:

- reconstrucția economică;
- restabilirea echilibrelor financiar-monetare;
- surmontarea exploziilor sociale.

În acest timp, S.U.A. își întăreau pozițiile în economia internațională, prin omni-prezența capitalului nord-american și a atotputernicului dolar pe piețele financiare ale lumii. Această poziție era asigurată de importantele resurse financiare acumulate în timpul războiului, care se ridicau la două treimi din stocul monetar mondial,

precum și de forța economiei americane. În consecință, S.U.A. sunt singurele care pot și acționează pentru redresarea economică și financiară a omenirii. Desigur că această preocupare apare și din dorința de contracarare a fostului aliat, U.R.S.S., care, bucurându-se de prevederile înțelegerilor internaționale, ocupă și-și impune propriul sistem economic, social și politic într-o parte însemnată a lumii. Deși se bucură de aportul economic al țărilor-satelit, pe care le supune unui amplu proces de exploatare, U.R.S.S. deține împreună cu aceste țări doar 3, 6% din exporturile mondiale.

Un fenomen care a marcat istoria primilor ani postbelici a fost cel al reconstrucției economice și al revenirii la economia de pace. Acesta s-a desfășurat diferit, de la o țară la alta, de la un domeniu de activitate la altul. În tabăra învingătorilor, S.U.A. au reușit această reconversie și relansare economică între anii 1946 și 1949. U.R.S.S., beneficiind și de sumele primite ca despăgubiri de război, de rechizițiile forțate și de spolierea țărilor aflate în zona sa de interes, a reușit să-și reconstruiască economia între anii 1946 și 1950. Țările vest-europene beneficiare ale celebrului plan Marshall au încheiat acest proces în anul 1950.

Organizarea economică și politică postbelică.

Instituții economice internaționale.

Repere economice ale războiului rece

Principalele fenomene care au marcat viața politică și economică internațională, în anii care au urmat celui de Al Doilea Război Mondial, au fost:

- instaurarea în 14 țări din Europa, Asia și America Centrală a regimurilor totalitar-comuniste și a economiei etatist-planificate;
- divizarea lumii între S.U.A. și U.R.S.S. și formarea blocurilor politice, militare și economice opuse;
- inaugurarea și desfășurarea *războiului rece* prin confruntările ideologice, politice și economice dintre lumea capitalistă și cea comunistă;
- preocuparea celor două mari puteri de extindere a sferei lor de influență, dar și de păstrare a echilibrelor internaționale prin evitarea unor confruntări directe și menținerea dialogului direct sau în cadrul instituțiilor internaționale;
- desfășurarea din inițiativa și sub influența celor două superputeri a mai multor conflicte și războaie local-zonale;
- destrămarea imperiilor coloniale și apariția unor noi state, independente, pe harta lumii

Au fost create, prin efortul reunit al popoarelor, mai multe organizații și instituții internaționale, cu rol în:

- prevenirea unei noi conflagrații mondiale;
- menținerea păcii și securității;
- păstrarea configurației politice, militare și economice postbelice.

Ideea înființării unei organizații, care să asigure securitatea colectivă, în locul Societății Națiunilor, a apărut încă în timpul războiului. După război, în urma Conferinței de la San Francisco (25 aprilie - 26 iunie 1945), la care au luat parte delegați din 51 de state, s-a adoptat Carta Națiunilor Unite, intrată în vigoare la 24 octombrie 1945 (numită de atunci "ziua Națiunilor Unite"). Prin acest act se consfințea înființarea Organizației Națiunilor Unite, instituție interguvernamentală cu vocație universală având ca obiective principale:

Potrivit Cartei Națiunilor Unite, organele principale ale O.N.U. sunt:

1. *Adunarea Generală*, constituită din delegații tuturor statelor membre;
2. *Consiliul de Securitate*, format din 15 membri, dintre care 5 permanenți cu drept de veto (S.U.A., U.R.S.S.-Rusia, Marea Britanie, Franța, China) și 10 aleși pentru 2 ani de Adunarea Generală;
3. *Secretariatul*, organ executiv avându-l în frunte pe secretarul general, numit pentru o perioadă de 5 ani de Consiliul de Securitate, la propunerea Adunării Generale;
4. *Consiliul Economic și Social*, format din 54 de state membre și operând prin intermediul a 6 comisii funcționale și 4 regionale, având rolul de implementare a obiectivelor economice și sociale ale O.N.U. și ale instituțiilor sale specializate în aceste domenii;

5. *Curtea Internațională de Justiție*, compusă din 15 judecători aleși pe o perioadă de 9 ani și având rolul de reglementare a controverselor dintre state.

Încă de la constituire, Organizației Mondiale i-au fost stabilite obiective și în domeniul economic. Pentru îndeplinirea acestor obiective au fost inițiate, de-a lungul timpului, numeroase reuniuni și conferințe internaționale, au fost elaborate programe speciale și au fost înființate mai multe instituții economice internaționale:

- *Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare (UNCTAD);*
- *Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD);*
- *Fondul Monetar Internațional (FMI);*
- *Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare (BIRD) sau Banca Mondială;*
- *Societatea Financiară Internațională (SFI);*
- *Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT), transformat în Organizația Mondială a Comerțului (OMC);*
- *Organizația Națiunilor Unite pentru Alimentație și Agricultură (FAO);*
- *Asociația Internațională pentru Dezvoltare (AID) și altele.*

Între anii 1945-1991 omenirea a fost marcată și de perioada *războiului rece*. Adversitatea dintre marile puteri sau dintre cele două blocuri, comunist și capitalist, nu a degenerat niciodată, după Al Doilea Război Mondial, într-o confruntare militară, directă și generalizată. Această opoziție s-a manifestat în ceea ce s-a numit *războiul rece**, care a presupus:

declanșarea și existența unei stări conflictuale și a unei competiții în plan ideologic, politic, diplomatic și economic între S.U.A. și U.R.S.S., între cele două blocuri militare, cu scopul obținerii supremației mondiale și extinderii sistemelor social-economice și politice aflate sub influența și controlul uneia sau altei dintre cele două mari puteri.

Mai concret a fost lupta între lumea comunistă, adeptă al cetralismului economic și al totalitarismului și lumea liberal-democratică occidentală, adeptă al economiei de piață și al statului de drept. *Războiul rece* a parcurs mai multe etape:

1. *Etapa 1945-1953* numită și etapa "primului război rece", când s-au pus bazele lumii bipolare și a început competiția globală între cele două superputeri: S.U.A și U.R.S.S. Din punct de vedere economic asistăm la:

- reconstrucția economică a țărilor europene;
- la inițierea planului Marshall;
- demararea proceselor integratoare vest-europene;
- la prosperitatea economică a S.U.A.

În același timp în țările comuniste se transpun în practic principiile economiei centralizate prin:

- naționalizării masive;
- colectivizarea forțată a agriculturii;
- intervenția statului în economiei;
- elaborarea planurilor anuale și cincinale.

Colaborarea economică internațională se restrânge și funcționează, din ianuarie 1949, în cadru Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.). Au loc și primele conflicte militare indirecte, care contribuie la epuizarea stocurilor militare din perioada celui de Al Doilea Război Mondial, precum și la mobilizarea unor importante resurse economice, financiare și umane: blocada asupra Berlinului (24 iunie 1948-12 mai 1949), împărțirea Germaniei (1949), războiul din Coreea (1950-1953).

2. *Etapa 1953-1962* numită și "stăvilirea", s-a caracterizat printr-o relativă destindere și echilibru între cele două blocuri. Cursa înarmărilor și inaugurarea competiției spațiale absoarbe importante resurse financiare. Atât în Est cât și în Vest, se mențin

traseele economice specifice și se încearcă atragerea în sfera de influență economică și politică a țărilor din Lumea a Treia, după prăbușirea marilor, sub influența celor două mari puteri, a imperii coloniale.

3. *Etapă 1962-1979* numită și etapă "destinderii" se caracterizează prin preocuparea de cooperare dintre cele două superputeri în vederea reducerii riscului confruntării directe și menținerii echilibrilor militare și politice. Din punct de vedere economic, în țările vestice realizările sunt evidente, ajungându-se la apogeul celor 30 de ani glorioși, în timp ce în țările comuniste au loc importante acumulări care le obligă să se orieteze spre piețele externe. Criza economică mondială, care debutează între anii 1973-1975, cirza resurselor energetice, conduc însă la menținerea stări de neîncredere, și de-o parte și de alta, și la preocupării de reformă și încercări de modernizare a sistemelor social-economice.

4. *Etapă 1979-1991* cunoscută și sub denumirea de *al doilea război rece* s-a caracterizat prin accelerarea cursei înarmărilor și tensionarea relațiilor internaționale. Competiția în domeniul înarmării, are efecte dezastruoase asupra economiei URSS, și dovedește neputința economiilor centralizat-comuniste, de-a susține astfel de programe, în timp ce economia S.U.A. și a principalilor săi aliați se relansează prin uriașele comenzi în domeniul militar, prin consolidarea complexelor militar-industriale și a grupurilor financiar-bancare. Sistemul comunist, neperformant și neadaptat la cerințele unei economii competitive se dezintegrează, în anii 1989-1990, iar în 1991 Uniunea Sovietică se prăbușește și se destramă în mai multe republici independente. În fostele țări comuniste demarează procesele complexe de tranziție spre economia de piață și reistaurarea sistemelor politice democratice.

Planul Marshall și începuturile colaborării economice vest-europene interstatale

La sfârșitul celei de a doua conflagrații mondiale, statele vest-europene sunt într-o situație economică dificilă. Din lipsă de lichidități, ele sunt nevoite să-și suspende comenzile către S.U.A. și renunță la acordarea de ajutoare pentru guvernele grec și turc în lupta acestora cu comuniștii. Se profilează astfel expansiunea comunismului și spre Occident. În aceste condiții, din inițiativa președintelui american Truman, este acordat, în martie 1947, un ajutor de 400 de milioane de dolari către Marea Britanie. În aceeași perioadă, însărcinatul cu afaceri al S.U.A. la Moscova, George Kennan, sugera administrației americane adoptarea unei politici ferme în fața expansiunii

comuniste. La 5 iunie 1947, secretarul de stat american, George C. Marshall*, pronunța la Universitatea Harvard un discurs, rămas de atunci celebru, în care susținea necesitatea acordării unui ajutor de urgență statelor europene, cu scopul relansării lor economice și al blocării expansiunii comuniste.

„Necesitățile Europei – sublinia Marshall – pentru viitorii 3-4 ani, de hrană din exterior și alte produse esențiale – în principal din America – sunt cu atât mai mari decât posibilitățile ei de plată curente, încât are nevoie de ajutor suplimentar substanțial sau să sufere o deteriorare economică, socială și politică foarte gravă. Nu ar fi corespunzător, nici eficient pentru guvernul nostru să întocmească unilateral un program destinat să pună Europa din nou pe picioare din punct de vedere economic. Aceasta este treaba europenilor. Cred că inițiativa trebuie să vină din Europa. Rolul țării noastre va consta în acordarea de ajutor prietenesc, în elaborarea unui program european și sprijinirea ulterioară a unui asemenea program, cât timp va fi practic necesar. Programul trebuie să fie comun și acceptat de un număr din națiunile europene, dacă nu de toate.”

Plecându-se de la aceste considerente, ajutorul american pentru Europa a fost oferit tuturor statelor europene, inclusiv celor socialiste. El era condiționat însă de:

- a) eliminarea comuniștilor din guverne;
- b) organizarea de alegeri libere;
- c) asigurarea unei vieți și activități democratice;
- d) existența economiei de piață libere.

Este lesne de înțeles că propunerea americană a fost respinsă de țările care făceau parte din blocul comunist. Ministrul de externe al Uniunii Sovietice, Molotov, motivează această acțiune prin atingerea adusă suveranității statelor est-europene. Țările vest-europene au acceptat „cu cea mai mare satisfacție propunerea americană”. Cu prilejul unei conferințe care a avut loc la Paris, între 12 și 15 iulie 1947, miniștrii de externe ai principalelor țări vest-europene propun înființarea unei organizații paneuropene, care să gestioneze ajutoarele americane. Astfel ia ființă, la 16 aprilie 1948, Organizația Europeană pentru Cooperare Economică. Se deschide în acest mod calea cooperării economice interstatale vest-europene.

Planul de ajutorare american pentru Europa s-a concretizat în: ajutor alimentar, ajutor financiar, ajutor material și ajutor managerial. Sumele în bani s-au ridicat la 12, 8 miliarde de dolari și au fost repartizate astfel:

24, 9% – Marea Britanie
21, 2% – Franța
11, 8% – Italia
10, 8% – Germania Federală
7, 7% – Olanda
5, 5 % – Grecia
5, 3% – Austria
4, 4% – Belgia

Acest ajutor substanțial a contribuit la relansarea economică a Europei și la accelerarea proceselor de colaborare și integrare economică și instituțională.

Treizeci de ani glorioși de economie de piață: 1945-1973

Procesele de reconstrucție, relansare economică și integrare vest-europeană s-au desfășurat sub semnul mersului ascendent, al dezvoltării rapide și echilibrate a economiei de piață între anii 1945 și 1973. Perioada a fost numită de economistul Jean Fourastié: „cei treizeci de ani glorioși” și s-a caracterizat în principal prin următoarele:

1. Creștere demografică semnificativă, ce a asigurat dinamism în planul forței de muncă active și o stimulare a consumului;
2. Masive investiții în activitățile productive, în cele de cercetare, proiectare și management;
3. Intervenția masivă a statelor în economie, prin dezvoltarea unui important sector public, prin susținerea programelor energetice, de transport, de apărare și securitate națională;
4. Impunerea petrolului și a noilor tehnologii în activitățile economice: progresele înregistrate în extragerea, prelucrarea, distribuția și consumul hidrocarburilor au oferit oamenilor o sursă de energie ieftină, ușor de procurat, de stocat și transportat; în 1974 petrolul reprezenta aproape 40% din energia consumată la nivel mondial.
5. Explozia progreselor științifice și tehnice, datorită preocupărilor pentru înarmare ale marilor puteri; multe din aceste realizări de vârf sunt apoi trimise, pentru recuperarea sumelor și realizarea profiturilor, spre piața bunurilor și serviciilor, spre publicul larg;

6. Accelerarea concentrării industriale și financiare, care au condus la apariția marilor giganți economici ce domină piețele naționale și internaționale: General Motors, Ford, Chrysler, Honda, Toyota, Concorde etc.;
7. Demararea proceselor economice integratoare prin începuturile colaborării economice europene.
8. Dezvoltarea comerțului internațional și începutul unificării pieței mondiale.

Economia de piață între recesiune, dezvoltare încetinită, avânt și criză: 1973-2014

La începutul anilor '70 criza economiei de piață capitaliste începe să se facă simțită în marea majoritate a țărilor dezvoltate. Prin legăturile și interconectările economice ea atinge, treptat, toate țările lumii. Specialiștii în istorie economică și economie au considerat criza ca un rezultat al *șocurilor asupra ofertei*. **Acestea reprezintă o schimbare spontană a condițiilor de cost sau productivitate, ceea ce conduce la deplasarea semnificativă a curbei ofertei agregate.** O astfel de situație s-a manifestat în 1973, considerat și "anul celor șapte nenorociri", datorită următoarelor fenomene:

- a) criza din agricultura mondială;
- b) modificarea curenților oceanici;
- c) speculații de amploare pe principalele piețe de mărfuri;
- d) instabilitatea piețelor valutare;
- e) creșterea de patru ori a prețului mondial al petrolului.

Semnalul este dat de criza petrolului din toamna anului 1973. Războiul arabo-israelian din octombrie 1973 a determinat țările arabe să reducă producția de petrol cu 5% pe lună, iar apoi să crească de patru ori prețul petrolului față de vara anului 1973. În 1979, în urma revoluției islamice din Iran, s-a produs al doilea șoc petrolier, care a dus la triplarea prețului barilului de petrol.

Creșterea prețurilor la materiile prime și alimente, și mai ales la combustibili ca urmare a celor două șocuri petroliere au contribuit la perturbarea economiei mondiale. Criza care s-a declanșat atunci avea însă cauze mult mai profunde, detectate de specialiști în acumulările masive de mărfuri, în imobilizarea capitalurilor, în polarizările din societate, în cursa înarmărilor, în instabilitățile de pe piețele naționale și internaționale, în disputele dintre lumea capitalistă și cea comunistă, dintre țările

din lumea a treia etc. De aceea, țările capitaliste dezvoltate intră după 1974 într-o perioadă de *stagflație*, caracterizată printr-o scădere bruscă a producției industriale și creșterea spectaculoasă a inflației, ceea ce a condus la falimentul multor întreprinderi, îndeosebi mici și mijlocii, expuse mai mult la șocurile pieței, și la creșterea alarmantă a șomajului. Criza afectează preponderent țările capitaliste dezvoltate, dar după 1976 ea se răsfrânge și asupra economiilor țărilor comuniste. Creșterile economice se reduc la ritmuri lente, de la 5% în anii '60 la 2, 5% între 1973 și 1987. Cu toate acestea, datorită acumulărilor și experiențelor dobândite în lupta cu recesiunea și crizele economice, guvernele din țările dezvoltate reușesc, prin măsuri intervenționiste și politici de stabilizare macroeconomică, să tempereze efectele neplăcute ale acestei perioade. Puterea de cumpărare a populației se menține, încă, în limite relativ normale, iar fenomenul inflaționist este treptat stăpânit după 1982.

Recesiunea a ridicat însă numeroase semne de întrebare în fața specialiștilor și guvernelor din întreaga lume. În marea majoritate a cazurilor s-a optat pentru o politică economică menită să conducă la sporirea consumului și a puterii de cumpărare a populației. Guvernele încearcă, prin măsuri fiscale și monetare, să restabilească echilibrele economice, iar prin mari comenzi de stat, îndeosebi în domeniul militar, și prin inițierea unor lucrări de interes public și social, să resoarbă șomajul și să crească interesul consumatorilor pentru mărfuri și servicii. Acestea sunt urmate de:

- măsuri de rigoare bugetară;
- restrângerea cheltuielilor inutile;
- deznaționalizarea unor întreprinderi (în Marea Britanie și Franța);
- reducerea impozitelor directe.

Se amplifică preocupările pentru o mai mare cooperare economică internațională, atât prin relațiile bilaterale, cât și în cadrul unor organisme internaționale și blocuri economice regionale. Se extind și se consolidează structurilor și instituțiilor comunitare europene, ajugându-se la arhitectura acutală a Uniunii Europene. Sunt semnate acorduri care contribuie la formarea uriașelor piețe continental-zonale:

- NAFTA (Acordul de Liber Schimb Nord-American), între S.U.A., Canada și Mexic;
- MERCOSUR (Piață Comună a Americii de Sud);
- APEC (Cooperarea Economică Asia-Pacific) și altele.

Acordurile regionale au crescut, astfel, ca număr și importanță, fiind înregistrate, la finalul secolului XX, 14 în Africa, 24 pe cele două continente americane, 7 în Asia, 5 în Orientul Mijlociu, 17 în Europa. Se evolează astfel către economia de piață

multipolară, dar și spre una tot mai globală. Căderea regimurilor comuniste din centrul și estul Europei și preocupările de revenire a țărilor din această zona la economia de piață capitalistă au contribuit la accelerarea acestor procese.

Sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului următor se caracterizează printr-o susținută activitate economică datorită noile relități politice și economice, datorită implicațiilor profunde ale revoluției științifico-tehnice și politilor economice neolibérale au condus la cea mai susținută creștere economică din istoria umanității. După Al Doilea Război Mondial, producția economică mondială a cunoscut o creștere de la 3, 8 mii de miliarde de dolari, în 1950, la 18, 9 mii de miliarde în 1992, adică de aproape cinci ori. Aceasta presupune, după unii specialiști, că în fiecare din ultimele patru decenii, omenirea a adăugat la totalul producției mondiale mai mult decât a făcut-o din momentul antropogenezei și până astăzi. Peste un miliard de oameni au scăpat de spectrul sărăciei și se bucură de o abundență nebănuită. Ei sunt beneficiarii economiei moderne de piață și ai produselor realizate de aceasta: apartamente, autostrăzi, aeroporturi, linii aeriene, mari centre comerciale, computere, faxuri, cuptoare cu microunde, televizoare, aparate foto, camere de luat vederi, medicamente, anticoncepționale, organe artificiale, îngrășăminte chimice, pesticide etc. Din păcate, omenirea nu a reușit să rezolve uriașele probleme cu care se confruntă astăzi:

- subdezvoltarea și inaniția;
- lipsa de asistență medicală;
- poluarea și deprecierea mediului;
- discriminarea rasială și familială;
- abuzurile fizice, psihice și sexuale;
- creșterea numărului de imigranți și de refugiați etc.

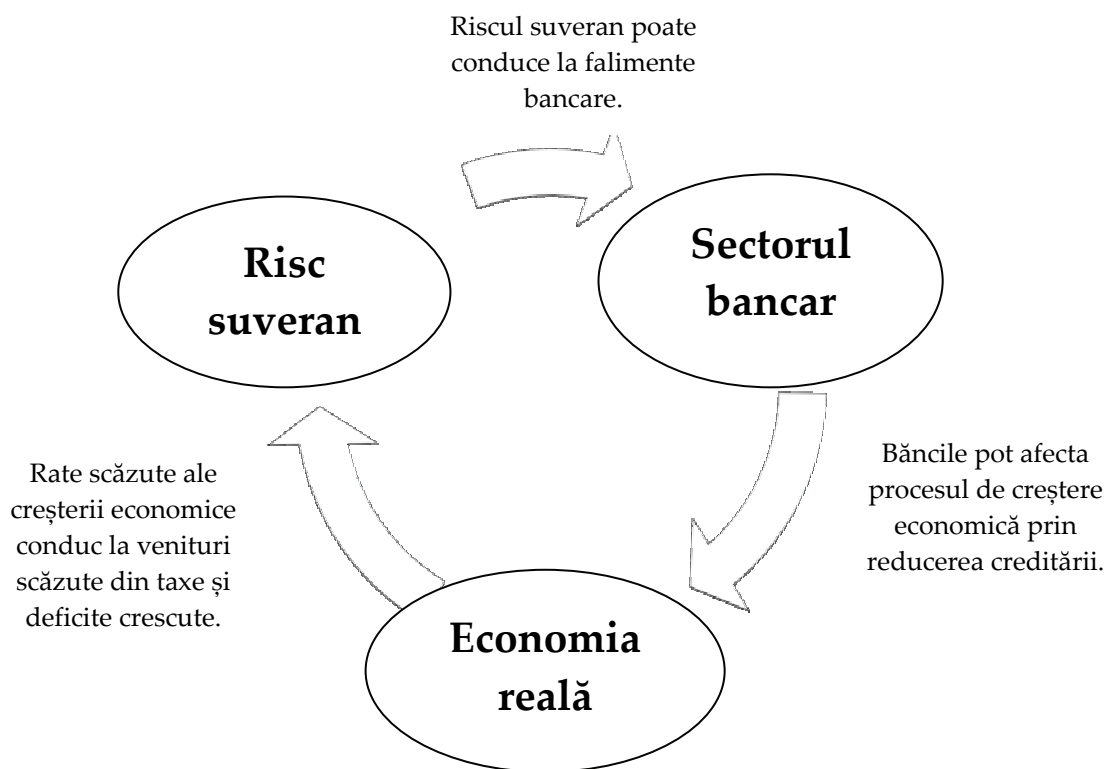
Economia modernă de piață a creat astfel o lume divizată. Pe de-o parte, cei care se bucură de toate binefacerile civilizației moderne (civilizație creată ca răspuns la provocările pieței), iar pe de altă parte cei care se zbat într-o sărăcie dehumanizantă și rușinoasă pentru sfârșitul și începutul de mileniu. Mai mult la finele anului 2008 în economiile multor țări se fac simțite semnele incapacităților de plată și ale insuficienței lichidităților financiare care conduc la criza economică actuală. Aceasta s-a manifestat în Statele Unite și s-a propagat repede pe teritoriul întregului mapamond, antrenând statele într-o recesiune globală, în perioada 2008-2012, fiind cea mai severă recesiune de după cel de-al Doilea Război Mondial.

În continuare vom prezenta perioadele de recesiune prin care au trecut o serie de state, calculate trimestrial:

Țară	Perioadă de recesiune (măsurată la trimestru, în funcție de PIB real ajustat)
Statele Unite	T3, 2008 - T2, 2009 (12 luni)
Regatul Unit	T2, 2008 - T3, 2009 (18 luni) T4, 2011 – T2, 2012 (9 luni)
Franța	T2, 2008 – T2, 2009 (15 luni) T4, 2012 – T1, 2013 (6 luni)
China	Nu a înregistrat recesiune
Japonia	T2, 2008 – T1, 2009 (12 luni) T4, 2010 – T2, 2011 (9 luni) T2, 2012 – T3, 2012 (6 luni)
Germania	T2, 2008 – T1, 2009 (12 luni)
Zona Euro	T2, 2008 – T2, 2009 (15 luni) T4, 2011 – T1, 2013 (18 luni)
Uniunea Europeană (cele 28 state)	T2, 2008 – T2, 2009 (15 luni) T4, 2011 – T2, 2012 (9 luni) T4, 2012 – T1, 2013 (6 luni)
Grecia	T3, 2008 – T2, 2014 (63 luni)
Polonia	Nu a înregistrat recesiune
România	T4, 2008 – T2, 2009 (9 luni) T4, 2009 – T1, 2010 (6 luni) T4, 2011 - T1, 2012 (6 luni)

Multe studii de specialitate consideră că recenta criză financiară a reprezentat rezultatul interconexiunii mai multor factori: criza datoriei suverane, a sectorului bancar și a economiei reale (Shambaugh, C., 2012). Ne raliem acestei opinii, precizând că interconexiunea mai multor crize nu indică o noțiune nouă, ci un concept intens dezbătut atât la nivel teoretic dar și empiric (Bodea, G., Mihuț, I., 2013). Spre exemplificare, economiile Asiei sau ale Americii Latine au experimentat efectele unor crize interconectate între sistemul bancar și cel al balanței de plăți. Economia Uniunii Europene și în special a zonei euro prezintă însă unele caracteristici aparte. În lipsa unor mecanisme de ajustare a ratei de schimb (pentru țările care au adoptat moneda euro) crizelor din mediul bancar și cel al balanței de plăți li s-a alăturat interconexiunea crizelor din mediul bancar și cel al riscului suveran.

Interconexiuni între principalele tipuri de crize

Sursa: Noeth, B., Sengupta R., "Global European banks and the financial crisis"
Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 94(6), pg. 458, 2012

Marea recesiune" așa cum a fost denumită de către specialiști în repetate rânduri recenta criză financiară, declanșată în Statele Unite la mijlocul anului 2007 a afectat în scurt timp și economiile statelor membre ale UE, evidențiind o serie de inadvertențe de natură economică, monetară, fiscală cu care acestea s-au confruntat de mult timp și asupra cărora însă nu s-au întreprins măsurile necesare. Criza financiară a lansat o serie de provocări atât pe palierul integrării economice cât și pe cel corespunzător structurii internaționale. Aceste două segmente au fost supuse unor presiuni enorme fiind nevoite a-și demonstra abilitățile în generarea unor feed-back-uri rapide concretizate într-un set de acțiuni cu caracter precis și mai presus de toate adaptat contextului actual. Întreaga construcție a Uniunii Europene a fost supusă poate unuia dintre cele mai importante teste de sustenabilitate din istorie (Kattel, R. 2010).

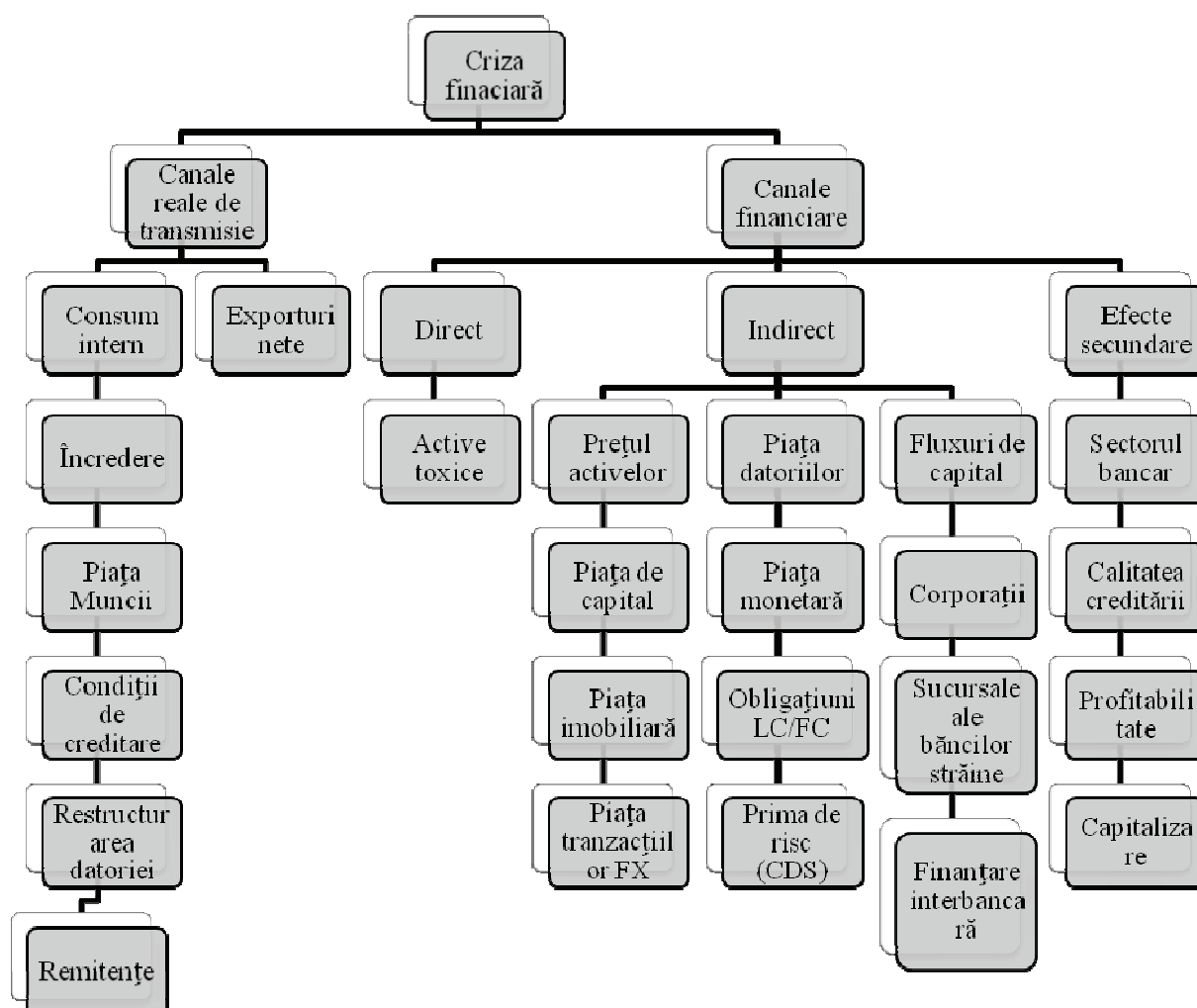
Economiile țărilor din Europa Centrală și de Est au înregistrat ca urmare a recente crize financiare unul dintre cele mai importante dezechilibre economice comparabile la nivel global. În ceea ce privește răspunsurile economiilor individuale din cadrul UE la provocările recente crize financiare, în special din grupul noilor state

membre, acestea pot fi caracterizate pe scurt ca fiind haotice. Această afirmație se bazează pe faptul că au existat o serie de factori a căror interacțiune a determinat o coordonare inefficientă a principalelor politici, factori dintre care se evidențiază: grade diferite de contagine financiară, expunerea inegală a țărilor la diferite categorii de șocuri sau abilitatea diferențiată de a furniza măsuri eficiente.

Colapsul principalelor instituții financiare din Statele Unite (septembrie 2008) a constituit momentul crucial de transformare a recente crize într-una *de natură globală*, afectând nu doar sistemul financiar, ci și pe cel economic. Situația actuală din cadrul zonei euro a fost puternic influențată de impactul crizei financiare și de criza datoriilor existentă pe piețele europene. Ca o consecință, economiile din cadrul zonei euro (dar nu numai ele) au intrat în faza de recesiune, înregistrând o deterioare semnificativă a poziției fiscale guvernamentale. Toate restricțiile fiscale impuse de autorități nu fac altceva decât să încetinească procesele de revenire din perspectivă economică, lucru valabil atât pentru zone euro, cât și pentru celelalte state membre ale Uniunii Europene. Astfel, măsurile de consolidare a bugetelor naționale, prin promovarea unui comportament preventiv din partea consumatorilor, adâncește și mai mult criza existentă pe piețele economice interne.

Pentru a înțelege mecanismul prin care recenta criză financiară a influențat evoluția principalilor indicatori economici, se impune încă de la început o delimitare a canalelor de transmisie principale angrenate în acest scop. Cu toate că literatura de specialitate furnizează o vastă arie de clasificări privind acest aspect, reprezentativă în acest sens considerăm a fi cea propusă de Gardo și Martin (2010) care ilustrează o schemă extrem de sugestivă privind procesul de transmisie a crizei financiare la nivelul Economiei din Europa Centrală și de Est.

Mecanisme de transmisie ale recente crize financiare asupra statelor CEE

Sursa: Gardo, S., Martin, R., "The impact of the global economic and financial crisis on Central, Eastern and South-Eastern Europe", European Central Bank, Occasional Paper Series, Nr.114, pg.21, 2010.

Există astfel două canale principale prin care efectele crizei financiare sunt propagate la nivelul unei economii respectiv canale reale de transmisie și canale financiare. Deși proporția canalelor de natură financiară este evident una mult mai mare, nu trebuie neglijat nici rolul celor de natură reală, în special a celor privind piața muncii și a condițiilor de creditare care pot afecta stabilitatea economică. Dacă ne referim la categoria canalelor financiare, activele toxice existente la nivelul pieței alăturate boom-ului de pe piața imobiliară au reprezentat factorii declanșatori ai recente crize economico-financiare. De asemenea o supraveghere macroprudențială

eficientă asigură stabilitate financiară (Trenca, I., Balogh, P., 2013). Odată destabilizate aceste mecanisme și a canalelor de întrepătrundere echilibrul macroeconomic general este grav afectat.

La nivelul noilor state membre ale Uniunii Europene recenta criză financiară a determinat o reevaluare a principalelor obiective avute în vedere de către fiecare stat în parte în special cu privire la criteriile de convergență ce trebuie îndeplinite în vederea adoptării monedei comune. Astfel se impunea identificarea unor noi instrumente prin intermediul cărora să se asigure stabilitatea și sustenabilitatea piețelor și în final creșterea economică.

Repere bibliografice:

1. Bodea Gabriela; Mihuț Ioana Sorina, "About feed-back: change in the context of financial crisis management" Managerial Challenges of the Contemporary Society, Vol.5, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, pg. 31-38 ISSN 2069-4229, 2013.
2. Bellon, Bertrand; Guy, Claire; Cartelier, Lysiane; Fagere, Jean-Pierre; Vosin, Colette (coordonné par), *L'État et le Marché*, Paris, 1994.
3. Bessel, Richard, *Muncitorul*, în *Omul secolului XX*, volum coordonat de Ute Frevert și Heinz-Gerhard Haupt, Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iași, Ed. Polirom, 2002, p. 17-36.
4. Carol, Anne; Garrigues, Jean; Ivernel, Martin, *Dicționar de istoria secolului XX*, Traducere Simona Ceașu, Constantin Vlad, București, Ed. All, 2000.
5. Coyle, Diane, *Guvernarea economiei mondiale*, Traducere din limba engleză, Aurelian Ardeleanu, Ed. Antet, 2000.
6. Compagnon, Béatrice; Thévenin, Anne, *O cronologie a secolului XX*. Principalele tendințe și datele cele mai importante, Traducerea din limba franceză: Radu Valter și Rodica-Maria Valter, București, Ed. All, 2000.
7. Gardo, S., Martin, R., "The impact of the global economic and financial crisis on Central, Eastern and South-Eastern Europe", European Central Bank, Occasional Paper Series, Nr.114, 2010.
8. Gazier, Bernard, *La crise de 1929*, Paris, Presses Universitaires de France, 1983.
9. Haupt, Heinz-Gerhard, *Consumatorul*, în *Omul secolului XX*, volum coordonat de Ute Frevert și Heinz-Gerhard Haupt, Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iași, Ed. Polirom, 2002, p. 259-278.
10. Hlihor, Constantin, *Istoria secolului XX*, București, Comunicare.ro, 2002.

11. Hobsbawm, Eric, *O istorie a secolului XX. Era extremelor 1914-1991*, Traducere din limba engleză de Liliana Ionescu, București, Ed. Cartier, 1999.
12. Kattel, R., "*Financial and economic crisis in Eastern Europe*", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 33, nr. 1, 2010.
13. Korten, David C., *Corporațiile conduc lumea*, Traducere din limba engleză: Liliana Caranfil, Ed. Antet, 1997.
14. Krugman, Paul, *Întoarcerea economiei declinului și criza din 2008*, Traducere de Smaranda Nistor, București, Ed. Piblica, 2009.
15. Korten, David C., *Viața după capitalism. Lumea postcorporatistă*, Traducerea Nicolae Năstase, Ed. Antet, 1999.
16. Mihuț, Ioana Sorina, "*Spre convergență economică într-o lume a divergențelor*", Presa Universitară Clujeană, 2014.
17. Mureșan, Maria, *Evoluții economice 1945-1990*, București, Ed. Economică, 1995.
18. Noeth, B., Sengupta R., "*Global European banks and the financial crisis*" Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 94(6), 2012.
19. Nouschi, Marc, *Mic atlas al secolului XX*, Traducere din limba franceză de Mădălin Roșioru, Iași, Ed. Polirom, 2002.
20. Păun, Nicolae, Păun, Adrian-Ciprian, Ciceo Georgiana, *Europa Unită, Europa noastră*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2003.
21. Profiroiu, Alina; Profiroiu, Marius, *Introducere în realitățile europene*, București, Ed. Economică, 1999.
22. Rivoire, Jean, *L'économie mondiale depuis 1945*, Paris, Presses Universitaires de France, 1980.
23. Saizu, I.; Tacu, Al., *Europa economică interbelică*, Iași, Institutul European, 1997.
24. Shambaugh, C., "*The Euro's Three Crises.*" Brookings Papers on Economic Activity, 2012.
25. Trenca Ioan; Balogh, P., "*Macroprudențialitate bancară*", Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2013.
26. * * * *Secolul XX pas cu pas*, Traducere în limba română Irina Ariniei Vasile, Editura Ștefan '94, 2000.
27. * * * *Știința și tehnologia secolului XX. Descoperiri și invenții ale ultimului secol, care ne-au schimbat viața*, Traducător Daniela Carmen But, coordonator carte Raluca Georgescu, Editura Aquila '93.

Întrebări și teme de analiză

1. Prezentați fenomenele și procesele economice specifice sfârșitului sec. XIX și început de sec. XX.
2. Ce puteți spune despre managementul modern?
3. Ce anume a menținut Europa în poziția de lider al vieții economice până la Primul Război Mondial?
4. Care au fost schimbările survenite în economia de piață datorită Primului Război Mondial?
5. Prezentați problemele caracteristice anilor '20, insistând asupra procesului inflaționist, a sistemului monetar internațional, și nu în ultimul rând asupra dezvoltării economice a SUA.
6. Trăsăturile generale ale economiei americane în anii '20.
7. Prezentați debutul și desfășurarea Marii Crize Economice.
8. Care au fost măsurile luate pentru eliminarea efectelor crizei?
9. Care au fost principalele modificări sociale care au urmat crizei?
10. Există asemănări și deosebiri între criza economică din 1929-1933 și cea din zilele noastre.
11. Care au fost consecințele economice ale Celui de al Doilea Război Mondial?
12. Caracterizați noua ordine economică mondială.
13. Ce este războiul rece?
14. Cum anume poate fi interpretat războiul rece?
15. Prezentați etapele războiului rece.
16. Ce știți despre Planul Marshall?
17. Care au fost caracteristicile celor "30 de anii glorioși"?
18. Ce anume declanșează crize puternice în anii '70?
19. Care sunt principalele piețe continental-zonale?
20. Care sunt trăsăturile fundamentale ale economiei contemporane?

Texte esențiale

Bresle

Din confirmarea Ordinului Breslei cojocarilor din Basel de către Episcopul Heinrich, în calitatea sa de conducător al orașului (1226):

Și cine vrea să intre, prin practicarea acestui meșteșug, în comunitatea și frăția lor, să plătească 10 s. [...]. Dar cei care practică acest meșteșug și nu doresc să intre în comunitatea lor [...] nu vor mai avea dreptul de a munci ceea ce vor, nu vor mai avea voie să vândă și să cumpere pe piață și vor fi excluși din orice comunitate. În plus, trebuie știut că această înțelegere vizează nu doar bărbații, ci și femeile care practică acest meșteșug. Amenda de 5 s care va fi plătită de către aceștia, și suma care se plătește la intrarea în comunitate, vor fi folosite în beneficiul breslei pentru a se asigura că la toate sărbătorile, sfeșnicul cu lumânări din biserica din Basel va fi împodobit din abundență.

(citad din Wilhelm Oechsli, *Quellenbuch zur Schweizergeschichte*, Zürich 1918, pag. 39; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, von Hilke Günther-Arndt, Dirk Hoffmann, Norbert Zwöfler, Berlin 1995, pag. 100)

Din Ordinul țesătorilor din Ulm (1346):

1. În primul rând ați stabilit că veți avea mereu un măsurător de pânză, protejat de lege. Anual, acesta va depune un jurământ în fața maiștrilor [...] că va măsura pânza corect atât pentru bogați, cât și pentru săraci, copii, străini și pentru oricine.
2. Veți avea mereu doi bărbați cinstiți [...] care să verifice pânza. Aceștia vor face parte din breaslă și vor jura să verifice pânza în conformitate cu prevederile meșteșugului.
3. Veți avea și 12 jurați care se vor ocupa de meșteșug din toate punctele de vedere și-l vor defășura conform dreptului și obiceiurile acestuia.

Din prevederea despre accesul la breasla țesătorilor din Ulm și despre țeserea bumbacului (1403):

Noi primarii, Consiliul mare și mic al orașului Ulm stabilim următoarele:

1. Din această zi, niciunul dintre cetățenii noștri meșteșugari, care locuiesc în oraș, nu se va mai alătura breslei lor, și ei [țesătorii] nu vor mai primi pe nimeni în breasla lor.
2. Le permitem tuturor copiilor cetățenilor care locuiesc aici de cinci ani, care doresc să învețe meșteșugul de țesător, să facă acest lucru. După terminarea uceniciei, țesătorii pot să le acorde acestor copii dreptul de a se alătura breslei lor [adică să-i primească în breasla lor].
3. În continuare am stabilit și ordonăm următoarele: în cazul în care un străin din altă țară sau din alte orașe, care practică meșteșugul lor, se mută în orașul nostru și pretinde dreptul de cetățenie, din data la care el devine cetățean, timp de cinci ani, acesta nu va avea voie să își practice meșteșugul și ei [țesătorii] nu îl vor primi în breaslă [...].

4. [...] Acest lucru nu este valabil pentru țesătorii care trăiesc în acest oraș și care nu au primit drepturi civile, indiferent cât de mult au locuit în acest oraș și cât de mult au practicat acest meșteșug. Aceștia vor fi acceptați în breaslă doar la cinci ani după obținerea cetățeniei.
5. Niciun meșteșugar nu are dreptul să muncească independent sau să dețină un război de țesut.
6. În continuare am stabilit că țesătorii străini, care nu sunt cetățeni și care lociesc în afara orașului nostru și la o jumătate de milă depărtare de orașul nostru, pot să-și desfășoare meșteșugul și să-și aducă produsele la expoziția noastră. Țesătorii străini vor avea voie să expună doar barchet, material care este țesut din bumbacul verificat și certificat de evaluatorii din Ulm.

(citată din Friedrich Keutgen, *Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte*, Nachdruck Aalen 1965, Nr. 286f.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 101)

„Reformatio Sigismundi“, un plan anonim de reorganizare a breslelor din secolul al 15-lea, cu privire (1476):

Trebuie știut faptul că în orașele bune, adică în orașele imperiale, există bresle care au devenit foarte mari și care au un preț de acces foarte scump. Acestea emit ordonanțe, la fel cum o făceau stările, în multe orașe sau consilii și stabilesc numărul de persoane din fiecare breaslă care să se alăture consiliului. [...] În cazul în care există o breaslă care trebuie sancționată din cauză că meșteșugul pe care-l defășoară, aduce prejudicii orașului – de exemplu măcelari care vând carnea prea scump sau brutari care fac pâinea prea mică, sau croitori care au prețuri prea mari – de bresle care are membri în consiliu, care au depus jurământ față de cetățeni și de oraș și au promis corectitudine și adevăr, și care nu aplică sancțiunile corespunzătoare, sub forma: „Ajută-mă și mai trec cu vederea și eu lucrurile pe care le faci.” – atunci comunitatea este afectată, înșelată. [...] Însă dacă se dorește într-adevăr o îmbunătățire, loialitate, atunci cel mai bun lucru ar fi înlăturarea breslelor și crearea unei comunități care să fie reprezentată de un forum neutru, adică un Consiliu mai puternic. [...]

Există viticultori care mai vând și sare sau materiale; sau croitori care se ocupă și de comerț. [...] Meșteșugurile există pentru ca ele să fie exercitate, pentru ca oamenii să își câștige astfel pâinea de zi cu zi, și nimeni nu are dreptul să se implice în meșteșugul altuia. Prin lege împăratească și prin amendarea cu 40 de mărci trebuie preîntâmpinate astfel de practici prin care cineva să se implice în meșteșugul altuia.

(citată din Gottfried Guggenbühl/ Otto Weiss (Hg.), *Quellen zur allgemeinen Geschichte des Mittelalters*, Zürich 1946, pag. 282f.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 101)

Capitalismul timpuriu

Istoricul Hellmut Diwald (născ. 1929) despre comerciantul francez și finațatorul Jacques Cœur din Bourges (1975):

El [Jacques Cœur] a avut succes cu comerțul oriental, însă nu datorită unor afaceri normale sau a norocului, ci datorită strategiei sale de a evita metropolele comerciale italiene, fapt ce a permis practicarea unui comerț direct, import și export, între Franța și Levante. În plus, a observat diferențele de preț la comercializarea metalelor prețioase în Occident și Orient și astfel se aprovizionează cu argint, pe

care-l schimba cu aur în Levante unde era cu jumătate de preț mai ieftin, apoi se întorcea și vindea aurul din nou pe argint; câștigurile sale erau enorme. Cu timpul a reușit să deschidă în toate orașele importante din estul Mării Mediterane, centre de schimb. Karl VII. l-a ridicat pe Jacques Cœur la rangul de nobil iar în anul 1443 l-a numit membru al Consiliului Regal. Prerogativele funcției sale erau similare cu cele ale unui Ministru de Finanțe; mai târziu a chiar îndeplinit sarcinile unui Ministru de Finanțe. [...]

Nenumăratele sale activități și varietatea acestora au dus la formarea unei adevărate practici profesionale. La fel ca în cazul tuturor celorlalți oameni de afaceri moderni, bogăția sa nu consta din bani lichizi, ci din investiții – aspecte pur capitaliste; pentru că banii care nu se mișcau, nu rula, erau bani sterili, morți [...]. Cea mai renumită și importantă din punct de vedere politic a fost pregătirea materială pentru eliberarea definitivă a Franței din mâinile englezilor: a finanțat cruciada normandă din 1449/50.

(Helmut Diwald, *Propyläen Geschichte Europas*, Bd. 1, Frankfurt/M. U.a. 1975, pag. 217-220; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 102)

Martin Luther (1483-1546) a scris despre utilitatea societăților comerciale în cartea sa „Von Kaufhandel und Wucher“ (Despre comerț și cămătărie) (1524):

În primul rând, comercianții au o regulă comună, conform căreia motto-ul lor financiar pe care se bazează este: îmi dau marfa cât de scump pot. Acesta este pentru ei un drept, prin care zgârcenia lor poată să se extindă fără limite. Cu alte cuvinte: Nu mă interesează de aproapele meu? Eu să-mi iau câștigul, de ce să mă intereseze că le fac rău la zece oameni deodată? Așa puteți vedea că aceste vorbe nerușinate sunt îndreptate nu doar împotriva legii creștine, ci și împotriva legii naturale. Pe astfel de nedreptăți sunt fondate regulile întregului comerț. Comerțul nu poate să însemne altceva decât furtul mărfii altuia [...].

Umanistul Conrad Peutinger (1465-1547), care a fost și cărturarul orașului Augsburg, a scris într-un atestat (1530):

Totată lumea știe următorul lucru: Cu cât afacerile sunt mai mari și mai bănoase, implică mai multă marfă și mai mulți bani (cu excluderea monopolurilor și a afacerilor ilegale), cu atât foloasele pe care le aduc, sunt mai mari. Câștigurile sporite sunt nu doar ale negustorului, care își aduce marfa în Germania [...], ci și ale sfinților împărați, regi, prinți și domni. De aceea, astfel de limitări sunt tolerate cel mai puțin [...].

A treia propunere este fixarea unui preț maxim pentru toate mărfurile negustorilor și stabilirea prețului de vânzare a acestor mărfuri nu peste, ci sub nivelul acestui preț maxim. Această propunere încalcă nu doar drepurile colective, ci este o sentință nepotrivită pentru orice tip de afacere, da, este imposibilă respectarea întocmai a acestei prevederi. Pentru că [...] acest lucru ar însemna imposibilitatea practicării comerțului. Dacă se ordonă implementarea și respectarea acestei prevederi, trebuie negociat mai întâi și în special cu străinii, care trebuie întrebați dacă doresc să-și vândă condimentele și alte mărfuri mereu la un preț fix [...]. Dacă această propunere fățarnică ar fi aplicată, așa cum a fost ea formulată de stări și de către reprezentanții imperiului, consecința ar fi dispariția tuturor afacerilor utile și cinstite ale negustrilor germani.

(citad din Johannes Burkhardt, *Frühe Neuzeit. Grundkurs Geschichte 3*, Königstein 1985, pag. 127f.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 103)

Istoricul Erich Maschke despre schimbarea economică de la sfârșitul secolului al 15-lea (1974):

Domeniul financiar și aspectele legate de creditare au suferit o transformare care a schimbat viața locuitorilor din orașe, la sfârșitul Evului Mediu. Economia s-a schimbat cel mai mult. Astfel s-a înfăptuit o transformare spirituală mai puternică decât orice rezistență. S-a răspândit o gândire capitalistă, care avea scopul de a obține profituri sub formă de bani. Capacitatea de a investi bani în mod profitabil, consta în deținerea de proprietăți imobiliare, în comerț, în sistemul de creditare, în producția industrială și în transport. Proliferarea extraordinară a unor astfel de investiții de capital, chiar și de dimensiuni mici și concentrația mare de capital au reprezentat două fenomene noi, care au dictat viața economică de la sfârșitul Evului Mediu și de mai târziu. Au fost asociate cu o creștere a asumării de riscuri în rândul unor segmente largi de populație. [...]

Societatea capitalistă de atunci a permis participarea tacită a unor persoane care nu erau negustori, nu doar din rândurile nobilimii sau a clasei de mijloc, ci și din clasele inferioare. În Augsburg, la sfârșitul secolului al 15-lea existau slujitoare care contribuiau cu mici cotizații, de 10 guldeni, la societățile comerciale deținute de oameni bogați. [...]

În societatea orientată spre capitalism din orașele Evului Mediu târziu, averea reprezenta un criteriu de apreciere a statului și reputației unei persoane. Însă chiar polarizarea societății, prin care populația săracă, din ce în ce mai mare, era confruntată direct, fără intermediari, cu populația bogată, a dus la modificări ale conștiinței sociale, care nu de puține ori au dus la acțiuni. Încorporată în ordinea credinței creștine, și în ciuda concentrării mari de capital, s-a impus o nouă conștiință, în care situația socială a devenit pregnantă și a putut fi discutată pe larg în mod critic. Dimensiunea schimbării a devenit vizibilă în special în modul în care era privită sărăcia și munca. Dacă timp de secole Caritasul creștin a ajutat fiecare sărac care a cerut un ban, în Evul Mediu târziu a început să se facă diferența între sărăcie îndatorată și neîndatorată.

(Erich Maschke, *Deutsche Städte am Ausgang des Mittelalters*, în: *Die Stadt am Ausgang des Mittelalters*, hg. von Wilhelm Rausch, Linz 1974, pag. 6-17; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 103)

Mercantilismul

(lat. *Mercator* = negustor)

Concept care definea politica statului în timpul absolutismului, care considera că puterea statului poate fi sporită cu ajutorul vistieriei statului și a comerțului, prin creșterea exporturilor și limitarea importurilor, înființarea unor manufacturi statale, construcția de străzi și canale ș.a.

(*Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 111-112)

Stările

Pe de o parte sunt grupuri mari sociale, care se diferențiază prin drepturi, venituri, statut politic, nivel de trai, reputație și care au marcat ordinea socială din Evul Mediu și din Epoca modernă timpurie. Clerul forma prima stare, nobilimea, starea a doua, iar starea a treia cuprindea restul populației, formată din burghezie, țărani și muncitori urbani. Pe de altă parte erau organizații înființate pentru conștientizarea drepturilor politice, precum taxarea, în organele reprezentative (consilii, diete). Nobili-

mea, clerul, reprezentanții stărilor și uneori și țăranii se înfățișau organizați în „stări” în fața domnitorului. Absolutismul a deprivat stările de drepturi. Odată cu revoluțiile și cu reformele din 1800, stările au încetat să mai reprezinte un principiu preponderent în societate și în politică.

(*Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 113)

Capitalismul social

Obținerea de capital prin câștiguri obținute de pe urma operațiunilor de comerț desfășurate de către comercianți, din Evul Mediu târziu până în era industrializării. Pentru că încă nu exista posibilitatea de investire în dotări productive, de ex. în fabrici, câștigurile fie se reinvesteau în comerț, fie erau folosite sub formă de credite cu dobândă sau utilizate la achiziționarea unor terenuri în limitele legale, în Anglia, Olanda și pe alocuri în Franța.

(*Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 160)

Medicul Georg Kerner (1770-1812) vorbește despre statutul țăranilor din apropierea orașului Hamburg 1797:

În ultima zi din săptămână, când mă întorceam de la câmp, era o seara minunată și am parcurs un drum destul de lung – însă am căutat în van exuberanța rurală, acele cântece simple și vesele, pe care le întâlnești pe alocuri. În schimb, i-am auzit pe oameni plângându-se amarnic din cauza impozitelor pe care le aveau de dat și din cauză că le era greu să-și întrețină familiile. Și într-adevăr am văzut în acele colibe, nu le voi numi case, cea mai mare mizerie: Copiii, pe jumătate uniți cu noroi, stăteau câte trei sau patru pe-un sac de paie, în timp ce, într-un alt colț al camerei îmbăcșite, părinții stăteau sub saltele și cârpe de lenjerie ce nu fuseseră spălate niciodată și suportau condiții și mai grele.

Unii căutau cauza acestei mizerii în amărăciune, alții învinuiau răutatea și avariția țăranilor. Dar chiar și așa – de ce îi întâlnim la țară mereu pe cei care încasează taxele și niciodată poliția care să vegheze asupra sănătății publice și asupra igienei? De ce nu se practică informarea populației pentru a anihila definitiv sursa atâtor probleme psihice și morale? Dar, a spus o tânără din Pinneberg, este mai bine să-l lași pe țăran în starea sa de ignoranță fericită! Unde am ajuns, unui suflet sensibil și cultivat îi poate veni ideea de a vorbi despre ignoranța fericită: Într-adevăr, este mai bine să ne ducem existența într-o ignoranță deplină, dacă la fiecare pas întâlnim atât de multe trădări și lacrimi atât de multe!

(cit din Georg Kerner, *Jakobiner und Armenarzt. Reisebriefe, Berichte, Lebenszeugnisse*, hg. von Hedwig Voegt, Berlin 1978, pag.337f; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 188)

Filosoful german Karl Jaspers (1883-1969) despre semnificația tehnologiei, ca și caracteristică a civilizației europene (1949):

Tehnologia este metoda prin care controlăm natura, cu ajutorul oamenilor de știință, cu scopul de a-și modela existența pentru de a ne scuti de necazuri și de a ne modela mediul într-unul agreabil. Felul în care natura reacționează la tehnica utilizată de om, și felul în care îl schimbă meseria și organizația în care lucrează, sunt trăsături ale istoriei.

Însă doar tehnica modernă l-a făcut pe om să simtă că aceasta îi va aduce sfârșitul. Spre deosebire de miile de ani în care a existat o relativă stabilitate a condițiilor tehnice, începând cu secolul al 18-lea s-a produs o revoluție tehnologică și implicit a existenței umane în general, a cărei viteză s-a amplificat până în zilele noastre din ce în ce mai mult. Karl Marx a fost primul care a recunoscut aceste lucruri în stil mare.

Legătura dintre om și natură a fost privită într-o nouă lumină, prin prisma noilor tehnologii. Din cauză că omul încearcă să controleze natura din ce în ce mai mult, aceasta îl amenință să-l depășească în moduri neașteptate anterior. Natura devine tiranul existenței omului, doar prin natura omului care lucrează cu tehnologia. Există pericolul ca omul să fie sufocat de ce-a de-a doua natură, cea pe care a creat-o prin mijloace tehnologice, în timp ce pare a fi liber prin frământările sale existențiale, în natura copleșitoare. Omul devine locuitor al pământului fără să știe ce înseamnă acasă. Spiritul este redus la lucruri care pot învățate și la funcții utile. [...]

Din cauza amplorii întrebării, ce face tehnologia din om, tehnologia este astăzi poate tema principală pe care o abordăm pentru a ne conștientiza statutul. Nu o supraestimăm dacă spunem că pătrunderea tehnologiei moderne are implicații asupra absolut tuturor problemelor vieții. Trasând paralele istorice cu era noastră, trebuie să ne punem mereu întrebarea dacă diferența radicală, care este rezultatul tehnologiei noastre, a fost luată în considerare.

(Karl Jaspers, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (Erstausgabe 1949), Frankfurt/M. 1955, pag. 97ff.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 190-191)

Capitalismul și Industrializarea

Definirea conceptelor

În majoritatea cărților de specialitate din Germania de Vest, din secolul al 19-lea căutăm cuvântul „capitalism” în zadar. În schimb găsim cuvintele „industrializare”, „revoluție industrială” sau „sistem industrial”. Însă, istoricii din Germania de Est au preferat o altă conceptualizare. Într-adevăr au vorbit și ei despre „dezvoltarea industriei” și „revoluție industrială” având în vedere dezvoltarea economică accelerată din ultimele secole. În același timp, însă, au încorporat aceste concepte într-o istorie comună a „capitalismului”.

Faptul că istoricii din Germania de Vest evită conceptul de capitalism, are legătură cu faptul că acest concept este utilizat în mod sistematic și nu fără substrat polemic de colegii lor din Germania de Est. Cuvântul „Capitalism” a fost considerat mult timp ca fiind un concept de luptă politică, pentru că acesta conținea în aceeași măsură acuzarea și condamnarea.

Capitalismul – a fost pentru criticii săi un sistem de guvernare socio-economic în care șansele de viață ale oamenilor depindeau de faptul dacă aceștia erau de partea capitalului sau a muncii. Capitalist era acela care deținea bunuri mobile și imobile (bani, mașinării, spațiu de fabrici); din clasa muncitoare făceau parte toți cei care-și vindea forța de muncă capitaliștilor pentru o sumă de bani, care era mai mică decât câștigul pe care aceștia îl obțineau. Eliminarea acestei diferențe și transformarea muncitorilor în beneficiarii câștigurilor muncii lor – acesta era, pe scurt, obiectivul mișcării social-democratice, care s-a făcut resimțit începând cu anul 1860 din ce în ce mai mult. Retorica lor inspirată după Karl Marx s-a dovedit a fi atât de marcantă încât conceptul de capitalism nu și-a mai pierdut nota critică-polemică în concepția germanilor.

Fără încărcătură politică erau concepte precum industrializare sau revoluție industrială, care au fost preluate de istorici nemarxiști în limbajul lor de specialitate. Aceștia au descris o dezvoltare economică care a fost exprimată în principal în cifre din ce în ce mai mari: creșterea produsului social, producției bunurilor, mașinăriilor utilizate, a numărului străzilor, comerțului intern și extern și a domeniului financiar.

Astfel au îndreptat atenția tocmai asupra acelei dezvoltări care în ochii contemporanilor și a interpreților deținea statutul de „prag cultural” (Arnold Gehlen). Industrializarea care s-a produs în secolul al 19-lea a reprezentat un proces de transformare, care nu a fost comparat în van cu revoluția neolitică – trecerea la agricultură, stabilirea într-un loc, popularea în masă.

Această „cezură fundamentală” (Hans-Ulrich Wehler) cu înnoirile sale rapide și radicale este exprimată mai bine prin termenul industrie revoluționară, decât prin termenul capitalism. Într-adevăr cel de-al doilea termen se referă, așa cum a fost el utilizat de Karl Marx, Werner Sombart sau Max Weber, la o perioadă mult mai lungă. Capitalismul exista deja în perioada modernă timpurie, când negustorii aveau piețe extinse și practicau schimb de mărfuri și de capital, organizând astfel țările mari și continente la scară largă (capitalism comercial). Nici reinvestirea câștigurilor într-o producție expansivă a mărfurilor cu scopuri comerciale nu a fost o invenție a secolului al 19-lea, ci era cunoscută încă din timpul protoindustrializării.

Conceptul de capitalism dispune de avantajul analitic de a lega aceste dezvoltări de o perspectivă istorică, de lungă durată. Conceptul aduce în prim-plan precursorii sistemului industrial și sugerează termenii și condițiile care au dus la succesul acestuia. În plus, a permis o perspectivă economică largă: acesta a avut în vedere nu doar mărfurile și extinderea piețelor, ci și relațiile de putere și conflictele sociale, fiindu-ne mai ușor să percepem contradicții și să adresăm întrebări critice, care să deschidă perspective alternative.

Toate aceste motive fac termenul capitalism să fie plauzibil, dar îl și delimitează mai concret. Termenul folosit în continuare: "capitalismul industrial" permite accentuarea dezvoltării economice din secolul al 19-lea, fără a scăpa din vedere contextul global.

Periodizare

Întrebarea, când și-a dobândit capitalismul industrial modern triumful istoric, îi frământă pe istoricii economici de multe decenii încoace. Tocmai fiindcă nu a apărut brusc ca un Phoenix din cenușă, ci a trecut printr-o perioadă lungă de incubație sub forma capitalismului comercial, industrial și agricol, este dificilă determinarea momentului apariției sale în istorie.

În cercetări se disting de obicei trei etape: o etapă incipientă – reținută, apoi o etapă intensă a descoperirilor și a expansiunii și o etapă dominantă, marcată de dezvoltări tehnologice și organizatorice. Prima etapă, numită și industrializarea timpurie, a început în Germania, în jurul sfârșitului secolului al 18-lea și s-a încheiat cu revoluția industrială. Începutul "plin de elan" (Hans-Ulrich Wehler) a fost la sfârșitul anilor 1840 și începutul anilor 1850; acesta s-a finalizat în anii 1870. Cu toate că s-au înregistrat și după această perioadă tulburări de creștere economică și crize, următoarele trei decenii și jumătate s-au caracterizat printr-o industrializare peganantă, care a transformat Germania într-un stat industrial. Această periodizare se referă exclusiv la Germania. Pentru alte state trebuie trasate alte linii temporale. Revoluția industrială din Anglia a început deja în anii 1770, în Franța și Belgia în 1820. În SUA s-a produs în aceeași perioadă ca și în Germania. Rusia și Japonia au resimțit primul impuls industrial (Take-off) abia în 1880.

(*Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 268-269)

Adam Smith și „piața”

Premisa fundamentală a economiei capitaliste este piața, care înregistrează cererea și oferta. Pe piață, producătorii și consumatorii intră în contact și negociază condițiile în care produsele urmează să iasă din proprietatea unei persoane pentru a intra în proprietatea alteia. Teoria spune că schimbul de bunuri se bazează pe o concurență voluntară și deschisă, fiind excluse orice metode de forțare, exercitate de o organizație privată sau de stat.

Adam Smith (1723-1790), a trebuit să reglementeze subtil relațiile dintre persoane și să ajute fiecare individ să acceadă la fericire. Opera fundamentală a lui Smith, „The Wealth of Nations” (Bogăția Națiunilor), care a apărut în 1776, era o declarație de război împotriva unei economii politice, dereglate. Spre deosebire de Marea Britanie, conducătorii absolutiști din Franța, Germania și Italia au încercat să controleze dezvoltarea economică a țărilor lor prin intervenții masive și restricții.

Nu s-au prea putut dezvolta aici piețe liberalizate de capital, terenuri sau bunuri. Acestea erau foarte departe de ceea ce Smith a definit ca fiind cea mai importantă condiție a prosperității generale: o piață liberă a muncii. În toate aceste domenii, Marea Britanie a fost mult mai avansată, astfel încât nu este o coincidență faptul că "Biblia capitalismului" și-a găsit un autor britanic.

(Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, Berlin 1995, pag. 269-270)

Proto-industrializarea

„Industrializarea” de dinainte de industrializare. Este vorba despre producția manuală de bunuri, în special de materiale de pânză, care erau destinate exclusiv piețelor, având scopuri comerciale și nu erau destinate consumului propriu. Aceste bunuri erau produse de către familii care nu au putut să-și ducă existența de pe urma meseriei de bază, de exemplu muncitori angajați, artizani, negustori sau cârciumari de la sate. Veniturile relativ bune înregistrate în secolul al 18-lea în zonele rurale cu o industrie internă extinsă au condus la o transformare profundă a vieții rurale. Vârsta de căsătorie a scăzut, numărul membrilor familiilor a crescut rapid, importanța agriculturii a scăzut. Sfârșitul proto-industrializării a venit odată cu producția industrială automatizată, în special a țesăturilor din bumbac mai ieftin. Industrializarea efectivă a avut loc de fapt în alte locuri. Un exemplu literar al declinului industriei rurale domestice este opera "Die Weber" (Țesătorii) scrisă de Gerhart Hauptmann.

(Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, Berlin 1995, pag. 162)

Proto-industrializarea

Forța de muncă care a dus la înflorirea industrializării a fost alcătuită nu doar din numeroșii slujitori migratori sau din urmașii acestora. Pentru că nu a mai fost nevoie de forță de muncă care să presteze munca specifică proto-industrializării, foarte mulți lucrători au încercat să obțină locuri de muncă industriale. Departe de marile orașe s-au dezvoltat, la sfârșitul Evului Mediu, în multe regiuni ale Europei, afaceri înfloritoare. Acestea se bazau pe munca prestată acasă de proletarii din zonele rurale, controlată de către comercianții din zonele urbane. Un succes mare a fost înregistrat de producția rurală a textilelor. În mod tradițional, una din sarcinile economiei de subzistență ale țăranilor era prelucrarea materiilor prime textile și a țesăturilor pentru consumul propriu. Această practică a devenit din ce în ce mai solicitată astfel încât familii întregi au început să lucreze pentru un intermediar care le pune la dispoziție materialele și apoi prelua produsul finit.

În acest fel, o mare parte din populația rurală a ajuns să fie afectată în mod direct de scăderea vânzărilor și a cererii de forță de muncă. Însă, în același timp acestea s-au descătușat de îngustul cadrul agrar alimentar. Mulți oameni, care fiind slujitori sau cameriste nu ar fi avut niciodată posibilitatea de a se căsători și de a-și întemeia o familie, au dobândit această șansă lucrând de acasă ca țesători sau torcători. Câștigurile obținute de pe urma muncii în alte domenii, decât cel al agriculturii, le-au oferit șansa de a fi independenți. Cei care închiriau mici proprietăți imobiliare erau legați încă de formele rurale de trai, însă s-au desprins de limitările economice, care-i împiedicau pe țărani să-și asigure traiul. Dacă înainte, soarta fiilor și fiicelor țăranilor fără moșteniri era de a deveni slujitori, dezvoltarea proto-industrială a unei regiuni le-a oferit mai multe opțiuni. În special i-a încurajat să se căsătorească și să-și întrețină propria gospodărie. Pentru că, în fond, forța de muncă a unei familii – soție, soț și copii – reprezenta fundamentul existenței asigurate prin munca prestată acasă.

(*Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 271)

Pauperismul

Presiunea ce mai mare era resmițată de populația din estul Germaniei, unde schimbarea sarcinilor țăranilor a dus la creșterea nevoii forței de muncă. Dar și în regiunile proto-industriale din vest, populația rurală a crescut într-un ritm iritant pentru observatori. A început să se facă auzit cuvântul pauperism, sărăcia în masă. Oamenii au început să se teamă de foamete. Aproape nimeni nu și-a putut închipui că producția de alimente va putea crește atât de mult, cum s-a întâmplat. În general se credea că această creștere a oportunităților de angajare nu mai era în echilibru cu creșterea populației.

S-a ajuns în acea situație și din cauza stagnării dezvoltării proto-industriale. În multe regiuni s-au înregistrat chiar regrese din cauza concurenței reprezentate de apariția fabricilor. Producția engleză de textile a fost transformată, automatizată iar prețul produselor astfel obținute a scăzut pe piață foarte mult. Din această cauză, țesătorii care lucrau de acasă nu au mai putut face față concurenței. Pe termen lung a existat doar o singură alternativă: copierea modelului englez.

(*Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 271-272)

Friedrich Engels (1820-1895) descrie un râu pe care-l vedea de pe podul Ducie Bridge din Manchester (um 1840):

În adâncuri curge, sau mai degrabă stagnează râul Irk, un râu îngust, negru ca smoala și urât mirositor, plin de gunoaie pe care le lasă pe malul drept, care este mai plat; când nu plouă, pe acest dig se formează un șir de bălți cu nămol negru-verzui, de-a dreptul grețos, din adâncurile cărora ies la suprafață bule de aer, miasme¹ care răspândesc un miros insuportabil chiar și de pe pod. Fluxul râului este oprit de gunoaie amestecate cu nămol, care se adună în straturi și putrezesc. Mai sus de pod se află fabrici pentru prelucrarea pieilor de animale, și mai sus se află vopsitorii, mori și uzine de gaz, ale căror resturi se revarsă în râul Irk, care preia în drumul său și întreg conținutul sistemului de canalizare. Nu este greu de imaginat de ce natură sunt acele reziduuri, pe care râul le lasă în urma lui. Priveliștea de sub pod este o grămadă de mizerie, murdărie și gunoaie de la fermele de pe malul stâng, care este mai abrupt; casele sunt înghesuite și din cauza înclinației malului se vede câte-o bucată din fiecare – toate sunt negre de fum, dărăpănate, vehi, cu geamurile sparte și cu ramele ferestrelor

¹ Până în momentul descoperirilor lui Pasteur, gazele posibil otrăvitoare emane de pământ au fost denumite "miasme". Adjectivul corespunzător înseamnă astăzi "otrăvitor".

rupte. Fundalul este alcătuit din fabrici vechi, ca niște barăci. Pe malul drept, care este mai plat, se poate vedea un șir lung de case și fabrici – a doua casă este o ruină fără acoperiș, umplută cu moloz iar cea de-a treia este construită atât de jos încât etajul inferior nu poate fi locuit și din această cauză nu are nici geamuri, nici uși. În fundal se vede aici biserica săracilor, gările prin care circulă trenurile din Liverpool și Leeds, și mai în spate se vede școala de corecție, "Bastilia sărmanilor" din Manchester, cu aspect de cetate care veghează amenințător de pe un deal, din spatele zidurilor înalte asupra cartierului muncitoresc de vis-a-vis.

(Friedrich Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, in: Karl Marx/ Friedrich Engels, *Werke*, publicat de Institutul pentru Marxism-Leninism, Vol. 2, Berlin 1969, pag. 282f.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 287)

„Clasă” și „Stare” – două definiții ale sociologului Max Weber (1864-1920):

Dorim să vorbim despre o „clasă”, în care 1. un număr mare de oameni au o componentă specifică, comună, care le determină șansele de viață, atâta timp cât 2. această componentă este reprezentată de posesiuni și interese economice, și anume 3. în condițiile pieței (bunurilor sau muncii), („situația clasei”). Este cel mai elementar fapt economic, că măsura în care oamenii dintr-o societate orientată spre schimb și concurență au acces la bunuri, creează în sine șanse diferențiate de viață. [...] „Proprietatea” și „lipsa de proprietate” reprezintă astfel categoriile esențiale ale tuturor claselor, indiferent dacă acestea devin eficiente din punctul de vedere al concurenței prețurilor și al concurenței în general. În cadrul acestora, clasele se diferențiază și mai mult, în funcție de tipul bunurilor deținute, care pot fi valorificate în vederea achiziționării altor bunurilor, pe de o parte, și serviciile care pot fi oferite pe piață pe de altă parte.[...] Însă, conceptul de clasă va avea mereu următoarea caracteristică: tipul șansei existente pe piață este exemplul care reprezintă condiția comună a soartei tuturor oamenilor. În acest sens „situația clasei” este până la urmă „situația pieței”. [...]

Stările sunt, spre deosebire de clase, de obicei comunități, adeseori de natură amorfă. Spre deosebire de accepțiunea pur economică, „situația clasei”, dorim să descriem „situația stării” ca fiind acea componentă tipică soartei unui om, care este condiționată de o estimare specifică, pozitivă sau negativă, socială a „onoarei”, care se leagă de o altă caracteristică comună multor oameni. [...]

La nivel de conținut, onoarea conferită de apartenența la o stare este expresia impunerii unei anumite conduite pentru oricine vrea să facă parte dintr-un anumit cerc.

(Citat din Max Weber, *Grundriss der Sozialökonomie, III. Abteilung: Wirtschaft und Gesellschaft*, 2. Halbband, Tübingen 1947, pag. 632-635; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 288)

Adam Smith (1723-1790) – Despre natura și cauzele bunăstării națiunilor (1776):

După introducerea diviziunii muncii în toate sectoarele, individul își va mai putea acoperi necesarul zilnic doar parțial prin câștigul obținut de pe urma muncii prestate. Partea cea mai mare va fi acoperită de alte persoane. Individul își procură necesarul, cu bunuri pe care le-a confecționat chiar el sau cu prețul acestora. Un țesător poate să se dedice în totalitate activității sale abia atunci când el însuși sau un aparținător a strâns o sumă de bani, din care poate să trăiască și din care să se poată aproviziona cu materii-prime și unelte până când și-a țesut materialul și, în special, până în momentul în care reușește să-l vândă.

Pentru că, din motive de ordin natural sau obiectiv, trebuie să existe o sumă de bani înainte de a trece la diviziunea muncii, munca poate fi divizată treptat doar atunci când în avans s-a strâns o sumă de bani. Cantitatea de materii prime, care poate fi prelucrată de un anumit număr de oameni, crește odată cu diviziunea muncii. Și fiindcă activitatea fiecărui lucrător se simplifică tot mai mult, pot fi inventate o serie de mașinării, care să poată ușura munca și scurta timpul de lucru. Odată cu extinderea diviziunii muncii se dorește creșterea cantității de alimente, o gamă mai largă de materii prime, spre deosebire de stadiul anterior acestei dezvoltări. [...]

Fiindcă acumularea de capital trebuie să preceadă îmbunătățirea radicală a forței de muncă productive, va duce în mod firesc la progres. Dacă cineva își folosește averea pentru a angaja forță de muncă, o va folosi bine-nțeleș în așa fel încât forța de muncă să presteze cât mai mult. De aceea, el este motivat să divizeze activitățile într-un mod cât mai convenabil și să le pună la dispoziție cele mai performante utilaje, pe care fie le-a inventat el însuși sau și-a permis să le cumpere. În ambele cazuri, posibilitățile sale se raportează la dimensiunea averii sale sau la numărul de persoane pe care le poate angaja. De aceea ocuparea forței de muncă crește în fiecare țară odată cu creșterea investițiilor de capital, iar același efort de lucru va aduce un profit mai mare, ca urmare a unei acumulări crescute de capital. [...]

Pentru că fiecare om investește capital doar cu scopul de a obține profit, va fi mereu motivat să investească în activități ale căror profit este estimat ca fiind cel mai mare, sau prin care va obține cei mai mulți bani sau bunurile cele mai de calitate.

Venitul național al unei țări are mereu aceeași dimensiune ca și valoarea de schimb a venitului anual total sau, mai bine spus, este exact același lucru, exprimat prin alte cuvinte. Prin urmare, în cazul în care fiecare individ caută să își folosească capitalul pentru a sprijini activitatea economică internă și o direcționează în așa fel încât aceasta să aibă cea mai mare valoare, atunci invariabil fiecare individ încearcă să sporească venitul național cât mai mult posibil. În realitate acesta nu contribuie în mod conștient la realizarea binelui comun și nici nu știe cât de mare este contribuția sa. Dacă preferă să sprijine economia națională, decât pe cea externă, de fapt se gândește doar la propria securitate și, în cazul în care susține munca în așa fel încât prin intermediul ei va obține cea mai mare valoare, de fapt urmărește obținerea de profit propriu. Și în acest caz, ca în multe altele, va fi condus de o mână invizibilă, pentru a susține o cauză, pe care nu a intenționat sub nicio formă să o susțină. Nici pentru stat nu este rău că individul nu are în vedere în mod conștient un astfel de obiectiv. Tocmai pentru că își urmărește propriile interese, susține interesele întregii societăți mult mai mult, decât ar face-o în mod intenționat. Toți cei care au pretins că afacerile lor ar susține interesele comunității, din câte știu eu, n-au făcut niciodată nimic bun. Și într-adevăr este vorba de fățarnicie, care nu este prea răspândită în rândurile comercianților, și sunt suficiente doar câteva cuvinte pentru a le influența intențiile. Fiecare poate evalua mult mai bine aspectele locale pe baza experienței sale, decât un șef de stat sau un legiuitor.

(Adam Smith, *Der Wohlstand der Nationen* (1776), traducerea în limba germană de Horst Claus Recktenwald, München 1974, pag. 227f. și 370f.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 300)

Karl Marx (1818-1883)/ Friedrich Engels (1820-1895) – *Burghezie și proletariat* (1847/48):

Burghezia nu poate să existe fără a revoluționa neîncetat uneltele de producție, deci relațiile de producție și prin urmare toate relațiile sociale. [...] Nevoia unei piețe de desfacere tot mai largi se răspândește burghezia pe tot întinsul globului pământesc. Ea trebuie să se cuibărească pretutindeni, să se instaleze pretutindeni, să stabilească legături pretutindeni. [...]

Relațiile burgheze de producție și de schimb, relațiile burgheze de proprietate, societatea burgheză modernă, care a produs, ca prin farmec, mijloace de producție și de schimb atât de uriașe, seamănă cu vrăjitorul care nu mai poate stăpîni puterile întunericului pe care le-a dezlănțuit. [...]

Este de ajuns să pomenim crizele comerciale, care, prin repetarea lor periodică, pun tot mai amenințător sub semnul întrebării existența întregii societăți burgheze. În timpul crizelor comerciale este distrusă regulat o mare parte nu numai a produselor create, ci și a forțelor de producție existente. În timpul crizelor izbucnește o epidemie socială, care ar fi părut o absurditate în toate epocile anterioare, — epidemia supraproducției. [...]

Armele cu care burghezia a doborât feudalismul se îndreaptă astăzi împotriva burgheziei însăși. Dar burghezia nu a făurit numai armele care îi aduc moartea: ea a creat și oamenii care vor mînuî aceste arme, — muncitorii moderni, *proletarii*.

În aceeași măsură în care se dezvoltă burghezia, cu alte cuvinte capitalul, se dezvoltă și proletariatul, clasa muncitorilor moderni, care nu trăiesc decît atîta vreme cît găsesc de lucru și care găsesc de lucru numai atîta vreme cît munca lor sporește capitalul. Acești muncitori, care sînt siliți să se vîndă cu bucata, sunt o marfă ca oricare alt articol din comerț și prin urmare sînt supuși deopotrivă tuturor vicisitudinilor concurenței, tuturor oscilațiilor pieței. [...]

Concurența crescîndă a burghezilor între ei și crizele comerciale ce izvorăsc de aici fac ca salariul muncitorilor să fie tot mai instabil; perfecționarea neîncetată și într-un ritm tot mai accelerat a mașinăriilor face ca și condițiile de viață ale proletarilor să devină tot mai nesigure; ciocnirile individuale dintre muncitor și burghez iau tot mai mult caracterul unor ciocniri între două clase. Muncitorii încep prin a forma coaliții împotriva burghezilor, ei se unesc ca să-și apere salariul. Ei înființează chiar asociații cu caracter permanent pentru a se pregăti în vederea eventualelor răzvrătiri. [...]

Condiția esențială pentru existența și dominația clasei burgheze este acumularea bogăției în mîinile unor particulari, formarea și sporirea capitalului; condiția existenței capitalului este munca salariată. Munca salariată se întemeiază exclusiv pe concurența muncitorilor între ei. Progresul industriei, al cărui purtător involuntar și pasiv este burghezia, înlocuiește izolarea muncitorilor, izvorîată din concurență, cu unirea lor revoluționară prin asociație. Cu dezvoltarea marii industrii, burgheziei îi fuge, așadar, de sub picioare însăși baza pe care ea produce și-și însușește produsele. Ea își produce, înainte de toate, propriii gropari. Pieirea ei și victoria proletariatului sînt deopotrivă inevitabile.

(Karl Marx/ Friedrich Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848), în: Karl Marx/ Friedrich Engels, *Werke*, editat de Institutul pentru Marxism-Leninism, Vol. 4, Berlin 1971, pag. 465ff.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 301)

Bruno Hildebrand (1812-1878) – *Industrie și muncitori* (1848):

Diviziunea muncii, mașinăriile și toate invențiile mecanice mari și progresele industriale, care s-au înregistrat de-a lungul ultimilor 70 de ani în istoria engleză, care au apărut în lanț și care se datorează liberei concurențe, au avut mai întîi efecte care se legitimează a fi componente necesare în dezvoltarea culturală a omenirii și care nu pot fi înlocuite cu nimic în lume. Nu au cauzat sau amplificat sărăcia claselor inferioare, ci doar au evidențiat-o. Au concentrat mizeria, viciile, cu bogăția, educația și puterea spirituală a poporului și astfel au ridicat opoziția existentă la rangul unui fapt clar și de neîgăduit. Au obișnuit mîinile muncitorului cu ritmul uniform al mașinăriilor, cu perseverența și cu eficientizarea timpului și i-au sporit sentimentul de voință. Au mutat muncitorii dintr-o secție pentru

a-i înghesui în alta și prin constrângerea de a schimba domeniul de activitate și-au lărgit orizontul și le-au acordat o anumită flexibilitate spirituală și încredere în propriile forțe. Au unit muncitorii izolați și i-au inclus în comunități mari, și, prin urmare au sădit în ei pentru prima dată sentimente precum stima de sine, pretenții sociale și dorința de perfecționare. [...]

Dar sarcina industriei moderne în dezvoltarea culturală a omenirii nu se termină aici. Aceasta se extinde inclusiv asupra clasei muncitoare și chiar mai departe. Aceleași mașinării, care limitează venitul unui meșteșugar, și care intră în concurență cu activității sale anterioare, îl forțează în sfârșit să își găsească altă ocupație, aceleași mașinării care l-au împins pe muncitor de la o activitate la alta, până când, în cele din urmă, l-au dus spre un domeniu care să nu fie afectat de concurența cu mașinăriile, aceleași mașinării eliberează lumea din ce în ce mai mult de munca mecanică și necreativă și călăuzează omul treptat spre un viitor în care fiecare individ, facilitându-i satisfacerea tuturor nevoilor fizice, va beneficia de un grad mai mare de educație spirituală.

(Bruno Hildebrand, *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft* (1848), hg. von Hans Gehrig, Jena 1922, pag. 184ff.; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 302)

Werner Sombart (1863-1941) *Sistemul economic al capitalismului* (1928):

Capitalismul este un sistem economic specific, care poate fi caracterizat după cum urmează:

Este o organizație de circulație a capitalurilor, în care sunt implicați în același timp două grupuri diferite: deținătorii mijloacelor de producție, care se află la conducere (reprezintă subiectele economice) și muncitorii fără proprietăți (reprezintă obiectele economice). Aceste două grupuri sunt conectate prin intermediul pieței, colaborează și sunt dominate de principiul achiziției și de raționalismul economic.

Capitalismul și meșteșugul au următorul punct comun: faptul că fiecare este o organizație de circulație a capitalurilor alcătuită din sectoare individuale sau private și din diferențierea meseriilor; la nivel morfologic cele două se disting prin diferențierea socială a factorului de producție, în cele două componente ale muncitorului conducător și executant, care se află în opoziție, în calitate de proprietar al mijloacelor de producție și muncitori tehnici și care se lasă uniți în procese de producție prin intermediul pieței. [...]

Specificitatea principiului de achiziție este că scopul imediat al activităților economice nu mai este acoperirea nevoilor, ci se concentrează exclusiv asupra creșterii de capital.

Raționalismul economic, adică direcționarea tuturor acțiunilor către îndeplinirea obiectivelor, poate fi exprimat în trei feluri:

1. metodologia planificării gestionării economice;
2. fixarea obiectivelor, într-un sens mai restrâns;
3. cuantificare.

Prima metodologie planifică acțiunile economice din cadrul sistemului economic capitalist, pe baza unor planuri elaborate; fixarea obiectivelor asigură alegerea mijloacelor corecte; cuantificarea asigură calcularea exactă și înregistrarea tuturor fenomenelor individuale economice și adunarea matematică într-un sistem numeric logic.

(Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, Erster Halbband: *Die vorkapitalistische Wirtschaft* (1928), München 1987, pag. 319f; în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 302)

Anthony Giddens (geb. 1938) – *Societatea capitalistă și conflictele de clasă* (1973):

[Există] o legătură internă între capitalism și democrație liberală, care este mai profundă decât pare. În gândirea marxistă etica „egalității de șanse”, care a început să se impună în sfera economică odată cu ieșirea din societatea postfeudală este legată de apariția ideologiilor despre democrația politică. Însă democrația politică burgheză este, așa cum a evidențiat Marx în critica sa la adresa lui Hegel, un „sistem înșelător”, pentru că (printre altele) doar o parte minoră a populației poate participa de fapt la vot. Faptul că organizațiile clasei muncitorești doresc să forțeze extinderea dreptului de vot, reprezintă o slăbiciune a structurii globale a capitalismului, pentru că permite ascensiunea unor partide mari muncitorești, care pot duce, cel puțin în câteva țări, la răsturnarea revoluționară a ordinii capitaliste prin exploatarea cadrului politic existent. [...] O astfel de interpretare este eronată, pentru că neglijează un aspect fundamental „politic” al mișcării muncitorești din secolului al 19-lea. Clasa muncitoare sau organizațiile politice care le reprezintă au trebuit să lupte pentru a fi incluse în ordinea politică a statului național modern. Până la urmă, această integrare nu a slăbit medierea instituțională a puterii în ordinea capitalistă, ci au stabilizat-o și au întărit-o. Democrația socială este cu alte cuvinte, forma normală a implicării politice sistematice a clasei muncitorești în societatea capitalistă. [...]

Am subliniat mereu faptul că principala caracteristică structurală a societății capitaliste este medierea instituțională a puterii, care include delimitarea „politicului” de „economic”, adică, prin urmare, formele specifice de participare la o sferă nu sunt determinate de altă sferă. Separarea celor două sfere reprezintă în același timp interdependența acestora. [...]

Intervenția statului – această expresie este bine-nțeleas controversată, însă s-a impus în limbajul economic – nu numai că este compatibilă cu capitalismul, ci este chiar o parte esențială a acestuia. Sfârșitul laissez-faire-ului și ascensiunea statului modern al bunăstării trebuie înțelese la nivelul mecanismelor de interdependență dintre politică și economie. Roul statului în procesul de dezvoltare a sistemului de impozitare, de limiere a monopolurilor, de influențare a forței de muncă și de mobilizare a forței de muncă și în neocapitalism chiar de introducere a unor planuri de lungă durată, poate schimba considerabil condițiile în care se încheie și se mențin acorduri contractuale; însă niciuna dintre aceste modalități de intervenție nu încalcă principiul organizării activității economice. [...]

În ceea ce privește „instituționalizarea conflictului de clasă”, părerea mea este din nou opusă concepției de prevalență a ortodoxismului, susținută de Marx. Accepțiunea generală este următoarea: societatea capitalistă prezintă o tendință spre conflictul de clasă, care dacă nu este controlată, va conduce la formarea unei clase muncitoare revoluționare; în cadrul conflictelor de clasă agresive, aceasta va ajunge în opoziție cu întregul mediu social.

Recunoașterea diferitelor interese de clasă, care sunt formalizate în cadrul negocierilor colective, are funcția de a controla astfel de conflicte și de a le acorda un ventil și subminează astfel potențialul revoluționar al clasei muncitoare. După interpretările mele, conștiința revoluționară este caracteristică în special pentru momentul coliziunii dintre postfeudalism și industrialismul capitalist și nu ține de natura societății capitaliste. „Instituționalizarea conflictului de clasă” nu este un proces care să minimizeze apariția efectelor conflictului de clasă și care să nege posibila semnificație revoluționară, ci este forma caracteristică prin care conflictul de clasă este exprimat în societatea capitalistă.

(Anthony Giddens, *Die Klassenstruktur fortgeschrittener Gesellschaften* (1973), traducere în limba germană de Cora Stephan, Frankfurt/M. 1984, pag. 354-357, în *Geschichtsbuch Oberstufe Band 1, Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1995, pag. 303)

Structurile societății

Procese de dezvoltare ale economiei

Gründerfieber și Gründerkrach (febra și crahul perioadei de întemeiere) (1871-73)

Îndelungul proces care a început în anul 1867 și care a fost frânat de războiul din 1870/71, s-a impus în final datorită celor aproape 5 miliarde de mărci germane alocate de Franța în urma războiului. În anul 1873 Franța și-a achitat deja toate contribuțiile. Aproape jumătate din suma plătită de francezi a dus la îndatorirea bugetului național și la alocarea de comenzi publice către economie. Doar în Prusia, între ani 1867 și 1874 au fost înființate 857 societăți pe acțiuni. Bani afluți în circulație și cifrele de producție au crescut rapid. Noul capital a fost reinvestit iar aceste investiții au crescut de 4 ori în intervalul 1869-1874. În aceeași perioadă capitalul social s-a triplat aproape; capitalul societăților pe acțiuni înființate înainte de 1870 în Prusia a fost de 9 miliarde de mărci, în timp ce capitalul societăților pe acțiuni înființate între anii 1870 și 1874 a fost de aproape 13 miliarde de mărci. Prețurile acțiunilor au crescut în medie cu 50 de procente. Prin urmare, au început să se înființeze diverse bănci. Printre altele, în anul 1870, s-a constituit Deutsche Bank, iar în anul 1872 Dresdner Bank.

Creșterea cererii pentru servicii de investiții și pentru bunuri de consum a dus mai întâi la creșterea producției și apoi și la creșterea prețurilor. În cele din urmă, boom-ul a fost favorizat de o lege liberală cu privire la acțiuni și de speculații. Panica creată atunci în jurul bursei de valori și krach-ul din octombrie 1873 au reprezentat manifestări clare ale unei schimbări de conjunctură, care urma să dureze șase ani. Producția tot mai scăzută a dus la scăderea profiturilor, a cursurilor și a dividendelor; o tendință care a fost prezentă din 1879 până în 1895. Termenul de „mare depresie” a reflectat în primul rând nemulțumirea colectivă. Într-o publicație care a apărut mai întâi sub forma unei colecții de articole și apoi, în anul 1874 sub formă de carte cu titlul *Der Börsen- und Gründungsschwindel in Berlin*, Otto Glagau a asociat această perioadă cu o propagandă antisemită, învinuind societățile evreiești, susținute de stat, de provocarea crizei economice. În continuare am extras citate din carte:

[...] Este adevărat în schimb că sămânța supraproducției și supraspeculațiilor din perioada amețitoare 1871-1873 a fost semănată mult mai devreme. Iar recolta este rezultatul *oamenilor din Manchester* pe care prefer să-i numesc *hangii ai poporului*. [...]

Bine-nțeles că miliardele franceze au alimentat și amplificat procesele începute în Germania. Mana cerească ne-a devenit blestem prin intermediul căruia francezii și-au luat revanșa. Într-adevăr suma pe care Franța a trebuit s-o plătească în urma războiului a fost extrem de mare, însă bursa de valori și susținătorii acesteia, hangii poporului s-au comportat ca și cum ar fi nelimitată, ca o ploaie de aur infinită. [...] Și Austria a crezut că va beneficia de miliardele franceze și s-a grăbit să creeze *valori noi*, care au fost preluate în mare parte de Germania. Ceea ce s-a creat în Austria a fost de fapt doar ecoul germanilor. În principalii doi ani de minciună, 1871 și 1872, au fost înființate în Imperiul Austro-Ungar aproximativ 400 de societăți pe acțiuni, în schimb în Prusia ca. 780. [...] de un sfert de secol industria din Germania s-a dezvoltat foarte mult și au apărut o mulțime de orașe industriale. Această mișcare dubioasă din punct de vedere socio-politic a luat proporții nelimitate după eliberarea societăților pe acțiuni și a miliardelor franceze. [...]

Apoi s-a declanșat epidemia înființării. Cei care făceau aceste înființări erau aclamați de presă și de *hangii poporului*. Întemeietorii profesioniști își găseau aliați, ajutoare și clienți în cele mai diverse cercuri ale societății, pentru care se cheltuiau sume mai mari sau mai mici.

Spre deosebire de nenumăratele bănci și asociații de construcții, noile creații erau fenomene singulare. [...] Pentru a folosi imensul capital de investiții, s-a trecut la construcții, la extinderi, la experimente, s-au angajat mult mai mulți muncitori decât era nevoie și s-a muncit și în lipsa unor comenzi. Nu de puține ori se terminau resursele financiare și unii încercau să procure altele cu orice preț, chiar și cu împrumuturi imense. Noile fabrici având din ce în ce mai multă nevoie de personal, au trebuit să sporească bine-nțelese și salariile, și acestea au fost dublate și în unele cazuri chiar triplate. [...]

Reducerea salariilor, despre care se scrie în presă mai nou și pe care o recomanda cu căldură și ministrul de finanțe domnul Camphausen, pentru a reabilita industria bolnavă, s-a produs deja. A început deja odată cu krach-ul și de atunci se extinde tot mai mult. Prețurile alimentelor sunt menținute încă la un nivel înalt, ceea ce a provocat un comerț cămătăresc de intermediere, și o „concuranță liberă”, efecte care se traduc prin sprijinirea reciprocă a comercianților mărunți, negustorilor, măcelarilor și brutarilor.

Muncitorul acceptă astăzi și cel mai redus salariu, care a fost impus deja în toate atelierele, chiar și în cele ale staului – doar să găsească un loc de muncă. Însă nu există locuri de muncă. [...]

Acestea sunt consecințele *supraproducției*. Însă supraproducția, care este responsabilă de colapsul industriei, de rata crescută a șomajului și de sărăcie în general, este în mare parte opera maniei de a înființa nenumărate noi societăți pe acțiuni. [...]

(*Quellen zur deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Reichgründung bis zum Ersten Weltkrieg*, coordonat de Walter Steitz, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985 (FSGA. *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit*, Bd. 37.), pag. 60-64, 66f.; în *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, Bd. 8, *Kaiserreich und Erster Weltkrieg 1871-1918*, coordonat de Rüdiger vom Bruch și Björn Hofmeister, Stuttgart 2000, pag. 94-97)

Despre dezvoltarea la scară largă și formarea claselor sociale (1892)

Unirea Imperiului a dus la uniformizarea teritoriului economic german, în ciuda menținerii suveranității fiecărui stat. Uniunea vamală particularizată și Confederația Germană de Nord sunt înlocuite acum cu un teritoriu național comercial și vamal cu libertate comercială. Din anul 1871 Imperiul German a devenit cea mai importantă putere economică de pe continent. Dinamizarea economiei germane, care s-a amplificat în timpul așa-numitei perioade „de înființare”, a fost precedată de impulsuri naționale și de susținerea financiară din partea Franței, în urma războiului. Producția totală a industriei a crescut de cinci ori în perioada 1870 (indice 18, 8) - 1913 (indice 100), produsul intern net pe cap de locuitor a crescut de 2, 7 ori din anul 1850 până în anul 1913. De la începutul noului secol, aportul Germaniei la producția totală europeană era de 23, 5%. Boom-ul economic a fost însoțit de o avalanșă de invenții și de o creștere a numărului de inovații tehnologice, și a produs în principal în orașele mari și în regiunile industriale, ample schimbări economice și sociale.

În anii industrializării în masă de după criză s-a înregistrat o tendință de creștere a concentrării corporatiste. Societăți mai mici au fost încorporate în companii mai mari, pentru a influența astfel piața prin înțelegeri asupra prețurilor și producției și prin carteluri teritoriale. În timp ce numărul societăților mici s-a înjumătățit până în anul 1907, față de anul 1875, numărul societăților mari se ridica la aproximativ 480 cu mai mult de o mie de angajați în anul 1907. Aceste fuziuni de societăți s-au produs în special în metalurgie, în industria minieră și în industria chimică. Sindicatului minier de cărbune înființat în anul 1893 în Renania de Nord-Westfalia s-au alăturat 98 de membri cu participații

de 50% la cărbunele german și cu 95% la cărbunele din zona Ruhrului. S-a format un sindicat metalurgic și un sindicat siderurgic. În așa numita triplă alianță, BASF, Bayer și Agfa își organizau interesele. În jurul anului 1900 s-a cristalizat tendința concentrării societăților cu preponderență și în industria electrică și textilă. Economistul și politicianul Gustav Schmoller a descris în anul 1892, într-un articol din *Preußischen Jahrbüchern* aspectele pozitive și negative ale schimbării structurilor corporative.

[...] Companiile sunt astăzi instituții mai mult sau mai puțin independente în ceea ce privește producția, comerțul și transportul, care rezistă în timp ce generațiile se perpetuează și sunt desprinse de soarta și viața muncitorilor și a participanților. Caracterul intim, privat a micilor afaceri a dispărut deja, fiindcă de companiile mari depinde existența unor grupuri întregi, a multor familii. Acolo persoanele cu funcții de conducere, acționarii, coproprietarii și creditorii sunt în sfârșit maiștri și muncitori; însă nu numai ei cunosc compania respectivă și au anumite interese; mai există și sute de mii de clienți, care urmăresc de aproape sau de la depărtare modul în care se derulează afacerile, apoi mai există nenumărați comercianți, furnizori, concurenți, vecini, întregul oraș, județul, regiunea, toți aceștia fiind interesați de ascensiunea sau declinul unei afaceri. Poziția, construcția, legăturile rutiere bune sau rele ale unei companii, se află în atenția comunității, la fel ca efectele acesteia asupra sistemului educațional, de taxare, care duc fie la bunăstare sau la pauperitate, și sunt resimțite de întreaga zonă. Este adevărat că aceste companii mari transformă economia de piață din ce în ce mai mult într-un proces social, în care interesele private și generale se întrepătrund din ce în ce mai mult și se încolăcesc din ce în ce mai mult. Compania, indiferent de forma pe care o are, a devenit un ceva cu un caracter intermediar, situat undeva între o administrație privată și una publică; chiar dacă antreprenorul privat se află în vârf nu mai poate avea aceeași poziție ca în afacerea sa de familie; interesele private și elementele organizării publice se întrepătrund cu cele ale companiilor. [...]

Practic este însă destul de greu pentru o companie privată să adopte un caracter public, pentru că societățile cu 10-17.000 de muncitori, la fel ca atelierele de prelucrare a cuprului din Mansfeld sau cele siderurgice din Krupp sau chiar minele cu 1000 sau mai mulți muncitori au realizat deja acest lucru, însă majoritatea companiilor mari cu 10, 20 sau 100 de muncitori încă mai au caracterul tipic al afacerilor de familie. În plus există tendința incontestabilă de formare a companiilor din ce în ce mai mari, dar, pe de altă parte, concepția conform căreia întreaga noastră viață profesională se îndreaptă cu pași repezi spre producția în masă, este una cu totul și cu totul greșită. Îmi vine să cred că în unele privințe vom ajunge în curând la limita acestei tendințe unde costurile producției în masă vor fi echilibrate de îmbunătățirile tehnice și de scăderea prețurilor. În orice caz, un observator lucid nu se îndoiește de faptul că cea mai mare parte din agricultură, o mare parte din artizanat, artă și din domeniul hotelier și societățile care practică comerțul cu amănuntul vor renunța doar parțial, sau în unele cazuri chiar deloc, la statutul de societăți mici și mijlocii. Dacă analizăm datele statistice ale unei țări în această privință, de exemplu recensământul profesiilor sau cel al firmelor din Imperiul German din anul 1882, constatăm că au existat 5 milioane de societăți agricole, din care doar jumătate administrau teritorii mai mari de 100 ha, adică reprezentau societăți mari; numărul lor a scăzut de atunci și cele rămase și-au înjumătățit numărul personalului (40-80 de persoane în medie), iar acestea nu pot fi puse pe picior de egalitate cu societățile mari cu sute de angajați. [...]

(*Preußische Jahrbücher* 69 (1892), pag. 467-469; în *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, Bd. 8, *Kaiserreich und Erster Weltkrieg 1871-1918*, coordonat de Rüdiger vom Bruch și Björn Hofmeister, Stuttgart 2000, pag. 97-101)

Construcția de mașinării și de trenuri s-a intensificat din anii 1840 și 1850 și a trecut printr-un proces economic de modernizare majoră. Baza creșterii industriale a fost producția de fier și oțel și mineritul. Între anii 1870 și 1910 Germania a devenit cea mai productivă țară din Europa în domeniul prelucrării de oțel și fier. Producția de oțel din Germania a depășit-o pe cea britanică în anul 1896 iar în anul 1914 producția de aproximativ 14 milioane de tone a fost mai mult decât dublă față de cea din Marea Britanie.

Nicio regiune economică nu s-a dezvoltat atât de repede într-una industrială precum regiunea Ruhrului. Povestea lui Friedrich Krupp (1787-1826) care a înființat în anul 1811 fabrica de oțel turnat din Essen, preluată apoi de Alfred Krupp (1812-1887), evidențiază procesul de ascensiune a industriei oțelului, care s-a produs odată cu extinderea exploatarei cărbunelui. Numărul minerilor din zona Ruhr-ului a crescut între anii 1870 și 1913 de la 50 000 la 400 000 și numărul angajaților fabricii fondate de Krupp s-a mărit de la 10 400, în anul în care s-a creat Reich-ul la 41 179 în ultimul an de dinainte de război. În timpul războiului ocupația forței de muncă a ajuns în Essen o valoare maximă de 117 000. Procesul de dezvoltare prin care a trecut firma a fost o poveste de succes neobișnuită în timpul imperiului. Producția de oțel turnat în special pentru industria feroviară și de armament i-a adus companiei cele mai mari profituri. Profitul total a crescut de la 29 de milioane de mărci în anul 1871, la 1, 5 miliarde de mărci în anul 1916/17. O parte semnificativă a ratei de creștere anuală a fost constituită de deschiderea de noi piețe de desfacere în afara Germaniei. În domeniul producției și prelucrării de armament, compania a exportat peste 40 la sută din producția totală. Calea companiei Krupp, a fost în simbioză cu istoria imperiului. Mai ales în condițiile politicii agresive mondiale și a economiei marcate de război, compania Krupp a devenit indispensabilă pentru producția de armament. Dinamica industrială reprezentată de Krupp, a dus la o schimbare de anvergură a structurii de lucru. În ajunul primului război mondial, numărul lucrătorilor în industrie, minerit și artizanat, de aproximativ 11.6 milioane, era aproape de două ori mai mare decât cel al lucrătorilor în agricultură.

(Historisches Archiv Krupp, Essen, in: *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, Vol. 8, *Kaiserreich und Erster Weltkrieg 1871-1918*, coordnat de Rüdiger vom Bruch și Björn Hofmeister, Stuttgart 2000, pag. 101-102)

Gustav Schmoller despre traficul modern (1873)

Extinderea infrastructurii rutiere era un simbol al dinamicii industriale a imperiului. Conectarea societății prin intermediul noilor tehnologii rutiere a permis cristalizarea unor noi forme de transport mai sigure și mai rapide pentru mărfuri. Dinamizarea rețelilor rutiere a condus în final la o mobilitate socială și regională crescută a individului. Favorizată de scăderea timpului de lucru, s-a dezvoltat treptat și o cultură a călătoriilor, care a schimbat treptat și legătura omului cu natura. Trenurile i-au scos pe călători din condițiile sociale și regionale cunoscute; călătoriile cu trenul au devenit cu timpul parte din viața de zi cu zi. Trenurile personale ajungeau în medie la o viteză de 80 de kilometri la oră. Tehnologia și viteza, agitația și suprastimularea au constituit perechile pregnante ale sfârșitului secolului al 19-lea și începutul secolului al 20-lea, care au asociat presiunea de lucru cu tensiunea crescută resimțită de contemporani. Numeroasele sanatorii construite în anul 1900 au reflectat partea întunecată a "progresului" civilizației. În orașe, numărul de localuri și de săli de spectacole a crescut foarte mult. Automobilul a rămas în continuare un simbol de reprezentare a statutului pentru foarte puțini: din anul 1907 până în 1914 numărul automobilelor a crescut de la 10 000 la 65 000.

Schimbul de mesaje a crescut rapid și a condus prin intermediul telefonului și telegrafului la formarea unei noi culturi comunicaționale. Schimbul de scrisori și de cărți poștale a crescut între 1887 și 1911 cu mai mult de patru ori, numărul de oficii de telegraf a crescut între anii 1904 și 1912 de la 30 000 la 48 000. Numărul telegramelor trimise a crescut în aceeași perioadă de la 40 de milioane la 52, 4 milioane. Dacă în anul 1888 existau în Germania 175 de localități cu conexiuni telefonice cu 39 000 de aparate telefonice, în anul 1913 au existat deja 33 000 de localități cu conexiuni telefonice cu 1, 2 milioane de aparate. În plus, a apărut din necesitatea tot mai mare de mesaje, o piață mediatică, care garanta în special în domeniul cotidianelor cu ediții de dimineață și de seară, un tiraj de peste 100000 de exemplare. Expansiunea discursului public a fost afectată nu numai de numărul tot mai mare de cititori, ci și de numărul tot mai mare de ziare: numărul de ziare din Germania a crescut de la 1, 600 în 1866 la 4, 200 în 1914. În general, pulsul vieții citadine s-a accelerat, iar haosul din trafic din faimosul Potsdamer Platz din Berlin, a intersectat cititorul din tramvai cu călătorii din mașini. Sociologul economist Gustav Schmoller a menționat în anul 1873 într-un eseu, publicat în analele prusace, cu titlul „Der moderne Verkehr im Verhältnis zum wirtschaftlichen, sozialen und sittlichen Fortschritt” (Traficul modern în raport cu progresele economice, sociale și morale) schimbarea de conștiință și saltul într-o nouă eră economică.

[...] Lumea s-a schimbat. Și orice progres uman trece automat de la o extremă la alta, astfel că îmbunătățirea unei părți, implică aproape întotdeauna o deteriorare a celeilalte părți. [...]

Dacă schimbarea economică extraordinară din prezent se află într-o legătură strânsă în principal cu efectele mijloacelor actuale de transport, poate ar fi potrivit să legăm de acestea gânduri mai generale, care ar putea servi la echilibrarea neconcordanțelor dintre perspectivele pesimiste și cele optimiste.

[...]

Prima mare linie de cale ferată, de la Manchester la Liverpool, a fost inaugurată în anul 1830. În întregul stat prusac au existat în anul 1840, 128 de kilometri de linii feroviare; încă în anii patruzeci, și chiar și în anii cincizeci, la inaugurarea aproape fiecărei linii feroviare noi, au existat opozanți care și-au făcut griji cu privire la vătămarea intereselor locale. Aceștia spuneau că trenurile nu vor fi utilizate și că nu s-ar renta; acestea ar fi potrivite doar în țări cu o industrie ultradezvoltată. Un înalt ofițer prusac a dovedit într-o scriere specială, faptul că un corpus de aproximativ 30 000 de oameni ar avea nevoie de cel puțin 20 de zile pentru a parcurge 390 km cu trenul, și chiar și în aceste condiții aceștia ar trebui să-și lase bagajul, în timp ce același traseu ar putea fi parcurs pe un drum rutier în 16 de zile. Însă lucrurile s-au schimbat, a fost îndepărtat obstacol după obstacol. În anul 1850 statul prusac a dispus de 2670 de kilometri de șine feroviare, în anul 1860 de 5348 și în anul 1870 de 9878 de kilometri. Șinele de tren șerpuiau tot mai rapid prin munți și peste râuri, și au conectat oameni prin marea rețea de fier. În întreaga Europă au existat în anul 1860 52 320 de kilometri de cale ferată, la care s-a construit timp de 30 de ani; acum într-un deceniu se poate construi același număr de kilometri, lungimea liniilor Europene a fost în anul 1870 de 107 595 km.

[...]

Factorii care au condus viața publică, au fost înainte de era feroviară complet diferiți: existența asociațiilor, presa, opinia publică existau în condiții total diferite. Cât de lent circulau știrile, cât de greu se derula schimbul de informații! Congrese, așa cum sunt organizate astăzi de lucrători și de industriași, de partide politice și religioase păreau atunci imposibil de realizat. Presa locală particularizată și adesea mărunță a prevalat, așa cum acum cele mai importante ziare domină marile capitale. Abonații la ziare, care anterior au fost de ordinul sutelor, acum sunt de ordinul miilor și numărul lor crește vertiginos. [...]

Putem rezuma elementele cu care se pot lăuda mijloacele moderne de transport, într-un singur enunț: am depășit limitele fundamentale ale existenței noastre, dincolo de spațiu și de timp, într-o manieră cu

totul diferită de experiențele anterioare. Vedem, ne confruntăm cu lucruri având o intensitate de o sută, de o mie de ori mai mare decât cea cunoscută bunicilor noștri. [...]

Bunicii noștri și-ar clătina capul în semn de negare, dacă s-ar opri pe marginea drumului în poziția lor rigidă, purtând peruci și huse de păr, și văzând peisajul lumii de astăzi și ar întreba dacă sunt necesare toate aceste mașini mari și întregul tumult și graba, și ar întreba dacă ne oferă mai mult din ceea ce face viața cu adevărat în valoroasă, un spirit curat, educație și o dezvoltare armonioasă a puterilor mentale și fizice.

Iar noi? Nu vrem să ne asumăm și noi aceste întrebări? Sunt oare progresul și auto-admirația singurele sentimente justificate atunci când privim timpul care gonește lăsând fum în urma sa. Oare dacă analizăm în profunzime nu ne copleșește un sentiment care ne indică faptul că s-au înmulțit doar accesoriile, aparatul extern al vieții noastre? Aproape nimeni nu va îndrăzni să dea un răspuns afirmativ la întrebarea dacă există astăzi într-o măsură relativă sau absolută mai mulți oameni buni și fericiți decât mai demult, chiar dacă suntem conștienți de faptul că există cu siguranță anumite îmbunătățiri, care sunt resimțite de toți membrii societății de astăzi. [...]

(Gustav Schmoller: *Sozial- und Gewerbepolitik der Gegenwart, Reden und Aufsätze*, Leipzig: Duncker & Humbolt, 1890, pag. 15, 18, 26, 28f.; în *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, Vol. 8, *Kaiserreich und Erster Weltkrieg 1871-1918*, coordonat de Rüdiger vom Bruch și Björn Hofmeister, Stuttgart 2000, pag. 122-125)

Rețele feroviare europene (1871-1913)

Trenul a fost în Germania precursorul primei faze a industrializării, care spre deosebire de Marea Britanie, s-a desfășurat abia după câteva decenii, aproximativ din anul 1835 până la criza din 1873. Din anul 1852 până în anul 1913 capacitatea de transport a crescut în medie, anual cu 6, 6%. Dacă în anul 1850 cota realizată de trafic a fost de 1% din produsul național brut, până în anul 1913 a crescut la 6, 4%. Construcția șinelor feroviare a fost continuată, fiind animată de speculații la bursă. Dacă lungimea rețelei feroviare era în anul 1850 de 7500 km, la începutul secolului al 20-lea, numărul de kilometri se ridica la mai mult de 50 000 km, iar până în anul 1917 s-a exins la 65 000 km. În cele două decenii, din anul 1890 până în anul 1910, numărul de călători feroviari a crescut de trei ori. Din punct de vedere statistic, fiecare german parcurgea anual aproximativ 600 de kilometri cu trenul. Consumul masiv de materiale pentru extinderea rețelei feroviare a stimulat în special industria feroviară, de inginerie și diverse alte sectoare ale industriei. Industria de cale ferată a fost un factor important și în ceea ce privește oferta de locuri de muncă. În anii 1860 în acest domeniu activau 320 000 de angajați, iar din anul 1870 până în anul 1880 mai mult de o jumătate de milion.

Rețeaua feroviară exprimată în kilometri

An	Germania	Franța	Marea Britanie	Rusia
1871	21, 471	15, 632	21, 558	13, 641
1880	33, 838	23, 089	25, 060	22, 865
1890	42, 869	33, 280	27, 827	30, 596
1900	51, 678	38, 109	30, 079	53, 234
1910	61, 209	40, 484	32, 184	66, 581

(Michael Stürmer: *Das ruhelose Reich. Deutschland 1866-1918*, Berlin: Siedler, 1983, S. 76ș în *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, Vol. 8, *Kaiserreich und Erster Weltkrieg 1871-1918*, coordonat de Rüdiger vom Bruch și Björn Hofmeister, Stuttgart 2000, pag. 126-128)

Propuneri de teme pentru referate, proiecte științifice, lucrări de licență și disertație

Istoria economiei universale

1. Economia de piață de la capitalismul antic la capitalismul modern.
2. Instrumente de montare și de credit în antichitatea clasică.
3. Politicii macroeconomice în antichitatea clasică: exemplul Greciei și Romei antice.
4. Realități și inovații economice în evul mediu.
5. Templierii: mituri masonice și inovații economice.
6. Afaceri și negocieri. O incursiune în tematica manualelor de comerț din Europa occidentală din secolele XI–XV.
7. Fra Luca Pacioli: de la contabilitatea memorială la contabilitatea în partidă dublă.
8. Activități financiare de tip piramidal în istoria economiei.
9. Geneza capitalismului modern: când, unde, cum?
10. Marile descoperiri geografice, expansiunea capitalismului și începuturile mondializării vieții economice.
11. Inflația, înainte și după marile descoperii geografice.
12. Resorturile istorice și economice capitaliste ale doctrinelor economice moderne.
13. Sisteme bancare și bursiere moderne: premise, geneză, implicații în economia de piață.
14. Proto sau preindustrializarea: începuturile economiei productive capitaliste.
15. Transformări sociale și mișcări demografice generate de economia capitalistă înainte și după revoluția industrială.
16. Revoluția industrială: geneză, implicații economice și sociale, configurări geografice în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX.
17. Între protecționism și liber-schimbism: politici economice și comerciale în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX.

18. Conflicte militare și implicații economice în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX.
19. Avânt economic, stagnare, crize și depresiuni economice în economia interbelică.
20. Consumul, afacerile și inovațiile economice în S.U.A. între anii 1920-1929.
21. Prohibiția americană și implicațiile sale economice.
22. Marea criză din anii 1929-1933: geneză, forme de manifestare configurări și reverberații geografice.
23. Tensiuni economice, sociale și etnice înainte și după izbucnirea celei de-a doua conflagrație mondială.
24. Sisteme economice contemporane: resorturi istorice, caracteristici și elemente definitorii.
25. Reconstrucție și modernizare în economia de piață postbelică.
26. Implicații economice ale Războiului Rece.
27. Evoluții și modelele economice de piață postbelice.
28. Gândirea economică și provocările economice postbelice.
29. Economia etatistă postbelică: abordări, comparații, identități.
30. Resorturile istorice ale tranziției.
31. Resorturile istorice ale neteonomiei.
32. Restructurarea economică a Europei.

Istoria economiei românești

1. Realități și relații economice interromânești.
2. Economiei rurală-economie urbană în istoria spațiului românesc.
3. Economie, populație și transformări sociale în istoria spațiului românesc.
4. Implicații ale explorărilor și expansiuni teritoriale și economice austriece la cumpăna secolelor XVII-XVIII.
5. Economia Transilvaniei de la asediul Vienei (1683) la Unirea din 1918.
6. Orașele Transilvaniei: realități urbanistice și funcționalități economice (1700-1918).
7. Publicistica economică din Transilvania: geneză, univers tematic, impact.
8. Obiective și implicații economice pașoptiste.
9. Economia și dilemele modernizării în societatea românească din secolul al XIX-lea.
10. STEG-ul trasee și comportamente economice capitaliste: 1855-1922

11. Dualismul austro-ungar: dimensiuni, presiuni și disensiuni economice.
12. Efecte și presiuni dualiste în economia Transilvania.
13. Băncile din Transilvania și Banat: geneză, activitate, comportamente economice.
14. Unirea din 1918 premise și consecințe economice.
15. Realități și tensiuni economice înainte și după Unirea din 1918.
16. Continuități și discontinuități economice românești interbelice.
17. Stat și economie în perioada interbelică.
18. Economia capitalistă românească interbelică: reconstrucție, avânt economic, crize.
19. Reforme monetare în România interbelică.
20. Politici fiscale în România interbelică.
21. Realități și politici bancare în România interbelică.
22. Disparități economice regionale în România interbelică.
23. Economie, populație și structuri sociale în România interbelică.
24. Evoluții și realități economice în profil teritorial în România interbelică.
25. Decizia politică și implicațiile sale economice în România interbelică.
26. Afaceri și căderi financiare în România interbelică.
27. Statutul economic și social al minorităților din România interbelică.
28. Implicații și consecințe economice ale reconfigurării teritoriale din ani 1940-1944.
29. Politici economice între anii 1940-1944.
30. Economia României: realități și comparații postbelice.

Întrebări tip grilă

1. Procesul de descoperire a Americii a fost declanșat de:

- a) Cristofor Columb
- b) Vasco da Gama
- c) Hernan Cortes
- d) Magellan

2. Autorul lucrării "Informare despre scăderea schimburilor" (1558), conform căreia moneda bună este alungată din circulație de moneda rea este:

- a) Jean Baptiste Say
- b) Thomas Gresham
- c) Jean Bodin
- d) Thomas Malthus

3. Teoria cantitativă a banilor a fost inițiată de către:

- a) Thomas Gresham
- b) Jean Bodin
- c) Jean Baptiste Say
- d) William Petty

4. Prima bursă modernă a apărut la:

- a) Amsterdam
- b) Rotterdam
- c) Twente
- d) Anvers

5. Banca Amsterdamului a fost înființată la:

- a) 1650
- b) 1609
- c) 1711
- d) 1590

6. Prima bancă centrală din lume a fost:
 - a) Banca Angliei
 - b) Banca Regală a Prusiei
 - c) Banca Regală a Suediei
 - d) Banca Regală a Franței

7. Banca Angliei a fost creată în anul:
 - a) 1694
 - b) 1769
 - c) 1796
 - d) 1850

8. Revoluția industrială a început în:
 - a) Anglia
 - b) Franța
 - c) Germania
 - d) Japonia

9. Începerea revoluției industriale în România a început:
 - a) În a doua jumătate a secolului al XIX-lea
 - b) În prima jumătate a secolului al XIX-lea
 - c) În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea
 - d) La 1800

10. Conceptul de revoluție industrială a cunoscut o răspândire largă în lucrările de specialitate ca urmare a cursului susținut la Oxford de către:
 - a) Arnold Toynbee senior
 - b) Adolphe Blanqui
 - c) Friedrich Engels
 - d) Karl Marx

11. Uniunea Monetară Germană a fost creată în anul:
 - a) 1857
 - b) 1865
 - c) 1914
 - d) 1945

12. În războiul Crimeii (1853-1856) s-au confruntat:
- a) Imperiul Rus cu Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei, Al doilea Imperiu Francez, Imperiul Otoman și Imperiul Sardiniei
 - b) Imperiul Rus cu Ucraina
 - c) Imperiul Rus cu Al Treilea Imperiu Francez
 - d) Imperiul Rus cu Regatul Marii Britanii și Al Treilea Imperiu Francez
13. Marea Criză din 1873-1896 a debutat prin:
- a) O criză bursieră datorată speculațiilor asupra căilor ferate
 - b) O criză agricolă
 - c) O criză socială datorită creșterii mișcărilor sindicaliste
 - d) O criză a productivității muncii
14. În Europa, Marea Criză a anilor 1873-1896 nu a fost:
- a) O criză inflaționistă
 - b) O criză de supraproducție
 - c) O recesiune datorită stocului de aur insuficient
 - d) O criză datorată liberschimbismului în strânsă legătură cu concurența care deriva din creșterea importurilor
15. Ce pondere a stocului de aur la nivel mondial era deținută de Statele Unite la finele primului război mondial:
- a) Un sfert
 - b) O treime
 - c) Jumătate
 - d) Două treimi
16. Care este sectorul american care a beneficiat cel mai mult de pe urma Primului Război Mondial?
- a) Transportul
 - b) Industria minieră
 - c) Siderurgia
 - d) Agricultură

17. Care este statul care, la rândul său, a profitat foarte mult de primul război mondial alături de Statele Unite:

- a) Franța
- b) Germania
- c) Japonia
- d) China

18. În iulie 1921 un dolar se schimba pentru 72 mărci, peste doi ani și jumătate, în noiembrie 1923 aceasta avea să valoreze:

- a) 25.000.000.000 mărci
- b) 4.200.000.000 mărci
- c) 350.000 mărci
- d) 190 mărci

19. Sistemul etalon-aur s-a manifestat înaintea Primului Război Mondial și a durat între anii:

- a) 1870-1914
- b) 1800-1914
- c) 1760-1914
- d) 1492-1914

20. După primul război mondial, în bazinul Ruhrului au fost emise bancnote proprii de către familia:

- a) Lubeck
- b) Fugger
- c) Welser
- d) Krupp

21. Centrul de greutate al puterii financiare s-a mutat de la Londra la New York:

- a) După primul război mondial
- b) După cel de-al doilea război mondial
- c) La 1870
- d) După Marea Criză din 1873-1896

22. Opera lui J. M. Keynes *Consecințele economice ale păcii*, a dat naștere unor polemici cu:

- a) J. Rueff
- b) J. Gabrailth
- c) A. Smith
- d) P. Samuelson

23. În cele din urmă, suma reală plătită de către Germania drept despăgubiri a fost de:

- a) 90 miliarde
- b) 120 miliarde
- c) 22.5 miliarde
- d) 69 miliarde

24. Cultura consumeristă s-a manifestat cu precădere, după Primul Război Mondial în:

- a) Franța
- b) Japonia
- c) Statele Unite ale Americii
- d) Anglia

25. Cunoscuta politică New Deal a fost aplicată în Statele Unite de către președintele:

- a) Franklin D. Roosevelt
- b) Herbert Hoover
- c) Harry Truman
- d) John F. Kennedy

26. Cunoscuta politică New Deal a fost sintetizată de către marele economist:

- a) Jean Baptiste Say
- b) John Maynard Keynes
- c) Friedrich Hayek
- d) Karl Marx

27. Care este cauza Marii Crize din Statele Unite (1929-1933)?

- a) O criză bursieră
- b) O criză de supraproducție
- c) O criză datorată scăderii productivității muncii
- d) O criză socială datorate mișcării sindicale

28. Cel de-al doilea război mondial s-a declanșat prin atacarea de către Germania a:
- a) Poloniei
 - b) Cehoslovaciei
 - c) Austriei
 - d) Olandei
29. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, pierderile umane, în rândul militarilor și civililor, s-au ridicat la:
- a) 30-40 milioane persoane
 - b) 40-50 milioane persoane
 - c) 10-20 milioane persoane
 - d) 20-30 milioane persoane
30. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial au fost mobilizate circa:
- a) 50 milioane persoane
 - b) 80 milioane persoane
 - c) 110 milioane persoane
 - d) 20 milioane persoane
31. Cheltuielile pentru finanțarea operațiunilor militare pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial s-au ridicat la:
- a) 100 miliarde dolari
 - b) 600 miliarde dolari
 - c) 1100 miliarde dolari
 - d) 1600 miliarde dolari
32. Pagubele provocate de către cel de-al Doilea Război Mondial s-au ridicat la:
- a) 500 miliarde dolari
 - b) 1000 miliarde dolari
 - c) 1500 miliarde dolari
 - d) 2000 miliarde dolari
33. Pentru a obține mai mulți bani la buget au fost introduse taxe suplimentare. În Italia a fost introdusă:
- a) Taxa pentru consum
 - b) Taxa pentru căsătorie
 - c) Impozitul pentru victorie
 - d) Impozitul pentru pace

34. Ca urmare a celui de-al Doilea Război Mondial, distanța dintre Statele Unite și statele europene:

- a) S-a accentuat
- b) S-a diminuat
- c) A rămas neschimbată
- d) Statele europene au ajuns să fie mai puternice din punct de vedere economic decât Statele Unite

35. Consiliul de Securitate al O.N.U. era format din 15 membrii dintre care:

- a) 5 permanenți
- b) 10 permanenți
- c) 12 permanenți
- d) 15 permanenți

36. Conferința de Pace de după cel de-al Doilea Război Mondial (25 aprilie-26 iunie 1945) a avut loc la:

- a) San Diego
- b) San Francisco
- c) New York
- d) New Hampshire

37. Războiul rece s-a manifestat în perioada:

- a) 1945-1991
- b) 1945-1989
- c) 1945-1985
- d) 1950-1990

38. Războiul din Coreea s-a desfășurat în perioada:

- a) 1950-1953
- b) 1945-1953
- c) 1945-1950
- d) 1953-1955

39. Împărțirea Germaniei a avut loc în anul:

- a) 1950
- b) 1945
- c) 1946
- d) 1949

40. Planul Marshall avea în vedere sprijinirea Europei de către Statele Unite, în special din punct de vedere:

- a) Economic
- b) Politic
- c) Militar

41. După cel de-al Doilea Război Mondial, Japonia a fost sprijinită de către:

- a) Germania
- b) Marea Britanie
- c) China
- d) Statele Unite

42. Care este perioada de timp denumită de către Jean Fourastie "cei treizeci de ani glorioși"?

- a) 1945-1975
- b) 1945-1973
- c) 1950-1980
- d) 1980-2010

43. Primul șoc petrolier s-a manifestat în anul:

- a) 1973
- b) 1978
- c) 1979
- d) 1985

44. În categoria celor mai frecvent utilizate obiecte premonetare se regăsesc:

- a) scoicile
- b) vitele
- c) boii
- d) toate variantele de răspuns sunt corecte.

45. Moneda din metal prețios, lenticulară, plată și bătută a fost emisă pentru prima dată de către:

- a) greci
- b) fenicieni
- c) romani
- d) arabi

46. În categoria inovațiilor economice impuse de către romani *nu* se regăsesc:

- a) Inițierea unei politici destinate securității alimentare
- b) Dezvoltarea economiei urbane
- c) Preocupări pentru o politică monetară unică
- d) Perfecționarea tranzacțiilor bursiere

47. Care dintre următoarele asociații comercial-bancare familiale italiene erau organizate sub forma unui holding?

- a) Casa Bardi
- b) Casa Peruzzi
- c) Casa di Medici
- d) Casa Alberti

48. Cea mai influentă casă de comerț și credit care a dominat piața financiar-bancară vest-europeană de la mijlocul secolului al XV-lea și în întreg secolul al XVI-lea a fost reprezentată de:

- a) Casa Fugger
- b) Casa Welser
- c) Casa Höchstetter
- d) Casa Haug

49. Manualul de aritmetică, considerat cel dintâi manual de calcule și practici comerciale din lume a fost elaborat de:

- a) Leonardo Fibonacci
- b) Piero Borgia
- c) Luca Paciolo
- d) Casa din San Giorgio

50. Bazele contabilității în contrapartidă dublă au fost fundamentate de către:

- a) Leonardo Fibonacci
- b) Piero Borgia
- c) Luca Paciolo
- d) Chiarini

51. Conceptul de "*conomie politică*" a fost introdus pentru prima dată în literatură în anul 1615 de către:

- a) Adam Smith
- b) Karl Marx
- c) Fr. Quesnay
- d) Antoine de Montchrestien

52. Prima și cea mai importantă instituție de învățământ economic superior din România a fost înființată în anul 1913 la:

- a) Cluj-Napoca
- b) Iași
- c) București
- d) Timișoara

53. Materialismul istoric, ca și curent de cercetare a trecutului istoric se caracterizează prin:

- a) militarea pentru o nouă direcție de cercetare a trecutului, cea a *sintezei istorice*
- b) opoziția față de istoria mărunță, nesemnificativă, pozitivistă
- c) militarea pentru o istorie globală care să cuprindă întregul tablou al civilizației umane
- d) două direcții de gândire și anume: una dogmatică și una novatoare.

54. Unul din reprezentanții de marcă ai școlii sintezei economice a fost:

- a) Karl Marx
- b) Henri Berr
- c) Lucien Febvre
- d) Gustav Schmoller

55. Primele referiri aparținând unui cronicar roman privind trecutul economic le întâlnim în lucrările elaborate de:

- a) Nicolae Bălcescu
- b) Mihail Kogălniceanu
- c) Alexandru Papiu Ilarian
- d) Dimitrie Cantemir

56. Structura complexului socio-habitatîonal implică corelarea următoarelor elemente:

- a) adăpost
- b) spațiu adecvat
- c) teritoriu propriu
- d) toate variantele de mai sus sunt corecte.

57. Unul dintre principalele dezavantaje în ceea ce privește utilizarea obiectelor și etaloanelor premonetare era reprezentat de:

- a) erau perisabile, fiind greu de păstrat, manevrat și întreținut
- b) erau considerate, de unii oameni sau în unele comunități, cu însușiri supranaturale sau magico-religioase
- c) încorporau o valoare mare într-un volum mic
- d) nicio variantă de mai sus nu este corectă

58. Prima reuniune economică euroregională a fost:

- a) AELS
- b) CEFTA
- c) Hansa Teutonică
- d) MERCOSUR

59. Principalele fenomene cu rol semnificativ în geneza activității economice sunt reprezentate de:

- a) Transformările pedoclimatice
- b) Apariția schimbului
- c) Revoluția în cunoaștere
- d) Toate variantele de răspuns sunt corecte

60. Care dintre următoarele afirmații referitoare la capitalism *nu* este adevărată:

- a) reprezintă un sistem politic, economic și social în care proprietatea sunt deținute și controlate în cea mai mare parte de persoane private
- b) se bazează pe organizarea și adaptarea producției în funcție de raportul dintre cerere și ofertă
- c) este sinonim feudalismului.

Bibliografie generală

1. Acemoglu, D; Robinson, J, *Why Nations Fails – The origins of power, prosperity and poverty*, Crown Business, New York, 2012.
2. Alan Beattie, *False economy : a surprising economic history of the world*, New York : Riverhead Books, 2009.
3. Alexander J Field; William Andrew Sundstrom; Gregory Clark, *Research in economic history*, Bingley : Emerald Group Publishing Limited, 2009.
4. Andy Serwer, *American enterprise: a history of business in America*, Washington, DC: Smithsonian Books, 2015.
5. Attali, Jacques, *La crise, et après?*, Paris, Ed. Fayard, 2008.
6. Attali, Jacques, *Evreii, lumea și banii. Istoria economică a poporului evreu*, București, Ed. Univers, 2011.
7. Avner Greif; Laura Lynne Kiesling; John V C Nye, *Institutions, innovation, and industrialization: essays in economic history and development*, Editura: Princeton: Princeton University Press, 2015.
8. Baechler, Jean, *Capitalismul*, Traducere de Elena Popoiu, prefată de Ion Pohoată, Iași, Institutul European, 2001.
9. Balog, Marin, Gräf, Rudolf, Lumperdean, Ioan (coordonatori), *Economia regională: ipostaze rurale și urbane*, Cluj-Napoca, Ed Presa Univeritară Clujeană, 2011.
10. Beaud, Michel, *Istoria capitalismului. De la 1500 până în 2000*, Traducere din limba franceză de Claudiu Constantinescu, București, Ed. Cartier, 2001.
11. Boch, Rudolf, *Staat und Wirtschaft im 19. Jahrhundert*, Enzyklopedie deutscher Geschichte, B Band 70, R. Oldenbourg Verlag, München 2004.
12. Bodea Gabriela; Mihuț Ioana Sorina, *About feed-back: change in the context of financial crisis management*, Managerial Challenges of the Contemporary Society, Vol.5, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, pg. 31-38 ISSN 2069-4229, 2013.
13. Bolovan, Ioan, Gräf, Rudolf Heppner Harald, Lumperdean, Ioan, *Demographic Changes in the Time of Industrialization (1750-1918). The Example of the Habsburg Monarchy*, Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 2009.
14. Bonnet, Jacques, *Marile metropole mondiale*, Ediție îngrijită, prefată și adnotată de Octavian Groza, Traducere de Bogdan Geangalău, Iași, Institutul European, 2000.
15. Braudel, Fernand, *Histoire et sciences sociales. La longue durée*, în vol. *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969.
16. Braudel, Fernand, *Jocurile schimbului*, Traducere și postfață de Adrian Riza, vol. I-II, București, Ed. Meridiane, 1985.

17. Braudel, Fernand, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I-VI, Traducere de Mircea Gheorghe, prefață de Alexandru Duțu, București, Ed. Meridiane, 1985-1986.
18. Braudel, Fernand, *Structurile cotidianului: posibil și imposibil*, Traducere și postfață de Adrian Riza, vol. I-II, București, Ed. Meridiane, 1984.
19. Braudel F., *Civilisation materielle, économie et capitalisme, (Xve-XVIIIe siècles)*, Patis, A. Colin, 3 vol. 1986.
20. Braudel, Fernand, *Timpul lumii*, Traducere și postfață de Adrian Riza vol. I-II, București, Ed. Meridiane, 1989.
21. Brăilean, Tiberiu, *Noua economie, sfârșitul certitudinilor*, Iași, Institutul European, 2001.
22. Brémont, Jeanine; Gélédan, Alain, *Dictionnaire des théories et mécanismes économiques*, Paris, Hatier, 1984.
23. Brémont J.; Gélédan A., *Dictionnaire des théories et mécanismes économiques*, Paris, Hatier, 1984.
24. Broadberry, S. N., *British economic growth 1270-1870*, Editura New York: Cambridge University Press, 2015.
25. Brown, Lester R.; *Eco-economie. Crearea unei economii pentru planeta noastră*, Traducere din limba engleză: dr. Anca Novac, București, Ed. Tehnică, 2001.
26. Caron F., *Les Deux revolutions industrielles du Xxe siècle*, Paris, Albin Michel, 1997.
27. Constantinescu, N.N., *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, Ed. Academiei, 1991.
28. Declan Curran; Lubomyr Y Luciuk; Andrew G Newby, *Famines in European economic history : the last great European famines reconsidered*, Editura: Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, Taylor & Francis Group, 2015.
29. Davis, John, *Schimbul*, Traducere din limba engleză de Lucia Nicolau, Introducere la ediția română de Dumitru Sandu, București, Ed. DU Style, 1998.
30. DeVos, Rich, *Capitalismul generos*, Traducere Andreia Niculescu, București, Ed. Amaltea, 2001.
31. * * * *Dictionnaire d'histoire économique. De 1800 a nos jours*, Paris, Hatier, 1987.
32. Didier, Michel, *Economia: regulile jocului*, București, Ed. Humanitas, 1994.
33. Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I-IV, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984-1994.
34. Drucker, Peter F., *Societatea postcapitalistă*, Ed. Image, 1999.
35. * * * *Enciclopedia dell'economia*, Milano, Garzanti Editore, 1992.
36. * * * *Enciclopedia de istorie universală*, Traducere de Al. Balaci, Mădălina Chelemen, Radu Gândeș, Sorina Venier, Coordonare generală: Marco Drago, Andrea Boroli, București, Ed. ALL Educațional, 2003.
37. Ferguson, Niall, *The ascent of money – a financial history of the world*, Penguin Press, New York, 2008.
38. Friedman, Milton, *Capitalism și libertate*, Traducere de Delia Răzdolescu și George G. Potra, Consultant științific de specialitate prof. univ. dr. Silviu Cerna, București, Ed. Enciclopedică, 1995.

39. Gardo, S; Martin, R., *The impact of the global economic and financial crisis on Central, Eastern and South-Eastern Europ*, European Central Bank, Occasional Paper Series, Nr.114, 2010.
40. Gauchet F., *Histoire et economies des societes contemporaines*, Paris, 1990.
41. Gimpel, Jean, *Revoluția industrială în evul mediu*, Traducere și note de Constanța Oancea, Prefață Mircea Țoca, București, Ed. Meridiane, 1983.
42. Greenspan, Alan, *Era turbulențelor. Aventuri într-o lume nouă*, Traducere Smaranda Nistor, București, Publica, 2008.
43. Gruner, Wolf D., Woyke, Wichard, *Europa-Lexikon, Länder, Politik, Institutionen*, Verlag C.H. Beck, 2007
44. Hardwick, Philip, Langmead, John, Khan, Bahadur, *Introduce în economia politică modernă*, Traducere de Luminița Andrei, Odette Arhip, Iași, Ed. Polirom, 2002.
45. Hayek, F.A., *Capitalismul și istoricii*, Traducere de Dragoș Algică și Sorin Ioniță, București, Ed. Humanitas, 1998.
46. Heilbronner, Robert L., *Filozofii lucrurilor pămîntești. Viețile, epocile și ideile marilor economiști*, Traducere de Dorin Stanciu, București, Ed. Humanitas, 1994.
47. Heirwegh, Jean-Jacques, *Histoire économique depuis la Révolution industrielle*, Bruxelles, P.U.B., 1993-1994.
48. Hobsbawm, Eric, *Era Revoluției 1789-1848*, Traducere din limba engleză de Radu Săndulescu, București-Chișinău, 2002.
49. Hobsbawm, Eric, *Era Capitalului 1848-1875*, Traducere din limba engleză de Andreea Condruș și Florin Sicoie, București-Chișinău, 2002.
50. Hobsbawm, Eric, *Era Imperiului 1875-1914*, Traducere din limba engleză de Florin Sicoie, București-Chișinău, 2002.
51. Hobson, John A., M.A., *The Evolution of Modern Capitalism. A study of machine production*, London, 1984.
52. Huntington, Samuel P., *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, traducător: Radu Carp, prefață, Iulia Motoc, Ed. Antet, 1998.
53. Ionescu, Toader, *Istoria gândirii economice universale și românești*, Cluj-Napoca, Casa de editură „Sarmis”, 1999.
54. Jinga, Victor, *Moneda și problemele ei contemporane*, vol. I-II, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981.
55. Kattel, R., *Financial and economic crisis in Eastern Europe*, Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 33, nr. 1, 2010.
56. Kennedy, Paul, *Ascensiunea și decăderea marilor puteri. Transformări economice și conflicte militare din 1500 până în 2000*, Iași, Ed. Polirom, 2011.
57. Kirițescu, C. Costin; Dobrescu, M. Emilian, *Moneda. Mică enciclopedie*, București, Ed. Enciclopedică, 1998.
58. Kotler, Philip, *Managementul marketingului*, Traducere în limba română de: Dan Criste, Adrian Duca, Raluca Costescu, Ioan Jarnea, București, Ed. Teora, 1998.
59. Krugman, Paul, *Întoarcerea economiei declinului și criza din 2008*, București, Ed. Publica, 2009.

60. Le Goff, Jacques, *Pentru un alt ev mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația evului mediu*, I-II, București, Ed. Meridiane, 1986.
61. Lumperdean, Ioan, *Introducere în istoria economiei de piață*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2002.
62. Lumperdean, Ioan, Salanță, Mihaela, *Istorie economiei*, Cluj-Napoca, 2004
63. Lumperdean, Ioan, *Piața: repere istorice*, în *Economie politică*, vol. I, Cluj-Napoca, 1998, p. 188-210.
64. Lumperdean, Ioan, Salanță, Mihaela, Gräf Rudolf, *Wirtschaftsgeschichte eine einfuhrung*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2006.
65. *Macmillan Dictionary of Modern Economics*, 3rd Ed., 1986.
66. Manolescu, Radu, *Societatea feudală în Europa Apuseană*, București, Ed. Științifică, 1974.
67. Marga, Andrei, *Criza și după criză*, Cluj-Napoca, Ed. Eikon, 2009.
68. Marga, Andrei, *Filosofia unificării europene*, Ediția a patra adăugită și definitivă, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2003.
69. Martin, Hans-Peter, Schumann, Harald, *Capcana globalizării. Atac la democrație și bunăstare*, Traducere și îngrijire de Traian Pleșca, București, Ed. Economică, 1999.
70. Mauss, Marcel, *Eseu despre dar*, în românește de Silvia Lupescu, Iași, Institutul European, 1993.
71. Mășu, Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice, (1500-2010)*, Iași, Ed. Polirom, 2010.
72. Mășu Ș., *Puterea economica în istoria lumii – De la Marele Rift preistoric la Marele Razboi din 1914*, Editura RAO, București, 2014.
73. Meyers, Albert, L., *Modern Economics. Elements and Problems*, New York, 1941.
74. Meignen, Louis, *Histoire des faits économiques et sociaux. De la révolution industrielle a la Seconde Guerre Mondiale*, Paris, 1990.
75. Mihuț, Ioana Sorina, *"Spre convergență economică într-o lume a divergențelor"*, Presa Universitară Clujeană, 2014.
76. Milza, Pierre; Bernstein, Serge (sub redacția), *Istoria secolului XX*, vol. I-III, București, Ed. ALL, 1998.
77. Mises, Ludwig von, *Capitalismul și dușmanii săi. Ce înseamnă laissez-faire?*, Traducere din limba engleză de Dan Cristian Comănescu, Prefață de H.R. Patapievic, București, Ed. Nemira, 1998.
78. Mureșan, Maria, Mureșan, Dumitru, *Istoria economiei*, București, Ed. Economică, 2003.
79. Mureșan, Maria, *Europa si noi - studii de istoria economiei*, Editura ASE, București, 2005.
80. Murgu, Nicolae, *Economia de piață, o mare invenție a societății umane*, București, Ed. Tehnică, 1993.
81. Murgu, Nicolae; Lazăr, Constantin; Isărescu, Mugur, *În zgomotul bursei*, București, Ed. Albatros, 1982.
82. Murgu, Nicolae; Ștefănescu, Paul; Isărescu, Mugur, *Afaceri și căderi în lumea capitalului*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1979.
83. Negrea, Radu, *Moneda. De la scoicile-monedă la cecul electronic*, București, Ed. Albatros, 1988.

84. Negrea, Radu, *Spoliatorii*, București, Ed. Aureus, 1991.
85. Negucioiu, Aurel, *Tranziția rațională*, București, Ed. Economică, 1999.
86. Noeth, B., Sengupta R., "Global European banks and the financial crisis" Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 94(6), 2012.
87. Olson, James; Abraham O Mendoza, *American economic history : a dictionary and chronology*, Editura Santa Barbara, California : Greenwood, 2015.
88. Oțetea, Andrei, *Renașterea și Reforma*, București, Ed. Științifică, 1968.
89. Păun, Nicolae, *Bani și bănci în structuri europene*, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1995.
90. Păun, Nicolae, *Construcția europeană modernă*, Cluj-Napoca, Ed. Fundației pentru Studii Europene, 1997.
91. Păun, Nicolae, *Viața economică a României 1918-1948*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009.
92. Piketty, Thomas, *Capitalul în secolul XXI*, Editura Litera, ISBN 9786067416046, 2015.
93. Pohoăț, Ion, *Capitalismul. Itinerare economice*, Iași, Ed. Polirom, 2000.
94. Popescu, Gheorghe, *Evoluția gândirii economice*, Cluj-Napoca, Ed. George Barițiu, 2001.
95. Postelnicu, Gheorghe; Postelnicu, Cătălin, *Globalizarea economiei*, București, Ed. Economică, 2000.
96. Ravazzoni, Roberto; Zamagni, Vera (coordinamento scientifico), *Il cammino del commercio*, Milano, Leonardo-De Luca Editori, 1991.
97. Reich, Robert B., *Munca națiunilor. Pregătindu-ne pentru capitalismul secolului XXI*, Traducere în limba română de Mihaela Eftimiu, Consultant științific prof. univ. dr. Sultana Sută-Selejan, București, Ed. Paideia, 1996.
98. Reinhart, Carmen M., Rogoff, Kenneth, *De data asta e altfel. Opt secole de sminteală financiară*, București, Ed. Publica, 2012.
99. Riggs, T., *The Gale encyclopedia of U.S. economic history*, Farmington Hills, Mich. : Gale, Cengage Learning, 2015.
100. Rostow, W.W., *Les étapes de la croissance économique*, Paris, 1963.
101. Roubini, Nouriel, Mihm, Stephen, *Economia crizelor. Curs fulger pentru viitorul finanțelor*, București, Ed. Publica, 2011.
102. Samuelson, Paul A.; Nordhaus, William D., *Economie politică*, Traducere de Cosmin Silviu Crișan, Lucian Nicolae Joarză, Daniel Aizic, București, Ed. Teora, 2000.
103. Saunders, Peter, *Capitalismul. Un bilanț social*, Traducere din limba engleză și introducere la ediția română de Felix-Gabriel Lefter, București, Ed. DU Style, 1998.
104. Schumpeter, Joseph A., *History of Economic Analysis*, New York, 1954.
105. Schumpeter, Joseph A., *Geschichte der ökonomischen Analyse*, UTB, Vandenhoeck & Ruprecht, Bd. 1-2, Göttingen 2009
106. Schumpeter, Joseph, *Kapitalismus, Sozialismus, Demokratie (Auflage, UTB A. Francke, Tübingen 2005.*
107. Schumpeter, Joseph, *Poate supraviețui capitalismul. Distrugerea creatoare și viitorul economiei globale*, București, Ed. Publica, 2011.
108. Shambaugh, C., *The Euro's Three Crises*, Brookings Papers on Economic Activity, 2012.

109. Scott, B.R, *The Political Economy of Capitalism*, 2011.
110. Sell, Friedrich L., *Aktuelle Probleme der europäischen Wirtschaftspolitik*, 2. Auflage, UTB Lucius&Lucius Verlagsgesellschaft 2007.
111. Skrabec Quentin R, *The 100 most important American financial crises: an encyclopedia of the lowest points in American economic history*, Editura Santa Barbara : Greenwood, 2015.
112. Soros, George, *Criza capitalismului global*, Traducere de Georgeta Nedelciu, Mircea Nedelciu, și Oana Cîmpean, Iași, Ed. Polirom, 1999.
113. Soros, George, *Despre globalizare*, Traducere Silviu Lupescu, Iași, Ed. Polirom, 2002.
114. Stiglitz, Joseph, E., *Globalizarea. Speranțe și deziluzii*, Traducere Ana Francisc, București, Ed. Economică, 2003.
115. Stiglitz, Joseph, E., *În cădere liberă. America, piața liberă și prăbușirea economiei mondiale*, București, Ed. Publica, 2010.
116. Sută, Nicolae; Sută-Selejan, Sultana, *Istoria comerțului mondial și a politicii comerciale*, București, Ed. All, 1997.
117. Toffler, Alvin, *Al treilea val*, prefață de Ioniță Oltean, traducere din limba engleză de Georgeta Bolomey și Dragan Stoianovici, București, Ed. Politică, 1993.
118. Toffler, Alvin și Heidi, *A crea o nouă civilizație*, Traducere Mihnea Columbeanu, Editura Antet, 1995.
119. Toffler, Alvin și Heidi, *Război și anti-război. Supraviețuirea în zorii secolului XXI*, Traducere de Mihaela Columbeanu, Ed. Antet, 1995.
120. Trenca Ioan, Balogh, P., *Macroprudențialitate bancară*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2013.
121. Walter, Rolf, *Geschichte der Weltwirtschaft. Eine Einführung*, UTB Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2006
122. Vasile, Radu, *Economia mondială, drumuri și etape ale modernizării*, București, Ed. Albatros, 1987.
123. Vasile, Radu, *Între echilibru și recesiune. Teorie și practici de macrostabilizare*, București, Ed. Economică, 1998.
124. Vasile, Radu, *Se închide cercul?*, București, Ed. Nemira, 1999.
125. Vasilescu, Adrian, *Biletul de ieșire din criză*, București, Ed. Curtea veche, 2011.
126. Voinea, D. *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, 1932.
127. Voinea, Liviu, *Sfârșitul economiei iluziei. Criză și anticriză. O abordare heterodoxă*, București, Ed. Publica, 2009.
128. Wallerstein, Imanuel, *Sistemul mondial modern*, Traducere Dorel Abraham, Ilie Bădescu și Marcel Ghibernea, vol. I-IV, București, Ed. Meridiane, 1992-1993.
129. Wolff, Jacques, *Histoire économique de l'Europe 1000-2000*, Paris, 1995.

ISBN: 978-973-595-882-4